

Tartalom

Szemiotikai tanulmányok

VARKUCS RÓBERT KÁROLY: János vitéz a Budapesti Operettszínházban	3
MARTYIN-SZŐKE TÜNDE ILONA: A kopjafák által teremtett szimbolikus tér Kötegyánban	15
COVACIU NORBERT: <i>Aszterión háza</i> . Egy Borges-novella szemiotikai értelmezése	39

Egyéb tanulmányok

BALÁZS GÉZA: Biomorphism (humanization of natural phenomena and animals) in the novel <i>Napos oldal</i> ('Sunny Side') by Benő Karácsony	47
ALBU-BALOGH ANDREA: Partium regénye. A régió megjelenítése Tabéry Géza <i>A Frimont-palota</i> című regényében	65
NAGY FRUZZSINA: Borders of a notion: parergon	85
BALOGH IMRE – BÓKA TAMÁS: Az anyanyelv- és az idegenyelv-használat néhány jellegzetessége a baksi és rinyabesenyői cigány fiatalok körében	93

Kutatási beszámolók

MAGYARI SÁRA: Egy nyelvi revitalizációs program szükségességéről	103
SZILÁGYI-VARGA ZSUZSA: Helynévkutatás a Bihar megyei Felső-Hegyközben. Kutatási beszámoló és mutató	113

Ismertetés

HALÁSZ PÉTER:

Partiumi hajszálgökök 141

BALÁZS GÉZA:

Dánielisz Endre, Nagyszalonta művelődéstörténésze 145

TÓTH ÁDÁM:

Nagyvárad, 1944 151

Rezumate 155

Abstracts 160

János vitéz a Budapesti Operettszínházban

VARKUCS RÓBERT KÁROLY

Partiumi Keresztény Egyetem, Többynnyelvűség és multikulturalitás MA-szak
(Nagyvárad)
vf_robbeeee@yahoo.com

A dolgozat a színházzsziemiologia, a színházi kódrendszer és az előadáselemzési modellek tömör bemutatása után az egyik legismertebb magyar operett (dalljáték) legújabb feldolgozását elemzi. A szimbólumokban gazdag, színes, egyedi előadást a 2019-ben mutatta be a budapesti Operettszínház. Az elbeszélő költemény mondanivalóján, az eredeti Kacsóh Pongrác féle feldolgozáson is túlmutat ez az egyedi rendezés.

Kulcsszavak: színházzsziemiologia, színházi kód, előadáselemzési modellek

Személyes bevezetés

„A színház, a művészet, a kultúra nemigen szereti a korlátokat. Sokkal szabaddabb. Ha korlátok közé szorítják, eldeformálódik, nem lesz az, ami.” (Oberfrank Pál)

Gyerekkoromtól kezdve nagy színházi rajongó vagyok. Ha nem a tanári pályán indultam volna el, akkor valószínűleg a színházat választottam volna. Bár valamilyen szinten az is sikerült, hiszen folyamatosan fellépek különböző rendezvényeken, az operett műfaját képviselve, és a vándorszínészi pályát is gyakoroltam néhány évig. Egyik számomra legkedvesebb irodalmi alkotás, Petőfi Sándor János vitéze. Nem csupán irodalmi értékei miatt, hanem színpadi feldolgozásai miatt is. A megfigyelések alapján három olyan magyar operett létezik, amit a színházak, akár a nem-zenes vidéki színházak is felváltva elővesznek: Kálmán Imre *Csárdáskirálynője*, Szirmai Albert *Mágnás Miskája* és Kacsóh Pongrác *János vitéze*. „*János vitéz, vagyis Kukorica Jancsi, a mi árva fiúnk, aki egyszerű bojtárlegényből huszár lesz... hős huszár! A János vitézben megjelenő érzéseket és fájdalmakat csak mi, magyarok érthetjük meg. Nem is beszélve a zenéről, ami szintén nagyon magyar. Az már csak értelmezés és hozzáállás kérdése, hogy magyar vagy magyarkodó...*” (Peller 2018) Tény, hogy sok kutató a magyarországi operett születését együtt említi Kacsóh Pongrác János vitézével, pontosabban tehát az 1904-es évre tehető. Azóta folyamatosan játsszák, és nem csupán a zenés

színházak. Dolgozatomban a daljáték legújabb feldolgozását elemzem szemiotikai szemszögből, felvezetve egy kis elméleti megalapozással, illetve kis kitéréssel az eddigi feldolgozásokat is megemlítve, hogy párhuzamba állíthassam a jelenleg futó előadást a többivel, illetve arra is szeretnék rávilágítani, hogy mi is lehet az előadás sikerének a titka: Talán a Petőfi-kultusz? A magyar öntudat? Kacsóh zenéje? A tény, hogy kötelező olvasmány az iskolában? A dramaturgia? Vagy talán mindez egyben?

A Budapesti Operettszínházban negyven év után (2019) látható újra. Kacsóh Pongrác háromfelvonásos operettjét a Kossuth-díjas Bozsik Yvette rendezte, és a főbb szerepekben napjaink legnépszerűbb előadóival: Dolhai Attilával, Bordás Barbarával, Bodrogi Gyulával, Földes Tamással, Lukács Anitával, Oszvald Marikával is találkozhatnak a nézők. Mi az oka annak, hogy negyven évet várt az Operettszínház arra, hogy újra műsorra tegye ezt a remek darabot, míg más színházak, mint például a Nemzeti Lovas Színház folyamatosan játszotta évek óta. Kiss B. Attila, Liszt Ferenc- és Kossuth-díjas operaénekes, a Budapesti Operettszínház főigazgatója frappáns kijelentése szerint semmi sem véletlen, illetve negyven évnek kellene eltelnie ahhoz, hogy egy ilyen zseniális alkotócsapat alakuljon ki, mint most.

Elméleti alapok

Az elemzéshez tisztázni kell néhány elméleti fogalmat a színházi szemiotika tárgykörében. A színházi szemiotika egy olyan színházelmélet, amely a modern szemiológia/szemiotika (strukturalista színházelmélet) és hermeneutika (recepcióesztétika) párbeszéde során kirajzolódó kérdés- és válaszhorizontból értelmezi a színház jelenségét. A hőskornak tekinthető 1970-es években az irodalomtudománytól immár függetlenedni kívánó színháztudomány legitimitációjában játszott kiemelkedő szerepet. A színházi jelek és jelfolyamatok ismérveinek meghatározására irányuló törekvés az elméleti (színházelméleti), történeti (színház-történeti) és (a diszciplína története során először) módszertani (mise en scene, ritmus) reflexió igényével képes megfogalmazni a „mi a színház?” mindezidáig vagy kizárólag a „mi a dráma?” kontextusában vagy pedig impresszionisztikusan feltett kérdését. Az 1990-es évek tudományos diskurzusát meghatározó interdiszciplináris jelleg és a színházi élet legújabb jelenségeinek (posztmodern dráma és színház) médiaelméleti vonatkozásai viszont a szemiotikai előföltevérendszer antropológiai indexére irányítják a figyelmet. Ha ugyanis a színház a mindenkor kultúra modelljeként definiálja magát, akkor a színházszemiotika tárgyát az (ön)reflexió kultúrateremtő aktusa alkotja, célja ezen identitásképződés leírása és megértése, amit a klasszikus modellek (jel, kommunikáció, szöveg stb.) átszerelemzésével hajt végre (Kiss 2004).

Kétségtelen tény, hogy a „színház mint kulturális modell” Fischer-Lichte-i jelszavára elinduló kutatások előtérbe helyezték a színháztudomány különböző ágainak tudományelméleti reflektáltságát. Míg a hetvenes-nyolcvanas évek színházzemiotikái az állandóság és az egyediség jegyében rögzítették tárgyterületük határait, addig a kilencvenes évek kutatásai a folyamatos *határsértés* tudatában, sőt reményében szabályozzák e képzeletbeli sorompó mozgását. Ez esetben – Foucault-t idézve – az adott tudomány „tárgyát” éppen az teszi elméleti konstrukcióvá, hogy történeti vizsgálattal megalkotjuk azt a diskurzust, azokat a játékszabályokat, amelyek kijelölik a kutatás „referenciálját” (Kiss 1999: 183).

Előadáselemzési modellek

Egy előadás elemzése összetett folyamat. Sokkal problematikusabb, mint például egy film vagy egy szöveg elemzése, hiszen a szöveget többször is elolvashatjuk, a filmet visszatekerhetjük, de egy megfelelő színházi előadáselemzést csak többszöri megnézés után írhatunk, de még ezt sem mondhatjuk teljesnek, sőt valamilyen szinten kivitelezhetetlen, hiszen nincs két egyforma előadás. Apróbb eltérések mindig akadhatnak. „A színházat többek között az különbözteti meg a többi, jelentést esztétikai kód alapján alkotó kulturális rendszertől, hogy a konkrét műalkotásnak, a színjátékműnek a létmódjára (Lessing kategóriáját használva) a tranzitóriusság és az abszolút jelenidejűség jellemzi. Az előadás tehát csak születésének folyamatában létezik, s így létezése alkotóinak jelen- és ottlétéhez kötődik. Egy bizonyos művet létrehozó embercsoport pillanatnyi viselkedése, gondolati és érzelmi viszonyrendszere időről időre változik, s ezért az általuk időről-időre létrejövő műalkotás sem lehet mindig teljesen ugyanaz. A színházi műalkotás eme speciális létmódjából pedig az következik, hogy az alkotás és befogadás folyamata csak egyidőben mehet végbe, ugyanis a recipiáló félnek abban a pillanatban kell a színész kódolta jelet jelentéssel ellátnia, amikor az létrejön, hiszen ugyanaz a szemiozisz már nem ismétlődhet meg.” (Kiss, 1996: 65) Éppen ezért, mivel óriási feladat, több elemzési modell is született, mint például az Erika Fischer-Lichte és Patrice Pavis nevéhez fűződő előadáselemzési modellek. A Fischer-Lichte-i előadáselemzés egy gadameri alapokon nyugvó, tehát hermeneutikai elemzés. A színházi műalkotás tárgyalásakor látványosan felmerülő kérdésekre a német filozófiai és esztétikai tradíció, az amerikai pragmatizmus és a foucault-i diskurzusanalízis felől keres választ, ezáltal képes a jelentésképződések felől definiálni a színházi jelenségeket, megalkotva az előadáselemzés egy hatékony elméletét és módszerét (Kiss, 2001: 51). Ezzel szemben Patrice Pavis előadáselemzési modellje különbözik a történeti rekonstrukciós eljárásoktól. Konkrét reprezentációs eljárásokon keresztül vázolja az értelmezési

szempontokat. Célja, hogy nem a szakmabelieket nyűgözze le, hanem az amatőröket tájékoztassa. Pavis kitér arra is, hogy amint ahogy nincs két egyforma előadás, úgy nincs két egyforma előadáselemzés sem. A módszerek és nézőpontok sokaságához a kortárs előadások rendkívüli különbözősége is hozzáadódik. Ahhoz, hogy ezeket a nézőpontokat és módszereket alkalmazzunk számtalan szempontra és eszközre reflektál, amely egy hatékony előadáselemzéshez vezet. Már azzal, hogy egyszerű nézőként beszélünk az általunk látott darabról, előadást elemzünk. Természetesen nem kötelező minden módszert felhasználni egy előadáselemzés során. Ezek lehetőségek, eszközök amelyekből választani lehet, úgy mint a szóbeli leírás, jegyzetelés, kérdőívek kiosztása más nézők között, szórólapok vizsgálata, felvétel újranezése stb. Az elsődleges elemzési módszerek pedig a színházi előadás struktúraszerű elemzése. Külön vizsgálatot érdemel a színpadkép, ezen belül a színészi játék, a díszletek, a jelmezek, külön a hang- és fényeffektek (hang, ritmus, zene, világítás), illetve külön maga a cselekmény (tér, idő, cselekmény) (Pavis, 2003). A számtalan eszköz és módszer közül saját elemzésem során csak néhányat használtam fel, és az elméleti keretbe sem fér bele az előadáselemzés teljes anyaga, de ezen értekezésnek nem is az a célja.

A színészi alakítás mint jel

A színészi játék, a színészi alakítások a szerepalkotás folyamatában többféleképpen lehetnek: meggyőző, hiteles, árnyalt, eleven, lendületes, eredeti, izgalmas vagy szürke, színtelen, hatásvadász, vérszegény, gyenge. A színészek és a többi játész kapcsolata összehangolt, egymást segítő kell, hogy legyen ahhoz, hogy a színészi akció, mely a színpadi mű cselekményének megvalósítása a színészi játék során, sikeres legyen. Szűkebb értelemben a cselekmény egy-egy mozzanatának színészi eszközökkel történő ábrázolása. Elemei: a mozgás, cselekvés, helyváltoztatás, a testbeszéd: gesztusok, testtartás, mimika (arcjáték), tekintet.

A színészi dikció, a színészi akció és alakformálás egyik legfontosabb eszköze. A színpadi szövegmondás és szövegtagolás módja, a színész beszéde. Elemei: hangszín, hangsúly, hanglejtés, beszédtempó, szünet. Ezek mind elengedhetetlenek ahhoz, hogy egy adott figurát megelevenítsen a színész. Jeleknél számítanak, amelyek ismeretében beazonosíthatunk egy figurát. A színész a színpadi művek szerepeinek hivatásos alakítója, a színjáték egészét meghatározó színjátékelemek egyike. A színész alkotótevékenysége a színészi alakítás. A színész művészete mindig jelen idejű, pillanatnyi, ismételhetetlen és a maga teljességében rögzíthetetlen. A közönséggel és a partnereivel állandó kölcsönhatásban áll, és mindig hordozza az adott színházművészeti korszak jellegzetességeit játék- és előadói stílusában, játékeszközeibe (Nánay 1992).

A színházi kódrendszer

A szemiotika definíciója szerint a kultúra jelrendszerek összessége. Ilyen jelrendszer a színház is, amely *önálló* és alapvetően különbözik minden más kulturális rendszertől, hiszen egy sajátos kód alapján működik. Ezt a kódot a nézőnek ismernie kell és alá kell magát rendelje ennek. Amikor belépünk a színházba, egyben beleegyezzünk abba, hogy részt vegyünk a színész és a néző közötti interakcióban és alkalmazzuk az előadás jellegzetes kódjait: etikett, szabályok, elvek stb. Keir Elam szerint a színházi kódrendszer háromféle kódra épül: a befogadónak az adott színjáték fikcionális, dramatikus világának (dramatic context) megértéséhez dramatikus kódokra, az előadás és néző közötti kommunikáció és tranzakció (theatrical context) felismeréséhez színházi kódokra, az adott előadás a néző társadalmi valóságához való viszonyának az értelmezéséhez pedig a színházon kívüli mindennapi tudására, azaz bizonyos kulturális kódokra is szüksége van (Elam 2002). Ebből kifolyólag tehát megállapíthatjuk, hogy ahhoz, hogy egy valódi színházi élményben legyen részünk, szükséges ezen kódok ismerete. Saját tapasztalatból kiindulva például manapság egyre inkább háttérbe szorulnak a színházi etikett kódjai, amelyeket nem tartanak be. Olyan felháborító viselkedésnek is voltam tanúja, mint például evés az előadás közben, vagy az előadás végeztével sokan felállnak és távoznak, bár a taps még egyértelműen az előadás része és illik megvárni a legutolsó pillanatot is.

Negyven év után újra – János vitéz a Budapesti Operettszínházban

Mint a bevezetőben is írtam, a Budapesti Operettszínház negyven év után tűzte műsorra Petőfi Sándor, János vitéz című elbeszélő költeményének zenés színházi változatát, a Kacsóh Pongrác által szerzett daljátékot. A rendező, Bozsik Yvette elmondása szerint gyermekkorra egyik kedvenc meséje, mely már akkor megmozgatta a fantáziáját. És ez itt a lényeg: hogy mindenkinek megmozgatja a fantáziáját, már az alapmű is, hiszen, ha átgondoljuk, elképesztő mélységek vannak benne, amelyek a gyermekek számára izgalmasak, sőt tovább gondolhatók. Ezeket a mélységeket és rejtelmeket csak fokozza a színházi változat, hiszen rengeteg olyan elemmel bővül a hős János vitéz története, amelyek bár ott lehetnek Petőfi Sándor sorai között, de a színpadon mindez élénk tárul és egy új horizontot ad az egész műnek. Jómagam például sokszor belegondoltam abba, hogy az a nyáj, amelynek fele elveszett, vajon hova tűnhetett el? Hiszen egy nyáj nem tűnhet csak úgy el a semmibe. Ezt elkönyveltem annyiban, hogy ez csak egy mese és nem kell vele törődni. A daljátékban viszont különösen fontos ez a momentum, hiszen rájövünk, hogy valójában Iluska mostohája mindennek az okozója. Ezen kívül a zeneszerző

gyönyörű dalbetétjei, amelyek az egész darabot irányítják, olyan hangulatot ébresztenek a nézőben, hogy az teljes mértékben beleélheti magát. Hiszen egy nagyon tiszta, szakrális népi vonalat tükröznek a dallamok, illetve a francia vonal, mely épp ennek a népiességnek az ellentétjeként egy nagyon eltúlzott barokk világot tár elénk.

A klasszikus daljátéktól kicsit eltérve ez a rendezés inkább mozgásszínházi produkció, rengeteg koreográfiával, kezdve a néptánctól egészen a finom balettig. Nem meglepő, hiszen a rendező egyben napjaink egyik legkeresettebb koreográfusa is. Az előadás egyszerre hagyományörző, misztikus, archaikus és modern, hogy a mai kor embere számára is legyen mondanivalója. „Meseterápia” azoknak az embereknek, akik a világban a maguk egyszerűségével alázatosan és szorgalmasan léteznek, és reménykednek egy szebb jövőért, ez a felnőtteknek is szóló tündérmese egy méltó jutalom, vigasz a nehezebb időkben, egy olyan jutalom, amit a jó mindig elnyer a mese végén. Széles közönségretegnek készült: szólhat gyerekeknek és szólhat felnőtteknek egyaránt, akár egyedi üzenetet is továbbíthat minden néző számára.

Az előadás hármasszereposztásban készült el, melyben napjaink legelismerettebb színművészei kaptak szerepet, mint például Oszvald Marika, aki a negyven évvel ezelőtti változatban Iluskát *játszotta*, most annak megkeseredett mostohájaként léphetett színpadra.

Mint minden nagy mű, a János vitéz is olyan rétegeket hordoz magában, hogy amint elkezdjük elemezni, egyre jobban beleszédülünk. Többen megkíséreltek magyarázatokat találni.

„Ha Toldi Miklós a magyar Héraklész, akkor János vitéz, a leleményes és horgaseszű, a magyar Odüsszeusz, Nauszikája pedig Iluska...” (Kosztolányi, Nyugat, 1921)

Mi is a János vitéz? Alkimista, spirituális, esetleg sátáni alkotás vagy éppen gyerekeknek szóló tündérmese? Kemény indító kérdés, de nagyon is van valóságalapja. Ahogy Mozart személye és a Varázsfuvolájának csodálatos zenéje sem választható el a szabadkőművesektől, valamint azok beavatási szertartásától, úgy Petőfi személye, versei és a János vitéz sem az alkímiától, tarottól, sőt... (Hamvas L., 2012)

Sőt, ha a daljátékot, ezt a daljátékot elemezzük, akkor nagyon is aktuális a feltett kérdés. A folytatásban az előadás látványvilágáról szeretnék értekezni, mely hasonlóan a teljes előadáshoz nagyon színes, változatos, hagyományörző, misztikus és modern.

Látványvilág és színészi játék

„János vitéz valós figura, huszár és igazi hős volt, aki saját élete árán mentette meg II. Pius pápát. A mai világban már alig akadnak hősök, pedig szükségünk lenne követendő példaképekre és modellekre.” jelentette ki Kiss B. Attila a Budapesti Operettszínház főigazgatója a premier napján, 2019. november 22-én. Ezt a célt próbálták megvalósítani a darabbal, hogy egy olyan hőst adjon a színházba járó közönségnek, amilyenből manapság kevés van. Ehhez elengedhetetlen volt az a nagyszerű látványvilág, amely elének tárul az előadás során. A díszletet Cziegler Balázs, a jelmezeket Berzsényi Krisztina tervezte, amelyek sokatmondók: színesek és szimbolikusak, információt közvetítenek. A ruhákon olyan motívumok vannak, amelyek a magyar kultúrát jelképezik, a franciaországi rész pedig barokk, sőt már rokokó díszekben pompázik.

Az egész előadás úgy van összeállítva, mintha az egész csak a főhős, Jancsi képzeletében játszódna, egy olyan álmovilágba kalauzolnak el minket a színészek, amelyek a bajbajutott ifjú képzeletében játszódik, annak hatására, amik történtek vele. A legdrámaibbá a helyzet akkor válik, amikor a második felvonás fináléjában, megtudjuk, hogy meghalt Iluska, és Jancsi eldönti, hogy utána megy Tündérországba. Ez az álmkép - amit már említettem - itt a legerősebb. Az egész második felvonás egy furcsa álmkép, ahol Jancsi álmai, vágyai, az életről alkotott képei elevenednek meg.

A rendezés egyaránt merít a hagyományokból és a modern eszközökből. Ez a látványvilágra is nagyon igaz, hiszen a látvány, a díszlet és a jelmezek teljesen hagyományosak, de a játék – a francia udvaron kívül – nagyon bensőséges és őszinte. Az első és a harmadik felvonásban, tehát a faluban és Tündérországba is érződik a színészi játékban, hogy erős jelenléttel, befelé játszanak, azaz az előadó a szerep belső lelki folyamatait külső testhelyzetek, mozdulatok, gesztusok stb. segítségével építi fel. A legkevésbé sem harsány eszközöket használnak. Visszafogottsággal együtt képes megszólítani a mű. A koreográfia sokszínű, a három résznek és helyszínnek megfelelően különbözik. Az első felvonás mozgásvilága a népi táncjátékból táplálkozik, a másodikban a barokkos világ mutatkozik meg a klasszikus balett stílusjegyeivel fűszerezve, a harmadikban pedig az ősi magyar mozdulatművészetet vélhetjük felfedezni. A jelmezek, a díszlet, a világítás tehát nem csupán az előadás adta esztétikai élményt növelik, nem csupán a közönség számára fontosak, hanem a színészi hitelességet is segítik. Ahogy ezek egymásra rakódnak, összeadódnak, úgy érik össze a karakter is.

És akkor térjünk rá néhány konkrét dologra, amit az előadás egyedi módon tár elének. Már az első felvonás legelején megjelennek a szép magyar huszárok, ahogy az természetes, lóháton. De milyen lóháton? Nyilvánvaló, hogy a tér miatt, nem lehet szó igazi lovacról, de hát játszották már

lófigurákkal a darabot különböző színházak, és nagyon jól megoldották, most viszont meghökkentő látvány tárul elénk. Valódi lóábrázolás helyett lócsontvázak koponyái szimbolizálják a népünk lovasműveltségét. Ez elgondolkodtató, hogy miért is ezt a megoldást választották, én végül is arra jutottam, hogy az álomvilág lehet ennek is az oka. Egy másik érdekes jelmezkiegészítő, ami szintén a huszárokhoz köthető: az angyalszárnyak, amelyek a huszárok hátán díszelnek, mikor megjelennek Franciaországban, felszabadítani a francia népet a török elnyomás alól. A magyar huszárok, angyalseregeként vonulnak a francia király elé. Miért éppen angyalszárnyak? A válasz itt is lehet az álomvilág, de az angyalszárnyak szimbolikáját megvizsgálva arra a következtetésre is juthatunk, hogy a magyar huszársereg a franciák védelmezői, ugyanis az angyalszárny a szárnyalást jelképezi, a lélek szabadságát, a földi kötöttségtől való mentességet, a szabadon repülést és kapcsolatunkat a teremtő erővel, tudatalattinkkal. Ez a szimbólum segít alkotni, inspirációt szerezni, s fenntartani a kapcsolatot a spirituális világgal. Egyben védelmi szimbólum is.

A végkifejlet

Egy szimbólumokban gazdag, színes, egyedi feldolgozást kapunk Petőfi Sándor János vitézéről. Az elbeszélő költemény mondanivalóján, az eredeti Kacsóh Pongrác féle feldolgozáson is túlmutat ez az egyedi rendezés, hiszen eltérően az eddigi rendezésektől itt a végkifejlet, a záró jelenet a legmeghökkentőbb és a legtöbb gondolatot ébresztő. Jancsi és Iluska elfoglalják helyüket Tündérország királya és királynőjeként. Mindenki arra számít, hogy az örökkevalóságig élnek boldogan, ám feltűnik egy újabb tényező, ami igazából végig ott volt a szemünk előtt, csak annyira nyilvánvaló volt, hogy nem is törődünk vele. A haza, a hazaszeretet fogalma és végső soron a honvágy. Jancsi bármennyire is szerelmes, és vágyott Iluskára, a haza iránti szeretete még ennél is nagyobb, erősebb. Egyetlen egy feltétellel maradhatnak Tündérország fejedelmei, ha nem néznek vissza. Ez viszont nem sikerül. A honvágy eluralkodik rajtuk és mindketten életüket vesztik. A zárókép pedig túlmutat minden eddigi meglepő fordulaton. Egy kislányt és egy kisfiút látunk, akik a patak partján ülnek egymást átölelve. Mi lehet ez a kép? Minden kezdődik előlről, reinkarnáció? Esetleg a kettő együtt? Lehet, hogy nincs is rá válasz? Legalábbis biztos válasz nem. Mindenki önállóan kell ezen elgondolkodjon, ezért én is nyitva hagyom ezt a kérdést.

A darab fontosabb adatai:

Szereposztás

Dolhai Attila / György-Rózsa Sándor / Sándor Péter ... János vitéz

Bordás Barbara / Lévai Enikő / Kiss Diána ... Iluska

Langer Soma / Erdős Attila / Pete Ádám ... Bagó

Bodrogi Gyula / Földes Tamás / Jantyik Csaba ... A francia király

Fischl Mónika / Lukács Anita / Zábrádi Annamária ... Francia királykisasszony

Oszvald Marika / Lehoczky Zsuzsa / Papadimitriu Athina ... Mostoha

Erdős Attila / Langer Soma / Pete Ádám ... Strázsamester

Faragó András / Pálfalvy Attila ... Csősz

Altsach Gergely ... Bartoló, tudós

Karmester Pfeiffer Gyula, Hermann Szabolcs

Szerzők: zenéjét Heltai Jenő verseire írta Kacsóh Pongrác, Petőfi költeménye után írta Bakonyi Károly

Díszlettervező: Cziegler Balázs

Jelmeztervező: Berzsényi Krisztina

Rendező-koreográfus: Bozsik Yvette

Felhasznált irodalom

Fischer-Lichte, Erika 1989. *Semiotik des Theaters*. Gunter Narr, Tübingen.

Elam, Keir 1980, 2002. *The Semiotics of Theatre and Drama*. Routledge, London and New York.

Hamvas Levente Péter, 2012. Tündéresszony vitriolban - Alkímiai és rózsakeresztes vonatkozások a János vitézben. Forrás: <https://www.scribd.com/doc/97960727/Hamvas-Levente-Peter-Tunderasszony-vitriolban-Alkímiai-es-rozsakeresztes-vonatkozások-a-Janos-vitezben>

Kiss Gabriella 1995. Bevezetés Erika Fisher-Lichte: A színház nyelve. A színházi jelentésképződés folyamatához című művéhez. *Pro Philosophia Füzetek* 1. sz. 1995/1. 37.

Kiss Gabriella 1996. Orientációs pont nincs, csak struktúra. A nem hagyományos térkonceptióval dolgozó előadások szemiotikai notációjának problémáiról. *PRO PHILosophia Füzetek*. 1996/2-3. 65–74.

Kiss Gabriella 2001. *(Ön)kritikus állapot. Az előadáselemzés szemiotikai módszerének vizsgálata*. Orpheusz Kiadó, Veszprémi Egyetemi Kiadó, Veszprém.

Kiss Gabriella 2004. *Magyar Virtuális Enciklopédia*

Nánay István (szerk.) 1992. *Harag György színháza*. Pesti Szalon, Budapest.

Pavis, Patrice 2003. *Előadáselemzés*. Balassi, Budapest.

A kopjafák által teremtett szimbolikus tér Kőtegyánban

MARTYIN-SZŐKE TÜNDE ILONA

Partiumi Keresztény Egyetem, Többynelvűség és multikulturalitás MA-szak
(Nagyvárad)
szoketundi9@gmail.com

A dolgozat bemutatja, hogyan alakult át napjainkra a magyarországi kopjafaállítás funkciója, hogyan vált a nemzeti identitás kifejezőjévé. Tárgyalja, hogy milyen kopjafatípusok fordulnak elő Kőtegyánban (az ottani Öko-parkban), milyen egyedi vonásokat találhatók, a felismert szimbólumokat szemiotikai szempontból elemzi. A szerző az Öko-parkot egyfajta „szent ligetként” értelmezi, melyben megfigyelhető a jelentéshálózatok komplex összjátéka a mitológiával, a vallási és népi hiedelemvilággal, a különféle szimbólumokkal, nemzeti jelképekkel, a térrel, az idővel, az egzisztenciális kérdésekkel, a vallási elemekkel, nem utolsósorban pedig magával a természet közelségével.

Kulcsszavak: fejfák, sírjel, nemzeti jelkép, fejfátípusok (klasszikus, ember alakú, egyedi formák), „szent liget”, Kőtegyán

1. 1. Témamejelölés és fogalomértelmezés

A kopjafa klasszikus értelemben véve nem más, mint fából készült, motívumokkal díszített népművészeti alkotás, sírjel. A fogalom funkcióváltáson ment keresztül, hiszen egyre inkább jelenik meg temetkezési helyeken kívül, egyfajta faragott emlékoszlopként. Ezek az alkotások a magyarság számára mára már egészen különleges jelentéssel bírnak: a nemzeti identitás fontos kifejezőjévé váltak. L. Juhász Ilona (2005: 9.) a következőket írja: „A fából készült, egykor csupán temetőben előforduló sírjelek (fejfák) egy bizonyos, gazdagon faragott típusa az idők folyamán magyar nemzeti szimbólummá vált, fontos helyet foglal el mind Magyarországon, mind a határain túl élő magyarok nemzeti szimbólumtárában...” Dolgozatomban röviden betekintést nyújtok a kopjafákkal kapcsolatos legfontosabb elméletekbe, majd egy konkrét példán keresztül szemiotikai elemzésre teszek kísérletet. A Magyar néprajzi lexikon három fő fejfátípusról beszél: a fatönkös típusról (pl. csónak alakú fejfák), a táblás fejfákról és az oszlopos fejfákról. Számunkra ez utóbbi kiemelkedő szereppel bír, ugyanis a kopjafák is ebbe a csoportba tartoznak. Az oszlopos fejfák „keresztmetszete négyzet alakú, és mind a négy oldala egy-

formán megmunkált” (L. Juhász 2005: 11). Pócs Éva a fejfa faragását és megmunkáltságát a guzsalyéhoz hasonlítja, a vésett formák kapcsán ő is kiemeli a mértani szimmetrikus elemeket, a virágot, a gömböt, a buzogányt, valamint a szívet és a lángot (Pócs 1979). Kunt Ernő (1990) azt hangsúlyozza, hogy a zárt, zömök, mértani formák inkább az erdélyi kopjafákon jelennek meg, míg nyugatabbra, például a Duna–Tisza közén már a kerekded idomok is előfordulnak. Az újabb kopjafákon felbukkannak totemisztikus elemek, nemzeti szimbólumok is.

A kopjafaállítás eredete máig nagyon vitatott kérdés, két nagyobb egymásnak (részben) ellentmondó tábornt különíthetünk el. Vannak, akik az ősi hiedelemvilágot, a honfoglalás előtti időkből ránk maradt hagyományok újraéledését vélik benne felfedezni, míg mások inkább a tudatos mítoszteremtés mellett foglalnak állást. Bár az első elmélet közkedveltebb, igazságtartalmát rajtunk kívül álló okokból nem fogjuk tudni bizonyítani, hiszen a fa mint alapanyag nem időtálló, így nem maradtak fenn erre utaló konkrét jelek sem.

Novák László Ferenc (2005: 119) szerint a helyes értelmezéshez nem elegendő csupán a forma elemzése, meg kell vizsgálnunk kultúrtörténeti szempontokat is. Vizsgálódásai során nem fedezett fel közvetlen eredetkapcsolatot a fejfás síremlék és a kopjafa között. Véleménye szerint a kopjafák a „napjainkban megmutatkozó népművészet reprezentáns darabjai.” Novák tehát elsőként különíti el a kopjafák kategóriáját a sírjelekről.

1.2. Hogyan lett a sírjelből nemzeti jelkép?

Hofer Tamás szerint a kopjafák mítoszteremtése a romantika korában vette kezdetét. A „kopiafa” szó írásos előfordulásával először 1543-ban, aztán legközelebb már csak 1838-ban találkozunk, ezt követően a Czuczor–Fogarasi szótár is megemlíti. A *Magyar nyelv értelmező szótárában* (Bárczi—Ország 1965: 319.) a kopjafa definiálásában a hangsúly nem a funkciójára, hanem annak népies mivoltára került:

1. (történelmi jelentés): A kopja faragott tartója, nyele.
2. (népi): Gyakran jelképes faragványokkal díszített vagy festett, s rendszerint dárdahegyben végződő, faragott, karcsú fejfa.

Felmerül a kérdés, hogy egyáltalán beszélhetünk-e kopjafákról a 19. század előtt? Hofer Tamás (1989: 245) megállapítja: „...sejthető, hogy ezek a szépen faragott fejfák ugyanazzal a népművészeti lendülettel, a paraszti tárgyi világok meggazdagodásával terjedtek el, ami divatba hozta az új viselettípusokat, a mázas cserépedény, a festett puhafabútor tömeges használatát is”. Mindezt az a tény is alátámasztja, hogy az individuális, egyéni temetkezés a 18-19. századig nem is volt gyakorlott, tehát nem volt szükség személyes sírjelek készítésére.

Vannak, akik nem értenek egyet Hoferrel, és a kopjafák mögött mélyebb történeti múltat, ősi hagyományokat feltételeznek. Ők párhuzamot vonnak a honfoglaló magyarok, és más nomád népek kultúrája között, valamint a viszszenyúltnak a sámánisztikus hitvilághoz és a totemizmushoz. A kopjás temetkezés Viski Károly (Viski 1929) szerint a honfoglalás kora elé nyúlik vissza, az idők folyamán azonban az alkotások formailag és szimbolikájukat tekintve is óriási változáson mentek keresztül. Viski szerint az ősi „eredeti” változathoz ma leginkább a székely kopjafák hasonlítanak. Az ősmagyar elméletet erősítheti, hogy valóban találtak olyan pogánykori hagyományokat, melyekben a holtakat fából készült lándzsájukkal együtt temették el, vagy testüket díszített fa tartópillérek segítségével szállították el a nyughelyig. Úgy vélik, ezek az alapok lehetnek a katolikus zászlós vitézi temetés előzményei is, amely során az elhunyt zászlós, kopjaszerű fegyverét a sírhanthba szúrták.

Mindezek fellendítették a kopjafákkal szembeni szimbolikus, mitikus gondolkodást. Ez a nézet a köztudatba is beékelődött, ma már a laikusok is úgy tekintenek a kopjafára, mint az ősmagyaroktól megörökölt archaikus jelképre. Sok esetben rivalizálás is kialakul régiók között olyan értelemben, hogy melyikük kopjafája tükrözi leginkább az eredeti vonásokat. Ez a versengés az elmondottak szerint azonban sántít, hiszen semmilyen bizonyítékunk nincs arra vonatkozóan, hogy őseink kopjafákat állítottak volna, nem is beszélve ezek formavilágáról, de még ha gyakorolták is, hosszú évszázados kimaradások vannak a kopjafaállítás történetében.

A szakemberek többsége a misztikumot mellőzve inkább úgy gondolkozik, hogy a kopjafák nagyobb eredetmítosz vagy eposz hiányában kerültek előtérbe a 19. századi nagy nemzetteremtési hullámban, mint –az akkori nézetek szerint– egy elfelejtett, de újjáéledt ősmagyar hagyomány, és így váltak a mítoszteremtés fontos elemévé számos más népművészeti alkotással együtt. Szimbolikus rétegeinek kialakulásában a történelmi, kulturális emlékekezet és erények, a nemzeti ideológiához kapcsolódó elemek, a vallás (főleg kálvinizmus, de katolicizmus is) óriási szerepet játszottak. „[...] a közvéleményben a faragott fejfákhoz a magyar múlt, a XVI–XVII. századi török háborúk, az őstörténet, a hősi ellenállás, a falukon a megőrzött régi magyar kulturális hagyományok képzetei kapcsolódtak” (Hofer 1992: 248). Elméletek ide, vagy oda, abban mindenki egyetért, hogy a kopjafák eredeti funkciójukat megváltoztatva ma már az ősszmagyarság nemzeti jelképeivé váltak, az eredetigazolás eszközei, ezért jelenlétük szimbolikus tereket hív elő. A kopjafaállítás a 20. században ismét virágkorát éli, olyan régiókban is teret nyer, ahol eddig nem volt megszokott. Boros Géza (1997) a modern, új funkciót nyert kopjafákat három nagy csoportra osztja: hálajel-kopjafákra, temetői kopjafákra és emlékmű funkciójú kopjafákra. Azt is hozzáteszi, hogy az emlékmű funkciójú kopjafák többnyire kegyeleti jellegűek, ezért gyakran temető mellett kapnak

helyet. Az emlékmű kopjafát nem csak konkrét személyeknek, de elvont alakoknak, csoportoknak, történelmi eseménynek is állíthatják.

2. Anyag, módszer, korpusz

Kötegyán a mai Békés megye délkeleti részén fekvő zsákfalú. A dél-bihari síkságon, a Fekete-Körösből ágazó Gyepes ér partján, közvetlenül a magyar-román államhatár mellett terül el. Trianon előtt Bihar vármegye nagyszalontai járásához tartozott. Régészeti feltárások során kiderült, hogy már a honfoglalás előtt is lakott terület volt, további érdekesség, hogy nyugati határánál halad el a Csörsz-árok nyomvonala. Első alkalommal írásban a Várad Regestrum említi 1213-ban. Nevét „Kethe” nevet viselő nemesi származású lakójáról kaphatta. A község mai határvonalát több kisebb település összeolvadásából nyerte el, ma pedig hozzávetőlegesen 1600 lakost számlál. Nemzetiségi összetételét tekintve 95%-ban magyarok lakják, akik néhány betelepült katolikus családot leszámítva mindannyian reformátusok. A falu jelképének számító vadkörtefa címerében is megtalálható. Kötegyán elsősorban nem azért fontos, mert jelen írás szerzőjét gyökerei ide kötik, hanem azért, mert a település közel 250 darabból álló értékes kopjafagyűjteménnyel rendelkezik. A fából faragott munkák az egész falu területén fellelhetők, kopjafák koncentráltabban a falu határán található Öko-parkban, és a közvetlenül mellette húzódó temetőben fordulnak elő. A park egy 2001-ben induló beruházás keretében valósulhatott meg, részét képezi a kopjafagyűjteményen kívül –a Gyepes eredeti folyását helyreállítva– egy mesterségesen kialakított tó, illetve kunhalom is. A faragott művek a Fekete-Körös menti motívumrendszer veszik alapul. A beruházás megtervezése és megvalósítása a Kötegyáni Baráti Kör Egyesület (KBKE) nevéhez köthető. Az egyesület 1997-ben alakult helyi művészekből és értelmiségiekből azzal a céllal, hogy a falu és a régió kulturális, szellemi és természeti értékeit megóvják, közkinccsá tegyék, valamint ezekből profitáljanak a közösség javára, és kihasználják a rendelkezésükre álló pályázati lehetőségeket. Kezdeményezéseik sokszor határokon átívelnek (Békés–Bihar Kollégium), minden évben nyári művésztelepet rendeznek, ahová hazai és határon túli művészeket egyaránt szeretettel várnak. Magyar, román, szlovák és szerb területről érkező iparművészek, pedagógusok, tanulók és vállalkozó szellemű érdeklődők dolgoznak a társaságban. Vezetőjük 2014-ben bekövetkezett haláláig Ungvári Mihály festőművész volt, akinek a település róla elnevezett Művelődési Háza állít emléket. A csoport koordinátori feladatait tanítványa, Szőke Sándor szobrászművész vette át.

Kutatásom módszereként a résztvevő megfigyelést és anyaggyűjtést, illetve a rövid interjút tudom (kvalitatív módszer) megjelölni. Személyesen beszélgettem el a témában helybeliekkel, illetve Szőke Sándorral is sikerült

felvennem a kapcsolatot, aki nagy örömmel és lelkesedéssel segítette munkámat.

A művész urat többek között arról kérdeztem, honnan ered a famegmunkálás, illetve a park létrehozásának gondolata. Elmondása, és a helybeliek emlékezete szerint Kőtegyánban és környező településein nincs olyan népi hagyomány, amelyből a kopjafaállítás eredeztethető volna. Az ötlethez az egyértelmű kiindulópont a közös érdeklődésű alkotók társulása, a táborokban tapasztalt jó hangulatú közös munka volt. Szó szerint idézem: „Senki nem akart eleinte Öko-parkot, a helyszín, az egyre bővülő faragókapacitás és az említett pályázatok összehangolása folytán kezdett a terv kirajzolódni és konkretizálódni. Ungvári Misi barátunk – mint az egyesület akkori vezetője – volt a főszervező, aki nemzetközivé tette a táborokat, különböző határon átnyúló kapcsolatokkal.” Érdeklődtem afelől is, mennyire volt tudatos, szervezett az alkotó tevékenység, illetve mi határozta meg az elkészült munkák jellegét, motívumvilágát: „[...] az alapanyag adottságai, kinek-kinek a saját szerszám és eszköztára, valamint a fantáziája szabta meg a létrejött művek jellegét. Az évek során felgyűlt anyagot később rendszereztük, és a helyszínek sugallatára hallgatva kerültek elhelyezésre. Ez tehát egy képlékeny terv alapján fokozatosan, és sosem erőszakosan alakult. [...] Aztán [...] az Öko-park tanösvénnyel bővült, és az itt jelentkező szigeteken újabb helyet kínálva, már kidolgozott koncepció alapján születtek kopjafák, főleg Belényes környéki és Körös-völgyi temetők gyűjtött anyagából kapubálványok és néprajzi ihletésű formák. Időközben feladattá vált az új ravatalozó köré is egy ölelő kopjafasort faragni, de a jelképek nagyon megengedően az alkotók személyes motívum keresésére lett bízva. [...] A beszercebányai Bél Mátyás Egyetem pedagógiai karáról érkezett tanárok és diákok egy modernebb, elvontabb és színesebb formavilágot képviselve valósították meg ötleteiket, az ő munkáikat nem is a park részeként, hanem az akkor felújított iskolaépület környezetének a gazdagítására használtuk fel” emlékezett vissza Szőke Sándor. Kérdéseim legjava a jelképekhez kapcsolódott. A művész urat idézve a park: „Jelképi rendszere nem egységes, az alkotókedv szabad szárnyalása fontosabb volt, alapvető cél inkább a dekoratív és érdekes látvány előállítás volt, egy sétalós szabadtéri időtöltés háttereként.” Ungvári Mihály halálával a társaság helybéli tevékenysége megtorpant. Kőtegyánban az elsődleges feladat ma már nem annyira az alkotás, mint inkább a park gondozása, fenntartása, illetve az ide látogatók fogadása. Interjúalanyom is megerősítette, hogy a kőtegyáni Öko-park „Egyedisége nyilvánvaló, a létrehozás módja, a résztvevők kulturális sokszínűsége miatt is”, és egyértelmű „referenciaként szolgálva megalapozta a társaság más helyszíneken való munkálkodását, (Lakitelek, Kondoros, Nagyölvéd, Mezőpetri, Nagycsalomja, Sümeg, Komárom stb.)”

3. A vizsgált kopjafák tipologizálása

Hagyományos szerkezetek. Anyaggyűjtésem során talákoztam olyan kopjafákkal, melyek ránézésre klasszikusnak mondhatóak, hiszen oszlopszerűek, és akár régebbi, akár újkeletűbb, de mégis tipikus elemekkel dolgoznak. Ilyenek például a kör, vagy kerék, a háromszög, a buzogány, a korona, a nap, a hold, a csillag, a tulipán, a madár és más különböző geometriai formák.

A kör és a kerék egyetemes, ősi kozmikus jelkép, a ciklikusságot, örök körforgást, újjászületést jelentik (Hoppál et al., 2010: 154, 174). A háromszög az (isteni) tökéletesség, harmónia és stabilitás, megtestesítője, ugyanakkor a szent háromság jelképe is (Hoppál et al., 2010: 122). A korona a kiválasztottság szimbóluma, kapocs az égi és a földi világ között (Hoppál et al., 2010: 167). A nap lehet isteni megnyilvánulás, pusztító, vagy gyógyító erő, idő jelkép, de férfi princípium is (Hoppál et al., 2010: 214–215). A hold a ritmikus változást, a női termékenységet a Nappal együtt pedig a világegyetem teljességét jelképezi (Hoppál et al., 2010: 128). A csillag mindig valamilyen felsőbbrendű isten, tudás, vagy fény az útmutatás szimbóluma (Hoppál et al., 2010: 59). A tulipán a szerelem, a nőiesség, a tavasz, a természetet jelöli (Hoppál et al., 2010: 304–305). A madár mindig a lélek szimbóluma, az üzenethordás megtestesítői ég és föld között, illetve a szabadsággal is párhuzamba állítják (Hoppál et al., 2010: 200–202). A négyszög a kör ellentéte, a földi materiális világot testesíti meg (Hoppál et al., 2010: 216). (A hagyományos oszlopos kopjafákra példák: 1–5. kép.)

A 20. századtól kezdve a modern kopjafákon nem csak „ősi” jelképek jelennek meg, de előfordulnak vallási szimbólumok is, mint például a kereszt (katolikus motívum, 6. és 7. kép) és a szomorúfűz, (református jelkép, 8. kép), illetve nemzeti jelképek is, leggyakrabban a Szent Korona és a címer (9. kép). A klasszikus elemek újraértelmezve, egyedi kontextusban is feltűnnek, mint ahogy a 6. kép is mutatja. A temető területén, az egyik kopjafán feltűnik a Dávid-csillag, (10. kép) és a cigányságot szimbolizáló kerék is (11. kép). Ezek az etnikai jelek a faluban élő kis számú zsidó és cigány családra vonatkoznak.

Ember alakú kopjafák. Az ember alakú fejfák részben klasszikusnak mondhatók, mégsem olyan elterjedtek, mint az oszlopos társaik. Kötegyánban azonban jó pár ember alakú alkotást volt lehetőségem megörökíteni, melyek inkább a faszobrok kategóriájába tartoznak. Elmondható, hogy az alakok viselőknél fogva inkább a (magyar) múltat idézik meg (koronát, süveget, palástot, köpenyt viselnek). Arra lettem figyelmes, hogy Kötegyánban ritkák az egészalakos emberábrázolások, a fej és az arc viszont központi szerepet kap. A gazdagon megmunkált oszlopos kopjafákkal ellentétben ezek a maguk minimalista stílusában érik el céljukat: határozott vonásaik félreérthetetlen érzelmeket ébresztenek a megfigyelőben, aki egy-egy életképet, kontextust is

könnyedén meg tud formálni a figurák mögé (12. és 13. kép). A 14. képen egy kezében íjat tartó ember látható. Az íj ősi jelkép, a teremtés hirtelen pillanatát, a férfi nemzőerőt jeleníti meg, jelen kontextusban mivel visszacsapó íjról van szó, magyarság szimbólum (Hoppál et al., 2010: 132). Az alakok pár példától eltekintve mind férfiak, a nők kizárólagosan Szűz Mária szerepében fordulnak elő, ami egy református faluban több kérdést is felvet. Valószínű, hogy a női alakok egyaránt értelmezhetőek a keresztény vallásban fontos Mária személyeként, (egyértelműen őt ábrázolják csecsemővel a kezében, vagy kék ruházatban (15. és 16. kép), ugyanakkor az egyedülálló női figurák megidézhetik a pogány hitvilág földanya istenségét is. Két kiseddábrázolással találkozom, valószínű mindkettő a gyermek Jézust jeleníti meg. A művészileg megmunkáltabb csecsemő fekhelyében úgy fekszik, mint egy babszem hüvelyében, a fekhelye csónakra enged asszociálni, ruházata is inkább természeti népekre, és nem annyira a kis Jézusra emlékeztet, továbbgondolva ezek a jelek együttesen utalhatnak a honfoglalás előtti ősi vízközeli kultúrára (17. kép). A faragvány az általános iskola és a református templom találkozásánál helyezkedik el, ez pedig akár a Krisztusi értékekre való nevelésre is utalhat, de kifejezheti az új élethez, új generációhoz kapcsolódó reményt is. A fából faragott emberábrázolás nem magyar sajátosság. „Az ember alakú fejfákat összehasonlították a finnugor népek ember alakú bálványaiával, összobraival. Ezek ugyan nem sírokon álltak, hanem szent ligetekben, de a velük való összevetés is gazdagította a fejfák szimbolikus tőkéjét.” – állapítja meg Hofer Tamás (Hofer 1989: 245). A szent liget jelenségre a későbbiekben még visszatérünk.

Egyedi formák és motívumok. Kőtegyánban találok egészen egyedi megoldásokkal is. Előfordul, hogy a megálmódók teljesen új motívumokat emelnek be, vagy megszokott, régebbi formákat ábrázolnak újszerűen. Ez utóbbi lehetőség akár olyan értelemben is megvalósul, hogy a hagyományos kopjafák egy elemét felnagyítják, az kizárólagossá válik. Ilyen például a hold és a csillag, vagy az ostorfonás (18 és 19. kép). Az ostor a hatalom, az uralkodás, az erő jelképe (Hoppál et al., 2010: 226). Olyan elem is kerülhet hasonló helyzetbe, ami eddig még nem szerepelt a kopjafákon például egy hüvelyéből kiforduló, érett termés (20. kép), amely a termékenységet, a gazdagságot, jólétet jelentheti. Előfordulnak más termékenység jelképek is: falloszra vagy bimbóra emlékeztető faragványok is, az előbbi a megtermékenyítő életerőt (Hoppál et al., 2010: 243), az utóbbi a szűziességet, és az újonnan sarjadó magzatot, életet szimbolizálják (Hoppál et al., 2010: 44–45) (21. és 22. kép). Kiemelkedő, például a növényi ornamentika is, a tulipán után más növényi minták (például napraforgó) is feltűnnek (23. kép).

Megfigyelhettem az ember alakú kopjafákkal rokonítható állatábrázolásokat is, melyek totemoszlopokra engednek asszociálni. Az állatok között

megjelenik a hagyományosan a magyarsághoz köthető turul vagy sólyom, ló, illetve előfordulnak mitikus, mesék világát idéző lények, például az egyszarvú, más néven unikornis is (24., 25. és 26. kép). A turul és a sólyom a magyarság totemisztikus eredetjelképe (Hoppál et al., 2010: 305). A ló a vegetáció, a szexualitás, az álom, a mágia és a halál jelképe a magyarok életében fontos totemállat (Hoppál et al., 2010: 197-198). Az egyszarvú a vadság, tisztaság, a megszelídíthetlenség megtestesítője (Hoppál et al., 2010: 74–75). Találkoztam még a magyar kultúrától idegennek mondható gyíkkal is (27. kép). A gyík a szerencse és a bölcsesség jelképe, mivel mindig a napot keresi, olyan lélek lakozik benne, amely folyton a magasabb rendű szellemvilágot keresi (Hoppál et al., 2010: 106). A misztikumot tovább fokozva egyik kopjafán körkörös az év tizenkét hónapjához tartozó csillagjegyek, horoszkópok szimbólumait láthatjuk (28. kép). Jelentheti a sokféle különböző személyiség egységének harmóniáját, de akár az idő ciklikusságát is magában hordozhatja.

Említést érdemelnek –bár közvetlenül nem képezik az Őko-park részét –, az általános iskola környékén látható absztrakt, aszimmetrikus, vagy akár festett kopjafák, melyek azon kívül, hogy fából készültek nem mutatnak sok közös vonást az első kettőnek említett típusokkal. Némelyik teljesen mellőzi a népi motívumokat, a modernség absztrakt, széttöredezett hatásával él, de konstruktivista jegyeket is hordoz (29., 30. és 31. kép). Ezek elemzése és értelmezése nem képzőművészek számára sokkal összetettebb feladat, és a kontextus, a modern kultúrtörténet és paradigmaváltás, valamint történelmi előzményének ismeretét is feltételezik.

4. „Szent liget”: a kopjafák által teremtett szimbolikus tér szemiotikai elemzése

Ha a különböző típusú kopjafák egymás közelében helyezkednek el, akkor egymás jelentését kiegészíthetik, befolyásolhatják, módosítják. A jelentésmezők komplex összefonódását tovább fokozhatja maga a helyszín, ahol a kopjafacsoport található. A kötegyáni kopjafák elemzése egyen egyenként is érdekes, egységesen szemlélve őket – főleg a főútról letérve az Őko-parkra koncentrálva – összetett jelentéshálózatot hoznak létre. A parkba érkezve, a természet lágy ölén, látva a különböző nemzeti, vallási (akár pogány kori, akár keresztény) mitikus, elemek, alakok keveredését, a megfigyelő egyfajta szimbolikus tér-időbe érkezik.

A park a falu határán helyezkedik el, ha jobbra nézzük, akkor a magyar, ha balra, akkor a román alföldet látjuk, tiszta időben a kéklő Bihari-hegyekkel a háttérben. Ahogy az útról a park felé térünk, egy tanösvényt látunk elágazásokkal. Bal kéz felől félkörívben, tűz körül helyezkedik el a hét vezér ember alakú faszobra (32. kép). Jobb kéz felől egy oszlopos kopjafacsoport található (33. kép),

közel mellette egy szintén oszlopos kopjafából álló kapu, vagy szoros, mögötte kunhalom magaslik jurta alakú fedett kilátóval (34. kép). A kapu a Vereckehágóra enged asszociálni, annál is inkább, mert pont a hét vezérrel szemben helyezkedik el. A kunhalom mögött egy időben régebbi kopjafacsoport található (35. kép). Az ösvény elejére visszatérve egyenesen is továbbhaladhatunk. Ebben az esetben egy faragott hídon kell átkelnünk (36. kép), jobbkunon terül el a halastó, melynek két oldalán javarészt ember alakú, és atipikus kopjafákkal találkozunk (37. kép). A hídról tovább az út egyenesen a temetőbe vezet. A temető és a híd között félúton lehetőségünk van szó szerint megpihenni a sólyom/turulmadár szárnyai alatt (38. kép). Továbbhaladva a temető bejárata előtt egy faragott angyal, szárnyán magyar nemzeti szalaggal (39. kép) és Szűz Mária alakja fogad bennünket. A ravatalozó előtt újabb kopjafacsoport található oszlopos kopjafából, melyeken hagyományos, és újszerű formák egyaránt feltűnnek (40. kép). A leírás alapján elnagyoltnak és beláthatatlannak tűnhetnek ezek az állomások, ugyanakkor ezek térben egymáshoz közel helyezkednek el, összjátékuk egyértelmű. A kunhalom már messziről, a bekötő útról, az ösvényekről és még a temetőből is látható, a rajta lévő, jurtára emlékeztető építményből pedig rá lehet látni az egész parkra, a tóra, a temetőre, a falu templomtornyára, a magyar pusztára és az immáron román Bihari-hegyek kékjére.

A parkon végigsétálni még azok számára is felemelő élmény, akik nem feltétlenül értelmezik szakszerűen a faragványokon található jeleket. Különösen kellemes érzés fogja el a látogatókat, mintha az emberi élet stációin haladnánk végig: horizontális és vertikális állapotok és határok, fent és lentek. Az idősíkokkal való játék sem véletlen: a hét vezér alakjának megidézésével a múlt és a jelen összeolvad, a tó partja a megtisztulás, a megnyugvás helye, amely az örök élet vizét is jelképezheti. A temető felé vezető híd az életből a halálba való átlépést szimbolizálhatja, a temetőből látszódo kunhalom viszont a feltámadás reményét sejteti. Mitikus, ciklikus idő teremtődik, egyfajta kilépés a mindennapok világából egy „szent ligetbe”.

Nem szabad figyelmen kívül hagyni a nemzeti szimbólumokat, totemeket sem. Az életszakaszoknak megfelelő útvonalak nem csak az egyén, az ember útját, de akár a magyar nemzetét is jelenthetik. Egy külső szemlélő, egy magyar kultúrkörből idegen személy számára nem biztos, hogy ugyanazt a hatást idézi elő a parkban való jelenlét, csodájára járhat az egyedi motívumoknak, felsétálhat a kilátóba, akár horgászhat egyet a halastóban, de egészen biztos: nem fogjuk ugyanazt átélni. De biztosan állíthatom, hogy minden ide érkező (legalább általános műveltséggel rendelkező) magyar fejében ugyanazok a gondolatok fogalmazódnak meg. A parkban a mindenkor magyar kultúra részesei ismernek egymásra, és kacsintanak össze és törlik le szimbolikus egymás könnyeit. Az ilyen érzelmű sétálgatók számára, jöjjön a Kárpát-medence bármely tájáról, a park valóban „szent liget” szintjére emelkedik.

5. A fejfaállítás további motivációja

A vizsgált minták szemügyre vétele és rövid elemzése után csak egy kérdésre kell még itt válaszolnom. Mi ihlette ennek az Isten háta mögötti falunak (vagy annak közelében) a gondolkodó értelmiségét és művészeit arra, hogy egy ilyen jellegű helyet megálmodjanak, és bevonjanak a történelmi Magyarország minden sarkából alkotókat a megvalósításához? Szőke Sándor válaszai alapján azt már tudjuk, hogy az Öko-park létrejötte mögött tudatosság rejlik. Véleményem szerint a megalkotásában megkerülhetetlen szerepet játszhat az a lappangó történelmi trauma, amit a kötegyániakban, és a határon innen és túl nyúló régió magyarságában 1920-óta él: annak tudata, hogy pár milliméter, egyetlen tollvonás és ez a szóban forgó terület is Romániához kerül. Ez a fajta nyugtalanság pedig nem korlátozódik csupán 1920-ra, hiszen még a hosszú revíziós és második világháborús politikában is szóba kerültek határmódosítási javaslatok. Bár Magyarország része maradt, az új államhatár évszázados barátságokat és családi kapcsolatokat választott el, ami az „itthon maradtakat” is frusztrációval töltötte el, és létkérdéseket generált bennük. A Trianoni „sokk” után a világháborúkkal és az azt követő szocialista rendszerrel fokozatosan omlott össze az a történelmi múlt, amelyre a még élő idős generáció, úgy emlékezik, mint a szülők, nagyszülők által áhítattal emlegetett „boldog békeidők”, a letűnt polgári világ. Egy ilyen idős generáció adta át nekünk, unokáinknak ezt az idealizált képet a korról és helyről, ahol becsületes, tisztességes, dolgos magyarok voltak, akik közel éltek a természethez, és boldogabbak voltak. Ahol bár éltek mellettük románok, cigányok, zsidók, de a multikulturális régióban mindenki tudta, hova tartozik. Mindezt az évszázadokig jól működő rendszert a politika egy perc alatt a szőnyeg alá söpörte, és mai napig megoldatlanul ugyanabban a pozícióban hagyja, és ahová tudat alatt mi, akik át sem élhettük, visszavágyunk.

Az Öko-park mindenkinek mást jelenthet. Lehet, hogy egy kísérlet a konzolidációra. Ha a politika nem teszi, egy különös úton tisztázási lehetőséget ad arra, kik és miért élnek itt. Lehet egyfajta elégtétel, az identitás határokon átívelő kifejeződése, az együttérzés, az összmagyarság szent helye, létbizonygatás, élet-halál találkozása, de a folyamatos megújulás ciklikus tere, ahol mindenkinek jogában van megélni, és átélni saját hovatartozását, megnyugodni, vagy egyszerűen csak jobban megismerni önmagát és a gyökereit, netalántán csak a természetet. A parkban sétálva kutatóként is egészen átszellemültem. Megértettem, többek között miért is ragaszkodott szeretett nagymamám ahhoz, hogy ezen a helyen temessék el.

Felhasznált irodalom

- Bárczi Géza–Országh László (szerk.) 1965. A magyar nyelv értelmező szótára. IV. kötet. (Változatlan lenyomat). Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Boros Géza 1997. „Kertünkben szabadságfája nő.” A kopjafa-a fa. In: Emlékművek 56-nak. 1956-os Intézet, Budapest.
- Hofer Tamás 1989. Eltérő nézetek a népi kultúráról-eltérő nemzetfelfogások. In: Víg Mónika (szerk.) Hogyan éljük túl a XX. századot? Válogatás a budapesti Fidesz Akadémián az 1989 márciusa és júniusa között elhangzott előadásokból.
- Hofer Tamás 1992. Archaikus sírjelek kérdéséhez. In: Hoppál Mihály– Novák László (szerk.) Előmunkálatok a magyarság néprajzához 10. Budapest 239–248.
- Hoppál et al. = Hoppál Mihály–Jankovics Marcell–Nagy András–Szemadám György 2010. Jelképtár. Helikon Kiadó, Budapest.
- L. Juhász Ilona 2005. „Fába róva földbe ütve...” A kopjafák/emlékoszlopok mint a szimbolikustérfoglalás eszközei a szlovákiai magyaroknál. Fórum Kisebbségkutató Intézet. Lilium Aurum Könyvkiadó. Komárom–Dunaszerdahely.
- Kunt Ernő 1990. Temetkezési szokások. In Dömötör Tekla (szerk.) Magyar néprajz VII. kötet.
- Népszokás, néphit, népi vallásosság. Akadémiai Kiadó, Budapest, 67–101.
- Novák László Ferenc 2005. Fejfa monográfia. Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága. Nagykőrös.
- Pócs Éva 1979. Fejfa. In Ortutay Gyula (szerk.) Magyar néprajzi lexikon 2. Akadémiai Kiadó, Budapest. 97–107.
- Viski Károly 1929. Adatok a székelykapu történetéhez. In Czakó Elemér (szerk.) A magyarság néprajza II. Budapest. 274–395.

Internetes hivatkozások:

- <http://www.kotegyan.hu/> (hozzáférés dátuma: 2019.12.10.)
- <https://www.utazzitthon.hu/latnivalo/kotegyan/oko-park-oko-to-kopjafagyujtemeny-napora-18565> (hozzáférés dátuma: 2019.12.16.)
- <https://magyarmezogazdasag.hu/2012/08/15/kotegyani-kopjafak> (hozzáférés dátuma: 2019.12.16.)
- <http://archiv.biharmegye.ro/node/3331> (hozzáférés dátuma: 2019.12.16.)

1. kép

2. kép

3. kép

4. kép

5. kép

6. kép

7. kép

8. kép

9. kép

10. kép

11. kép

12. kép

13. kép

14. kép

15. kép

16. kép

17. kép

18. kép

19. kép

20. kép

21. kép

22. kép

23. kép

24. kép

25. kép

26. kép

27. kép

28. kép

29. kép

30. kép

31. kép

32. kép

33. kép

34. kép

35. kép

36. kép

37. kép

38. kép

39. kép

40. kép

Aszterión háza. Egy Borges-novella szemiotikai értelmezése

COVACIU NORBERT

Partiumi Keresztény Egyetem, Többynnyelvűség és multikulturalitás MA-szak
(Nagyvárad)
covaciu.norbert@gmail.com

A dolgozat első része elméleti megalapozása a Borges-novella (Aszterión háza) szemiotikai elemzésének. A második rész a szerző új Minótaurusz-megközelítése. Felvázolja a történeti háttértudást, és megpróbál választ (nyomokat) találni arra a kérdésre, hogy a Minótaurusz valóban egyedül volt-e bezárva börtönébe..

Kulcsszavak: irodalomszemiotika, denotátum, konnotátum, konnotatívum jelentés, lokális textúra, logikai struktúra, kulturális meghatározottság, kultúraelemzés, véginformáció, Borges, Minótaurusz

Szemiotika, irodalomszemiotika

A dolgozat témájából fakadóan a szemiotika, s ezen belül az irodalomszemiotika tudományterületére sorolandó. Ez a tudományos határterület alapvetően úgy alakult ki, hogy az irodalomtudomány átvette a szemiotikai tudományelméleti paradigmát. Szemiotika azóta létezik, mióta ember él a földön, tulajdonképpen e tudományterület előfutárainak az ókori görögöket tekinthetjük (Nyíró 1973: 227–239), de világszerte elismert tudománnyá a 20. században, a strukturalizmusban vált. Nagyjából harminc évig, az 1990-es évek elejéig tartott a virágzása, ezt követően lekerült a divatos tudományok listájáról. Világszerte egyetemekhez, híres szemiotikusokhoz¹ tudjuk kapcsolni a szemiotika fogalmát, de nagyon gyakran az illető személyek halálával maga a szemiotika oktatás is megszűnik az adott egyetemen, városban, országban. Magyarországon 1990-ben alapították meg a Magyar Szemiotikai Társaságot², melynek vezető tagjai főleg között nyelvészek és néprajzkutatók találhatók, az irodalmárok alulreprezentáltsága jól mutatja azt is, hogy irodalomszemiotikával még a szemiotika aranykorának is nevezhető 1960-1990-es időintervallumban sem foglalkoztak nagyszámban magyar nyelvterü-

---

¹ Umberto Eco, Roland Barthes, Charles Sanders Peirce és még sokan mások.

² <http://www.szemiotika.hu/kategoria/tarsasagunk/>

leten. Néhány irodalomszemiotikai elemzés napvilágot látott (Nagy 1998: 111–117.), sőt elméleti írások is születtek³, illetve jelentősnek mondható azon tanulmányok száma, amelyeket a Helikon jelentetett meg az 1970-es évektől. Mindezek mellett többen, például Voigt Vilmos is, számos írásában felhívja a figyelmet az irodalomszemiotikai elemzések, elméletek hiányára (pl. Voigt 1980: 846–847). Napjainkban gyakorlatilag a Magyar Szemiotikai Társaságon kívül magyar nyelvterületen számottevően nem foglalkoznak szemiotikával,⁴ irodalomszemiotikával még kevésbé.⁵

A szemiotika egy olyan interdiszciplináris terület, amelyre napjainkban elsődlegesen módszerként tekintenek, egyfajta megközelítési módnak gondolják, s mint ilyen az irodalomszemiotikát bizonyos irodalmi alkotások elemzése során kiválóan alkalmazhatjuk. A szemiotikai jel fogalmát alapul véve az irodalomszemiotika a szöveget jelegyüttesként vizsgálja. Ebben a megközelítésben kulcsfontosságúvá válik a Louis Hjelmslev által megkülönböztetett denotáció és konnotáció kategóriái, valamint a Roman Jakobson kommunikációelméleti modelljében szereplő hat funkció közül a poétikai, amely hangsúlyos szerepet kap az irodalomszemiotikai elemzés során. A szépirodalmi alkotások szemiotikai elemzése alkalmával elsődlegesen a konnotatívum jelentés válik fontossá. Ha elfogadjuk azt a tézis, mely szerint a szépirodalom alapja a természetes nyelv, az is egyértelművé válik, hogy erre a nyelvre másodlagos nyelvek épülnek, amelyek esetében a poétikai funkció válik fontossá, a konnotáció kerül előtérbe a denotációval szemben.

Irodalomszemiotikai elemzés

Szemiotikai szépirodalmi elemzés alkalmával elsődlegesen transzformálnunk kell a szöveget (Nagy 1988: 111–117.), ami tulajdonképpen egyfajta szétválasztást jelent logikai struktúrára és lokális textúrára. A logikai struktúra nem más, mint a szöveg felszíni szerkezete, az elsődleges jelentést tartalmazza, ismeretjellegű. A lokális textúra – nevezhetjük mélystruktúrának is – konnotációk sorozata, melyek a logikai struktúrából indulnak ki. Az irodalomszemiotikai elemzés során rendkívül fontos annak tudatában lenni, hogy az elemző mindig egy kulturálisan meghatározott kontextusban vizsgálja-

³ Pl. Kanyó Zoltán *Szemiotika és irodalomtudomány*. (JATE, Szeged, 1990.)

⁴ A Magyar Szemiotikai Társaság évente több konferenciát szervez, ezek anyagát megjelenteti: a Magyar szemiotikai tanulmányok-könyvsorozat most érkezik az 50. kötethez.

⁵ Az említett szemiotikai könyvsorozatban rendszeresen szerepelnek irodalom-szemiotikai tanulmányok, a Magyar Szemiotikai Társaság-sorozatában pedig legutóbb megjelent Büky László: *Lírai én a tárgyi és szellemi világban*, melyben Füst Milán költői nyelvének szemiotikájáról beszél.

lódik. J. M. Lotman volt az első, aki felhívta erre a figyelmet, s ezzel együtt a merev műközpontúság dogmáját is igyekezett leépíteni és bevonta vizsgálati körébe az irodalmi alkotás külső kontextusait (Lotman 1973). Amikor szemiotikai szempontból elemzünk, bizonyos mértékben kultúraelemzést végzünk. Az értelmezés abban az esetben megy végbe, ha az értelmező birtokában van a jel megfejtéséhez szükséges kódoknak. Ilyen értelemben, amikor az olvasó találkozik egy jellel az irodalmi szövegben, és ha ez tudatosan benne és elindul az értelemkeresés folyamata, az adott jel jelhordozóvá minősül, egyetlen célja pedig, hogy a jelfejtőt eljuttassa a véginformációhoz (Posner 1973). A véginformációt a szemantikai mező hordozza magában.

Azt, hogy a szemiotikai irodalomelemzésnek nem létezik egy konvencionális, egységes gyakorlata, nagyon jól mutatja az irodalomszemiotikával valamit is foglalkozók megkerülhetetlen tanulmánygyűjteménye, a Helikon 1973-as második és harmadik, összevont száma. Az említett számot olvasva kirajzolódik, hogy különböző országokban mennyire más úton fejlődik tovább az irodalomszemiotika. E munkának nem célja bemutatni ezeket az irányvonalakat, azonban a Borges-novella irodalomszemiotikai elemzéséhez elengedhetetlen ezen irányok ismerete. Jelen sorok írója a novella szemiotikai elemzése során leginkább a korábban már említett, a Helikonban publikált irányvonalakat vette alapul.

Az első szabályszerűség, amelyet követnünk kell egy irodalomszemiotikai elemzés során, olyan banális, hogy szinte le sem kellene írni: az irodalomszemiotikai vizsgálódást mindig az adott művészi szöveg adottságait figyelembe véve kezdjük el. Jóllehet magyar nyelvterületen irodalomszemiotikai elemzések leginkább a líra műnemében történtek, de ezt a szabályszerűséget érvényesnek gondoljuk – mint ahogy az összes továbbiakban felsoroltat – a prózai alkotások tekintetében is. Második körben ki kell zárunk a szubjektivitást, a szövegből kiolvasható írói hozzáállást,⁶ iróniát, bírálatot.⁷ A harmadik szabály tartalmazza a transzformáció elvét, amelyről korábban már volt szó. Végezetül következik a kulcsfontosságú rész, mely során szemantikai szemszögből vizsgáljuk meg a művet. A harmadik szabályszerűség – bizonyos szempontból nevezhetjük lépésnek is – alkalmazása során kapott logikai struktúrára rá kell építenünk azokat a jelentésrészeket, amelyeket szemantikai szinten kapunk. Versek esetében ekkor találhatunk rá az allegóriára, vagy ekkor válhat világossá számunkra az allegorikus értelmezés. Azonban prózai alkotások esetében

⁶ Borges írásainak többségében megfogalmazza politikai nézetét, azonban jelen novella esetében ez nem tűnik relevánsnak. Általános érvényű szabályszerűség miatt került be ez a nézőpont a szövegbe.

⁷ Az irodalomszemiotikusoknak hinniük kell abban, hogy a forma az irodalmiság hordozója és a szépirodalmi alkotásban nem rendelődik alá a tartalomnak.

ez nagyon ritkán fordul elő. Próza esetében szerencsésebb azt a motívumrendszert keresni, amely vagy amelyek az elemi jelentéshez kapcsolódnak.⁸ Alapvetően ezek a legfontosabb szabályszerűségek, melyek mentén végbe kell mennie egy irodalomszemiotikai vizsgálódásnak, mely során a vizsgáló kitüntetett figyelmet fordít a kulturális kontextusra és a denotáció-konnotáció kettősségére.

Borges: *Aszterión háza*

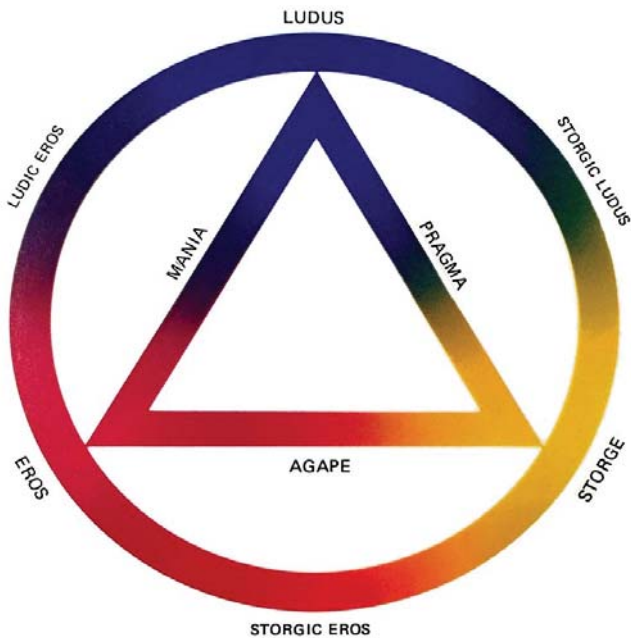
Borges az *Aszterión háza* című novellájával egy görög mítoszt, a Minótaurusz mítosztát hívja elő az értelmezőben. Magyar kultúrkörben könnyen eszünkbe juthat Nádas Péter Minotaurus című elbeszélése is. Borges előtt a Minótauruszra mindenki úgy tekintett, mint egy szörnyszülőltre, akinek nincsenek érzései, egy vad élőlényre, aki felfalja a dajkáját és akit el kell rejtetni a világtól. Borges nézőpontot vált: a Minótaurusz szemszögéből mutatja be a történetet. A három utolsó mondatot leszámítva Aszterión monológját olvassuk, aki néhol játékos-gyerekes, máskor filozófusszínben tűnik fel. Gyerekes, mert néha úgy beszél, mint egy gyerek, máskor azon gondolkodik, hogy vajon mikor fog eljönni érte az ő megváltója és milyen lesz: ember vagy bika, esetleg bikafejű ember? Mert magára is megváltóként tekint, s egyik megváltottja halála pillanatában megjósolta, hogy egyszer érte is eljön a megváltó. Aszterión betolakodóként tekint az áldozataira, olyan embereknek tartja őket, akik megsértették a vendégjogot, ezért bűnhődniük – az ő felfogásában megváltódnuk – kell. Ez a logikai struktúra szemantikai szinten előhívja Thészeusz történetét, akinek életútja szorosan kötődik a Minótauruszéhoz. Thészeusz önként jelentkezve elindul Athénból, hogy megölje a Minótauruszt, s ezzel megszabadítsa az athéniakat a Krétának fizetendő emberáldozatok fizetése alól. Azért kellett Athénak évente, vagy más mítoszban kilencévente, hét szűz lányt és hét szűz fiút jóvátételként fizetnie Krétának, mert Minósz király fiát, Androgénoszt, megölték, Kréta királya pedig elfoglalta a várost. A szemantikai sík pedig úgy kapcsolódik be az értelmezésbe, hogy Androgénoszt úgy ölték meg az athéniak, hogy közben megsértették a vendégjogot.

A mítoszokban a lény neve egyszerűen Minótaurusz, ami bikafejű embert vagy Minósz bikáját jelent, ami már csak azért is problémás, mert a király nem vér szerinti apja volt a lénynek, csupán mostohaapja. Minósz király kapott egy gyönyörű fehér bikát Poszeidóntól, aki azt szerette volna, hogy áldozza fel Minósz az ő tiszteletére. A király egy másik bikát áldozott fel, ezért a tengerek istene ellenállhatatlan vágyat ébresztett a király feleségében,

⁸ Az elemzendő novella kapcsán ez nem feltétlenül érvényesül, mivel, mint azt később látni fogjuk, fellelhető benne bizonyos mértékű allegória.

Phaszipháében a bika iránt. Az ő nászuktól született a Minótaurusz. Borgesnél az Aszterión nevet kapta, ami csillagot, csillagost jelent – utalás is található a novellában erre: *Talán én alkottam a csillagokat és napot és a mérhetetlen házat, de erre már nem emlékszem* (Borges 1991: 241). A Minótaurusz csillaggal való párosítása azt eredményezi, hogy Borges elsősorban nem a visszataszító voltában igyekszik láttatni Aszteriónt, hanem a különlegességére, egyediségére hívja fel a figyelmet. Ezt a nézetet erősíteni látszik az a tény is, hogy egyes részeken Aszterión mint filozófus tűnik fel. Hogy a felszín alatt, mi filozofálásának tárgya, arról a dolgozat végén esik szó.

Mielőtt rátérnénk a novellában megjelenő szerelemfelfogásra, érdemes kitérnünk magára a szerelemmel kapcsolatos kifejezésekre. A magyar nyelvben alapvetően két ilyen fogalmunk van, amivel, ha nem is ugyanazt fejezzük ki, de mégis érezzük, hogy egy fogalomtöből valók: szerelem, szeretet. Lee a szerelemnek hat változatát különbözteti meg: eros = erotikus vágy; storge = családi szeretet; ludus = játékos szerelem; mania = birtokló szerelem; pragma = elfogadó szerelem; agape = feltétel nélküli szerelem (Lee 1973).

THE COLOUR WHEEL OF LOVE

Lee elméletét a Central Connecticut State University munkatársai továbbgondolták, és megalkották a *szerelem színes kereke* (szabadfordítás) ábrát, amely már kilenc elemet tartalmaz.⁹

A görög mitológiában szerfelett jelen van a szexualitás, gondoljunk csak az egyik főistenre, Zeuszra, aki különböző állatok képében gyakran megtermékenyített halandó nőket. Egyébként ő az apja Minósz királynak is. Vagy gondolhatunk arra is, hogy a görögök egy külön istent, Aphroditét tiszteltek a szerelem fogalma alatt. A Minótaurusz is egy szerelemből, pontosabban egy erosból született, egy nem mindennapi szerelmi vágy nem mindennapi gyerekeként. A bika mint jelhordozó szemantikai szinten a nemzőképesség, az erotikus aktus, a szexualitás konnotációit hívja elő. Borges novellájában is jelen van ez a szint, de nem kap hangsúlyos szerepet. Egy ponton a szerző megkettőzi az elbeszélőt. A novella egészét nézve nagyon rövid ideig tart csupán, de a legproblematikusabb résznek tekinthető. Kérdésként vetődik fel, hogy női minótaurusz Aszterión párja? Naiv kérdésként tehetjük fel, hogy vágyik-e a Minótaurusz a társaságra, a szerelemre. Borgesnél ezeknek a kérdéseknek a megválaszolásában nem találunk túl sok kapaszkodót. Ezen a ponton az olvasó legfőbb dilemmája, hogy Aszterión tisztában van-e azzal, hogy ő soha nem lelhet rá a párjára. Elmélkedik ugyan, hogy milyen lesz majd a megváltója, hogyan fog kinézni, de konkrét utalás a női Minótauruszra nem fedezhető fel a szövegben.

Egyik alkalommal Aszterión kimegy a labirintusából, felnéz az égre, a csillagokról gondolkodik. Már nem tudja, hogy saját maga hogyan keletkezett, mint ahogy azt sem, hogyan keletkeztek a csillagok, de vajon az jár-e a fejében, hogy a csillagok között valahol ott van az ő szerelme is? Vagy azon elmélkedik, ha majd egyszer eljön érte is a megváltó, akkor az ő lelke is a csillagok közé emelkedik? Nem tudjuk meg, mert Aszterión rövid idő elteltével visszamegy a labirintusába, rájön, hogy megrémisztette az embereket: *Már lenyugodott a nap, de egy gyermek gyámoltalan sírása és a nyáj durva rimánkodása elárulta, hogy felismertek. Az emberek imádkoztak, menekültek, leborultak; egyesek a Fáklyák templomának kerengőjére kapaszkodtak, mások köveket halmoztak rakásba. Azt hiszem, egyvalaki a tenger alá rejtőzött. Nemhiába volt királynő az anyám; nem tudok elvegyülni a közönséges emberek között, holott szerénységem ezt kívánná* (Borges 1999: 242). Egy nagyon lelkiismeretes, empatikus Aszteriónról árulkodik az utolsó mondat. Egy olyan lényről, aki tudja magáról, hogy visszatetszést kelt az emberekben, ezért inkább nem mutatkozik, hanem egy képzeletbeli világba, ami a csillagokon is túl van, menekül. Egy olyan világba, ahol meglelheti szerelmét?

Szemiotikai elemzés szempontjából a novella értelmezésének kulcsmotívuma a labirintus, ami Aszterión számára egyszerre otthon és börtön. A labi-

⁹ Forrás: <https://www.ccsu.edu/usingers/files/ColorsOfLove.pdf>

rintus elsődlegesen egy olyan átláthatatlan építmény, amely szobákból és folyosókból áll. Az egyiptomiaknál halotti templomként funkcionált, az elhunytak kultuszához kapcsolódott, ide temették el a királyi sorból származó embereket. A görög antikvitásban inkább börtönként tekintettek a labirintusra, büntetésből zárta ide be embereket. Továbbá a labirintus értelmezhető egyfajta rejtvényként, egy olyan intellektuális kihívásként, amely az építésztervező és a labirintusba bezárt egyén között zajlik. A novellában a labirintus egy különleges helyként jelenik meg, amely spirituális töltettel rendelkezik: a legalkalmasabb tér az élet befejezésére, ugyanis három világ határán helyezkedik el. Ezek a világok Hádész, Poszeidón és Zeusz világai, Aszterión halála után nincs semmiféle utalás arra vonatkozóan, hogy a lelke hova került.

Az egyik legkomplexebb labirintus-értelmezés szerint az életutat szimbolizálja, amelyet az egyénnek végig kell járnia, mielőtt eljön érte a halál. Aszteriónnak is türelmesen kellett várnia a megváltóját, aki Thészeusz személyében jött el hozzá. Ebben az értelemben Ariadné fonala szorososan összekapcsolódik a labirintus szimbolikájával, ugyanis a fonál életfonálként értelmeződik, Thészeusz számára létkérdés, hogy miután megölte Aszteriónt, ki tud-e jutni a labirintusból, vagy örökre a foglya marad. Ezen értelmezések mentén elmondható, hogy az idő egyfajta allegóriaként jelenik meg a novellában, végigvonulva a művön tulajdonképpen azt jelképezi, hogy egyszer mindenkiért eljön a halál. Ezen összetett értelmezési lehetőségek függvényében elmondhatjuk, hogy a labirintus szimbolikája mára erősen degradálódott: a közösségi oldalakon megjelenő fénykép szimbolizálja a turistaközpontot, ahol az készült, a lájkok begyűjtése közben pedig az emberek bele sem gondolnak, hogy valójába mi mindent is jelképezhet egy labirintus.

Felhasznált irodalom:

- Borges, Jorge Luis 1999. A halál és az iránytű. Európa, Budapest, 241–242.
 Lee, John Alan 1973. *Colors of Love: An Exploration of the Ways of Loving*. New Press, Toronto.
 Lotman, Jurij Mihajlovics 1973. Szöveg, modell, típus. Gondolat, Budapest.
 Nagy Sándor 1998. Kísérlet egy Petőfi-költemény megközelítésére, *Korunk*, 2, 111–117.
 Nyíró Lajos 1973. Jeltudomány és irodalomtudomány, *Helikon*, 2–3, 227–239.
 Posner, Roland 1973. A strukturalista versinterpretáció, *Helikon*, 1973/2–3, 240–268.
 Voigt Vilmos 1980. Irodalomszemiotikai tanulmányok, *Irodalomtörténet* 3, 846–847.

Internetes forrás:

Magyar Szemiotikai Társaság <http://www.szemiotika.hu/kategoria/tarsasagunk/>

Biomorphism (humanization of natural phenomena and animals) in the novel *Napos oldal* ('Sunny Side') by Benő Karácsony

DR. BALÁZS GÉZA

Partiumi Keresztény Egyetem (Nagyvárad)
balazs.geza@gmail.com

Karácsony Benő a magyar próza rokontalan, egyedi látásmódú és stílusú egyénisége. Műveiben megfigyelhető a természet és az ember kapcsolatának részletekbe menő, mikroszintű leírása, ami váltakozik természet és ember kozmikus kapcsolatának makroszintű bemutatásával. A mikroszintű leírás: a pontos, szinte természetrajzi megfigyelés, a legtöbb gondolat nyelvi alakjában felbukkanó biomorfizmus (másként: elanifikáció, animizáció), ami a korszakban másoknál is kimutatható bioromantika nyelvi megnyilvánulása. A makroszintű leírás: a Karácsony Benő többi művében is megjelenő - olykor szállóige-szerű, szentenciózus - filozofikus gondolatok természetről és emberről. A mikro- és makroszintű leírások az élővilág egyetemes egymásrautaltságát érzékeltetik. A mikro- és makroszintű biomorfizmus mellett harmadik jellemzőként Karácsony stílusában a visszafogott székelly ironia is megnyilvánul. A három (esetenként talán látszólag ellentmondó) írásmód Karácsony Benőnél harmonikusan illeszkedik, szervesül egymásba, s teszik Karácsony Benő stílusát egyedivé. A *Napos oldal* nyelvi elemzésekor további nyelvi jelenségekre is felhívom a figyelmet.

Kulcsszavak: biomorfizmus, zoomorfizmus, antropomorfizmus, fitomorfizmus, poikilomorfizmus, Karácsony Benő, mikro- és makroszintű leírás, szentenciózusság, apodiktikusság, székelly elbeszélésmód, humor

Biomorphism

The term “biomorphism” is not yet listed in Hungarian dictionaries; the only record I found relates to architecture history. Plant, animal and human shapes (i.e. phyto-, zoo- and anthropomorphism, or collectively biomorphism), which are closely related to animism (the depiction of spiritual creatures in human form), were applied in architecture until the 20th century when this tradition was broken.¹ Later, however, the artistic movements

---

¹ “From the age of early empires to the historicism of the 19th century, the history of Western architecture was characterized by the presence of plant, animal and human motifs in the design and decoration of basic structural elements as well as facades

reacting against modernism and postmodernism turned back again to forms inspired by nature (Art Nouveau, neofolklorism, Bartók-Kodály programme, organic architecture, etc.). Such movements include the architectural style of Károly Kós or Imre Makovecz; or the literary art of Áron Tamási, who promoted a return to nature by combining Eastern and Western philosophies. In his art theory, Ernő Kállai (1890–1954) calls it “biromanticism” when artistic creation shows resemblance to the organic structure and constant change of nature (Kállai 1947/2001). Biromantic painters, such as Tihamér Gyarmathy and Tamás Lossonczy, used various geometric shapes to create complex forms that make up a harmonic structure in a different arrangement.²

Among other intellectual trends, biromanticism can also be discovered in the works of Benő Karácsony. In my view, Benő Karácsony’s prose fits into such broader context: a return to nature (natural) expressed through communication with nature as a literary device. Karácsony uses modern linguistic techniques to this end: irony, intrusion into the narrative, vernacular expressions and biomorphism (phyto-, zoo- and anthropomorphism).

Although the term “biomorphism” is not mentioned in the relevant Hungarian literature, the concepts of personification and animization essentially refer to the same phenomenon, so they can be considered as synonyms. Personification is the attribution of human traits, animization is the animation of inanimate objects or concepts. According to the *Alakzatlexikon* (‘Lexicon of Stylistic Devices’), “human” and “animate” cannot be considered equal categories. Personification humanizes, animization animates things, such as in the following example: *Hizlalt eső kapirgál [a vastetőn]* (‘Fattened rain is scraping [the iron roof]’) (Attila József: *Hizlalt eső* ‘Fattened Rain’). The opposite of personification and animization is “objectification”, when inanimate attributes are assigned to animate beings. (S. L. 2008: 381).

Natural scientist Robert Lehmann-Nitsche (1911) categorized phenomena in folklore texts based on form (morphology) and function (physiology), and his system was later taken over and further developed by Archer Taylor (1939, 1954 etc.). Katalin Vargha (2010) uses this slightly updated terminology in her collection of 19th century riddles. The groups of stylistic devices that attribute animate characteristics are as follows (essentially coined by Lehmann-

---

and interiors. This shows complex biomorphism and ancient animism which ultimately trace back to the psychological drives revealed in children’s drawings where houses resemble a human face. The nearly 5000 years of continuity was broken by the purism of modern architecture that radically rejected this tradition.” (Kunszt 1999: 65.)

² Ernő Kállai deals with the following authors in his art historical study *A természet rejtett arca* (‘The Hidden Face of Nature’): Picasso, Klee, Tanguy, Ernst, Lajos Vajda, Tamás Lossonczy, Ferenc Martyn etc. Thanks to Imre József Balázs (Cluj-Napoca) for drawing my attention to the study.

Nitsche): biomorphism (living organisms), zoomorphism (animals), anthropomorphism (humans), phytomorphism (plants), poikilomorphism (objects, products).

Bernini (2018) uses the umbrella term “elanification” for the same concept (where personification is at the extreme end of the range). At its most general, biomorphism is the attribution of animate traits, primarily that of plants (in this paper: phytomorphism); a more specific form is zoomorphism (animal traits), followed by anthropomorphism (human traits, primarily physiological ones), and ultimately personification, which is interpreted by Gábor Simon as a specific case of the attribution of intellectual traits.³

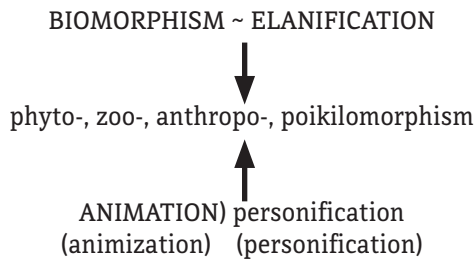

Figure 1: The system of biomorphic phenomena described with different terms

Since the different categories are fairly similar, this paper uses the folkloristic approach.

Bioromantic framework: phyto- and zoomorphism

The novel *Napos oldal* presents the urban–rural and rural–urban relationship in a complex way: urban life with some sort of detachment, and rural life with affection (but not out of mere nostalgia or romanticism). The presentation is pervaded by humanized natural phenomena. Biomorphism is used here to refer to this representation technique. “Anthropomorphism” is a more widely known concept for the attribution of human traits to the world around humans: nature, animals or objects. But it has a version which must be distinguished in relation to the works of Benő Karácsony, and this is biomorphism: the attribution of natural, plant and animal traits to humans. Biomorphism can be broken down to subcategories. Phytomorphism is the attribution of plant traits to humans. This literary device can be identified in Karácsony’s prose. An example shows up right in the very first sentences of *Napos oldal*:

³ Thanks to Gábor Simon for the professional help for this part of the paper.

⊗ Azóta, hogy szélnek eresztett az élet, mint egy darab fölösleges sajtupapírt... Akkor kissé még üde voltam, akárcsak a frissen szedett spenót, zölden, hetykén és klorofillal léptem ki... ('Since life cast me to the wind like a worthless piece of paper... Still crisp like freshly picked spinach, I stepped out saucily, green, filled with chlorophyll...') (7)

The first sentence contains a nature-related phrase ("cast to the wind"), followed by an object-focused simile ("like a worthless piece of paper"). The second sentence features an instance of phytomorphism: a comparison with freshly picked spinach.

Zoomorphism is more common than phytomorphism. It involves comparison with animals or the animal world. So, in addition to the attribution of human (anthropomorphic) traits to animals, the attribution of animal (zoomorphic) traits to humans is also possible. The last sentence of *Napos oldal* also fits within zoomorphism:

⊗ És bennünk fuvolázott, hápogott és vidáman krúgatott a megtérő madarak életkedve. ('And the zest for life of returning birds twittered, quacked and whooped in us.') (361)

The zoomorphism here is the comparison of man to birds by attributing bird-like behaviour to man ("twittered, quacked and whooped").

Phyto- and zoomorphism provides a kind of framework to the novel. Biomorphism is the combination of the two devices: the attribution of natural, animal or plant characteristics to humans. It adds an extra layer of meaning to the text. It is a literary device to humanize nature. There are many examples of both phyto- and the zoomorphism in animal tales, as well as in everyday conversations. Animal tales are also mentioned by Benő Karácsony himself: „A vidám mesékből lassan megismerkedett a többi állattal is” ('He slowly got to know other animals from the cheerful tales') (316), "Minden mulandó és minden újra kezdődik – szólottam, mint öreg hollók a népmesékben..." ('Everything is ephemeral, and everything starts again – I said, sounding like an old raven from a folktale') (189) However, this stylistic device is used by Benő Karácsony systematically.

The central thought of the novel *Napos oldal* is disillusionment in society and finding home in nature. Urban life viewed from a distance as opposed to rural life viewed with love and acceptance (but not with a romantic sentiment). Karácsony's mindset and methodology, however, go beyond the limits of the novel. He ends *Napos oldal* with specific textual reference to his final (posthumous) novel, *Megnyugvás ösvényein* ('The Paths of Relief').

8 Öröme és egyszerűségre születünk. De rigolyáknak, szőrös szenvedélyeknek és vad gondolatoknak lettünk a gályarabjai. ... Hamarosan elkészültem magammal. A földön, gondoltam, valószínűleg mindenki számára van egy keskeny gyalogösvény, amely az öröme és a megnyugvás eldugott forrásához vezet. Én elindulok visszafelé, a magam ösvényén. Van, akinek éppen ide vezet az ösvénye, ahonnan én most indulni készülök. Az örömeink és létformánk nagyon különböznek. ('We have been born to joy and simplicity. But we have become slaves to whims, hairy passions and wild thoughts... Soon, I was done with myself. For everyone on earth, I thought, there is probably a narrow path that leads to the hidden spring of pleasure and relief. I start my way back, on my path. For somebody else though, the path may lead to the very place I'm about to leave. We certainly have very different pleasures and ways of life.') (361)

In this regard, *Napos oldal* (1982) can be considered as a precursor to *Megnyugvás ösvényein* (1983), an intertwining that resembles the novel-writing technique of Áron Tamási, another famous writer of the period. Andrea Balogh (2012: 67) refers to the two Karácsony novels as "Felméri novels".

The most important stylistic devices used in *Napos oldal*: irony, exaggeration, comic metaphor, iconicity, narration, regionalism, apodictic statement, symbols (sun, serenity)

Before presenting further examples of biomorphism from *Napos oldal*, let us briefly overview the most notable stylistic devices used in the novel. The characteristic irony typical to Karácsony⁴ pervades the entire novel, mostly in the form of playful linguistic creativity. Andrea Balogh (2012: 67) also points out that this irony is related to nature and natural transubstantiation (or biomorphism/elanification, as used here): "In the Felméri novels irony is somehow always expressed through *nature*. (...) the tongue-in-cheek verbality of the characters resembles the transubstantiation of nature..." Examples of irony in *Napos oldal*.

"Fedőcserép- és Alagcsőművek" ('Roof-Tile & Drain-Pipe Works') (7), "körültekintő nyelvészet" ('prudent linguistics') (204), "Mellettem egy fisztulás fiatalember folyton többes számban beszélt. Később láttam, hogy enni is többes számban eszik" ('The fistulous man sitting next to me always spoke in the plural. Later, I saw that he also eats in the plural.') (209), "nem tulajdonított fontosságot a körülöttünk bugyborékoló világnézeti toroköblögetésnek" ('He attached no importance to the ideological gargles bubbling around us') (215), "Valami néprajzi múzeum-

⁴ See also: Balogh 2012, especially pp. 30-31, 60-66. There are important links to the so-called "cricket language", also discussed here (53—54).

nak öltöztetett dada...” (‘a nanny dressed as some ethnographic museum...’) (300), “Nála alany és állítmány legtöbbször nem éltek törvényes életet” (‘Subject and predicate seldom lived in a lawful wedlock in his sentences’). (342)

Irony often takes the form of exaggeration: „Ha a hazugságait kőbe lehetett volna faragni, az Egyesült Államok szabadságszobra kis tanagra szobrocška lett volna mellette.” (‘If it had been possible to carve his lies in stone, the Statue of Liberty in New York would have seemed a small Tanagra figurine next to it.’) (11)

The following is another example of exaggeration but the first sentence also features zoo- and biomorphism (“röfögött valamit” (‘grunting something’), “mancsomat” (‘my paw’)) “És miután az anyámmal kapcsolatban röfögött valamit, a mancsomat alaposan ráejtettem a képére (...) és tenyeremmel bec-suktam a száját, mint egy bugyellárist. Az orrával is történhetett valami, mert egészen összevέrezte az ujjaimat, sőt később kénytelen voltam a hasára is ráülni, mert mázsás csizmáival folyton érzékeny lábszárcontomat vette célba. Aknára futott az ipse.” (‘And as he grunted something about my mother, he could feel my paw falling heavily on his face (...) and my palm closing his mouth like a purse. His nose was likely involved, too, as his blood was all over my fingers. In fact, I later had to punch him in the belly, as his boots kept crushing my tender shins. The fellow picked the wrong man.’) (15)

Humorous comparison can also be regarded as a subcategory of irony: “Olyan volt a város, mint egy elavult pofaszakáll.” (‘The city was like outdated sideburns.’) (7), “Elmondtam, hogy úgy állok itt, mint Buridán szamara. De a pap csak a Bálám szamarát ismerte, s amikor kijavította, hogy Bálám és nem Buridán, négy dohányos ujjával rendszeretően kétféle simította rókafark színű bajuszát” (‘I told him I was standing there like Buridan’s ass. But the priest only knew about Balaam’s ass, so when he corrected me that it was Balaam and not Buridan, he neatly stroked apart his foxtail-coloured moustache with four smoky fingers’) (84) “A nép esze facsaros, mint a dugóhúzó.” (‘Their mindset was like a corkscrew.’) (131)

“Iconic attraction” (*ikonikus vonzás*) is a stylistic device that occurs instinctively in writing. It is a way of expressing thoughts such that a word spontaneously elicits another, associated word. „Tizennyolc éves korukba kikerültek a harctérre, öleltek, öltek vegyesen...” (When they turned eighteen, they were sent to the battlefield to embrace at times and to kill at other times...) (43) The “öleltek” ~ “öltek” (‘embrace’ ~ ‘kill’) is in fact a pair of opposite words but in a psychoanalytic approach such ancient words also carry the opposite meaning. This “iconic attraction”, which can be regarded as a play on words, also pops up in Attila József’s poem *A Dunánál* (‘By the Danube’): „Látom, mit ők nem láttak, mert kapáltak, / öltek, öleltek, tették, ami kell.” (‘I see what they could not because they must / Drag hoes, kill and

embrace, for this enrolled' /Translated by Vernon Watkins/). In other words, "ölel" 'embrace' also incorporates the opposite meaning of "öl" 'kill':

[ölel) öl]

As a characteristic writing technique, Benő Karácsony often acts as an intrusive narrator. The chapter titles are usually cheerful, humorous one-sentence summaries, similarly to the technique used in youth and tabloid novels, and include the comments of the narrator. Nyitány. Agyonütünk egy leghorn kakast. ('Overture. We are going to kill a leghorn rooster.') (7), Csillogó cukorpor a háztetőn, vattafüst a kéményben ('Shimmering powdered sugar on the roof, candy floss smoke in the chimney') (149). Other examples of the intrusive narrator: „Látlak, komám, abban az erkölcsösre meszelt házban... ('I see you, buddy, in that house whitewashed to look virtuous') (46), (... Most bemondom őket, ha nem késő.) ('I'm saying it now, hope it's not late.') (69), (Hé, világosító – szólasz meg, tisztelt olvasó... ("Hey, lighting man!" I hear you say, dear reader...') (107)

Regionalism characterises only certain aspects of Karácsony's works. Elements of the Székely dialect rarely occur in the novels but where they do, they lend a special "Transylvanian" taste to the text. Some vocabulary-related phenomena: mellcsarnok ('hall of breast') (24), adónyúzó (~'tax exploiter') (24), terveink csicsonkájának (~'of the sunroot of our plans') (55), pletykadegeszbe lépek (~'step into a gossip hole') (107), odanyivadtam (~ meghaltam ('I died')) (133), zsír kifli nőtt a nyakára (~'developed a fat roll on the neck') (145), csalsíp ('a kind of whistle') (149), fércelmény (~'hackwork') (153), emberiségboldogító feltarajlásaimat (~'my rooster-like outbursts that make humanity happy') (159), felterítettem az asztalt ('I laid the table') (161), küsded leányka ('little girl') (172), fiatalra mázolt öreg vágyzsákokat ('old sacks of lust made up to look younger') (178), szírontákban gázoltunk ('we waded in "szírontas"') (179), rakettjével ('with his racket') (181), családi villanások perzsszaga ('Persian smell of family flashes') (301), népgyűlési hordó ('barrel for mass meetings') (314), szódárda ('word pike') (315), kucséber képű alak (~'a guy with a chapman's face') (323), heprecsóré ('silly chatbox') (326)⁵, csinált virág ('artificial flower') (331), eltört szavak cseréphalmaza (~'a pile of broken words') (357). Remarkably, the phrase "Taplót dugott a fülembe" ('plugged tinder in my ear') (325) also occurs in the novel of Áron Tamási (1980: 176): "beletévők a taplót a fülibe" ('put tinder in his ear') (this is, by the way, a rare form of the narrative past tense in objective conjunction). Some notable archaic Hungarian/Székely grammatical structures that can also be found in the works of several

⁵ "heprecsóré" or "hebrecsóré" = simple-minded chatterbox; according to the New Hungarian Dialect Dictionary 2 (1988/923), a dialectal expression mainly recorded in the Great Hungarian Plain region. It is an important word of offence in the prose of István Gulay (1986: 105, 227). If have another record of the word collected from a person from Hódmezővásárhely, the writer's hometown.

Transylvanian writers: Ezért nem tudok elköltözödni. ('This is why I cannot move') (17), El kéne nézzél Ferenchez ('You have to visit Ferenc') (132), vetkeződtem ('I took off my clothes') (30), Mindenki a mászóórúd körül döföldök ('Everyone is jostling around the climbing pole') (32), Csak ne ütötte légyen meg magát az öreg ('In hope that the old man is not hurt') (61), követnők ('we would follow') (170), fogyasztanók ('we would consume') (329). The narrator's comment on a diminutive form is an anthropological linguistic phenomenon: "Apum, ez a birtokviszony fene szépen hangzott" ('My daddy, wow, that genitive case sounded cool!') (318).

Another essential example that illustrates the peculiar logic of Székely humour that shows up in many scenes, further strengthening the "Transylvanian style".

⊗ (ügyvéd) azt mondja nekem ott a kölcsönkönyvtárban, hogy nem szereti a humoros könyveket, mert nincs érzéke a humor iránt. – Valóban? – kérdeztem tőle sajnálkozva. – És miért nem gyógyíttatja magát? ([the lawyer] tells me in the library that he is not fond of funny books because he has no sense of humour. "Really?" I asked him regretfully. "Why don't you go and see the doctor, then?") (41)

⊗ Valami szoknyavéget látok itt a kamra nyílásában – mondtam, hogy az üzletkötéshez vezető kerülőnek, kínai szokás szerint, eleget tegyek. ("I can see something like a skirt in the pantry," I said to honour the Chinese custom of doing roundabouts before making the deal.) (54)

⊗ Magának, fiatalember, nem munka, hanem állás kell." ('No, young man, you don't need work. What you need is a job!') (93)

⊗ A suszterek ennek a pöfeteg, beteg világnak andalgó költői, legnagyobb derülátói. ... El kell tenni ezekből az ártatlan lelkű suszterekből egypárat, magnak, hogy a derülátás (...) el ne tűnjön végleg a föld színéről. ('Shoemakers are the dreamy poets, the greatest optimists of this sick puffball world... We should conserve some of them as seeds for later use ... so that optimism will not die out of this world.') (123)

Karácsony's style is also marked by apodictic (definite, straight, categorical) propositions, or in other words, "bon mots" or "acumens" which have a clear potential to become sayings. Here are some humorous examples from *Napos oldal* that – in my hopefully not erratic views – best characterise the writer's worldview and mentality.

⊗ Az életünk tervszerű véletlenek sorozata. ('Our life is a series of systematic accidents.') (16)

⊗ Az aggódó ember fülel, szimatol, elszalasztja az életet. ('Worried people are busy keeping their ears and nose sharp, while life is running away.') (21)

⊗ A nap másfelől süti a problémát... és másfelől kap árnyékot ('The sun casts light... and also shadow on this problem from a different angle.') (35)

⊗ A legutóbbi népszámlálásnál kitűnt, hogy angyalok már nemigen fordulnak elő közöttünk. ('The last census clearly showed that there are hardly any more angels among us.') (46)

⊗ „A falu... az emberiség bölcsője, és az már régi dolog, hogy az ember belepiszkol a bölcsőjébe.” ('Villages... the cradles of humanity. And it has been long known that man fouls his own cradle.' (100)

⊗ A szerelem éppen olyan csoda, amikor elmúlik, mint amikor jön. ('Love is just as miraculous when it comes, as it is when it goes away.') (347)

⊗ Az ember egy bizonyos idő múltán hazafelé kezd utazni. ('After a certain period of time, man starts to travel home.') (355)

Karácsony uses the same apodictic style to present the multivalent mindset so typical in Asia, and less typical in Europe:

⊗ “az a nézetem a világnézetről, hogy az úgy nézi a világot, mint mi a holdat: mindig csak egyik oldalát látja, és halvány gőze sincs arról, hogy mi történik az érem másik oldalán. Ami engem illet, én szeretek az érem mindkét oldalára rákacsintani” ('my view of this worldview is that it views the world as the Moon: it can only see one side and has no idea what is happening on the other side of the coin. As for me, I like to wink at both sides of the coin.') (29)

“Sunny side” as a symbol pops up several times in the novel, sometimes explicitly: daytime vs. nighttime, sunny side vs. shady side, high spirits vs. low spirits, happiness vs. unhappiness:

⊗ Szerettem a napos oldalon járni. ('I loved to walk on the sunny side.') (278)

⊗ Akkor én már inkább a napon maradok... ('I would rather stay in the sun then...') (345)

Humour, serenity: “A humor iránt nem volt érzéke, akárcsak néhány heptikás léleknek és városi pléhporfának, akiket szociális problémáik és székszorulásuk

állandóan akadályoz abban, hogy elmosolyogják magukat. ('He had no sense of humour, just like those consumptive souls and urban deadpan faces whose social problems and constipation constantly keep them from smiling.') (71); (Kalandos fickónak tartott a család, amit) indokolatlan derűmnek köszönhettem ('My family has always thought of me as being an adventurous guy, which originated from my unjustified optimism.') (332).

Happiness: A boldogsághoz való tehetség a legtöbb emberben megvan, de elpuskázzák a dolgukat azzal, hogy nagy feladatokat akarnak megoldani, nagy zsákokat akarnak megemelni. Zsákokat, amikben legtöbbször haszontalan kövek vannak... ('Most people have a talent for happiness, but they make a mess of it by trying to solve great problems, carry heavy bags. Bags that are usually packed with useless stones...') (344)

Poikilomorphism

Woman as haricot (man as object [stake]: in this system the phenomenon is called "poikilomorphism", that is, comparison to an object or product):

⊗ „Már készült is, hogy felfusson rám, mint paszuly a karóra, de nem voltam karóhangelatban.” ('She was ready to climb on me like haricot on a stake, but I was not feeling like a stake.) (78)

Phytomorphism

Man (woman) as plant (flower, weed):

⊗ "a nők elég szép számmal szegélyezték utamat. Nem mondom, hogy valamennyi orchidea lett volna. Akadt köztük sovány kis madárhúr, fürtös gyöngyike meg mályva s ami gyalogutak mentén bontogatja halk rügyeit." ('My path was flanked by a respectable number of women. I'm not saying that they were all orchids. Some of them were thin goose-grass, grape-hyacinth or mallow, others appeared along footpaths, quietly budding.') (23)

⊗ újra kinyitotta felém kedvességének festői szirmait ('once again, she opened to me the graceful petals of her kindness') (295)

(Human) happiness becomes "rotten" (explicit simile):

⊗ A boldogság is megrohad az idővel, mint a cikakáposzta... ('Happiness, too, becomes rotten in time like cabbage...') (98)

Man “sprouts”, man as dropped fruit:

8 Úgy csíráztunk, mint a krumplic a pincében, színtelenül, karunk, lábunk hosszúra nyúlt és elvékonyodott. El is száradt közülünk kettő. ... ő a családfának valamelyik ellenkező ágáról pottyant le, nyilván arról, amelyik északra nézett, mert fanyar maradt, és valami alattomos fényéhség jellemezte, amíg én valószínűleg a déli ágak valamelyikén pirultam ilyen röhögő gyümölcské. ('We sprouted like potatoes in the cellar, colourless, our arms and legs growing long and thin. Two of us even withered away. ...he dropped from an opposite branch of the family tree, obviously on the side that faces north, because he remained bitter, characterised by a sneaky hunger for light; while I probably ripened into this giggling fruit on one of the southern branches.') (211)

A complete phytomorphic scene: a tökmag élete: „Ugyan mi egyéb dolgunk lehet, mint hogy példát vegyünk a tökmagtól, és éljünk” ('the life of a pumpkin seed: “Really, all we have to do is to follow the example of the pumpkin seed and get a life”'). (323)

Zoomorphism

Man as an animal (swine): És miután az anyámmal kapcsolatban röhögött valamit, a mancsomat alaposan ráéjtetem a képére... ('And as he grunted something about my mother, he could feel my paw falling heavily on his face...') (15)

Uttered word as an insect (may-bug): “Vidáman és kalap nélkül léptem át az iroda küszöbét. Meg kell jegyeznem, hogy az irodának egyáltalában nem volt küszöbe. De ma már így vagyunk a legtöbb dologgal. A szavak külső burka itt van még, de a lényegét kiette belőle az idő. Olyanok, mint a cserebogarak, amelyeknek hasát szépen elfogyasztották már a nyüvek.” ('I crossed the threshold of the office cheerfully and without a hat. I should note, however, that the office had no threshold whatsoever. But that is how things are these days. We still have the outer shell of words, but time has devoured much of their essence. They are like may-bugs whose bellies have been slowly eaten by maggots.') (27)

Human imagination as a horse or horse-riding: az emberi képzelet hamar kilovagolja magát, mire ötvenéves lesz, ülepét feltörik lesoványodott lovának csontjai, leszáll a nyeregből ('human imagination quickly gets tired of riding; at the age of fifty he gets off his nag with a saddle sore') (29)

Man as an insect (golden fly, beetle, mole-cricket): derűs érdeklődéssel röpködtem a dolgok felett, mint egy aranylégy, mindent mulatságosnak és mindent relatívnak találtam ('I flew over things like a golden fly, and I found

everything funny and relative') (33), Nagy ez a bogárraktár... Dús választék van minden fajtából. De meg kell hagyni, az én Péter nevű bogaram értette a dolgát... ('This warehouse of bugs is enormous... It has a rich assortment of species. But it must be admitted that my bug, Peter, knew his business') (203), Látom. Ravasz bogár vagy. ('I can see it. You are a clever bug.') (120), Az ember tréfás kis bogár. ('Man is a funny little bug.') (197), nyavalyás kis lótetűnek éreztem magam ('I felt like a wretched little mole-cricket') (182), Kétmillió főnöknő levon [vagy fizetést, vagy mást. BG] kétszázmillió szegény bogárnak. ('Two million female bosses deduct [the salary or other things – Author's note] of two hundred million poor bugs.') (225)

The human face as a seal or walrus: Olyan volt az arca, mint egy fókának... a fóka tévedés volt, mert nem fókához, hanem rozmárhoz hasonlított... a szőrmeboltból kilépve a rozmárhoz csatlakozott... ('He had a seal face... the seal was a mistake, his face was more like a walrus than a seal... stepped out of the fur shop and joined the walrus...') (37), Dukics volt, a rozmár. ('It was Dukics, the walrus.') (163)

Man as an oyster: Felfeszítenek és kiszüröcsölnek, bennünket, mintha osztrigák volnánk. ('They pick up our shells to slurp us like oysters.') (225)

Man as a dog (hound, pointer, pinscher): Megnyúlt nyakkal szimatoltam utánuk. Mint egy kopó a reménytelen vad után. ('He sniffed for them with an elongated neck. Desperately, like a hound after a missed game.') (37), Mint egy rakoncátlan vizsla (...) Mindig külön utakon szaladgálnak a gondolatai. ('Like an unruly pointer... His thoughts strayed all the time.') (47), Veszett kutyáknak nevelnek bennünket... ('We are raised to be rabid dogs.') (112), Olyanok vagyunk, mint a kutyák. Mentünkben odaszagolunk egy kicsit. ('We are like dogs. Sniffing at it without stopping.') (124), Ez a sok rossz pofa, aki itt rázza a rongyot a földön, nem új találmány, előfordultak már hajszálpontosan száz vagy ezer évvel ezelőtt is, mint ahogy bizonyára én is előfordultam már." ('Those bitter faces, shaking a cloth on the ground. They could be found exactly a hundred or a thousand years ago, just like I could be found.') (129), Hej, Dukics kisasszony, de gyanútlan pincsikutyád voltam, hogy szaporáztam utánad a lábam... ('Oh, Miss Dukics, what an unsuspecting pinscher I was to you, trailing at your heels all the time...') (217)

Man as a fox: "öreg róka volt már" ('an old fox he was') (37)

Man as poultry (rooster, duck): A döglött kakas kukorékkolt egyet. ('The dead rooster crowed once more.') (38), Falánk is voltam, mint egy rideg ruca... Ha felboncoltak volna, bennem is sok megemésztetlen dolgot találtak volna, amit erőtlen zúzám nem tudott feldolgozni. ('I was also greedy like an unsociable duck... If I had been dissected, I would have revealed many undigested things that my weak gizzard could not process') (41), Csipogtak és sokasodtak körülöttem az elmúlt dolgok... ('Past things gathered around me chirruping.')

(330), Az irodalom ma tele van ilyen törekvő kotlókkal, akik komor elhatározással és fejezeteken át üldögélnek pompás záptojásaikon ('Literature today is full of such pushy hens who keep sitting on their bad eggs with a strict face chapters over chapters') (332), A libákat ősszel bezárják a ketrecbe... Mert így ősszel mindig eszükbe jut, hogy valamikor költözőkődő madarak voltak, és röpködni kezdenek az ostobák. // Az ostobát nekem címezte, nem a libáknak. ('Geese are locked up in a cage in autumn... As autumn always reminds them that they were once migratory birds, and the fool of them start to fly around. // That *fool* was addressed to me, not the geese.') (345)

Animals as family: Most családfenntartó vagyok... Egy kutyának, egy kakasnak, egy nyusztnak, egy rigónak, négy macskának és hat darab kacsának vagyok a kenyérkeresője. Igen, és egy Veronika nevű kis cselédnek ('Now I am the breadwinner of the family... I win bread for a dog, a rooster, a marten, a blackbird, four cats and six ducks. And yes, a little maid named Veronika.') (97)

Man as wood grouse: Az erkölceimet kecsesen illegettem, mint süketfajd a farkát, ha rájön a dürgés. ('I displayed my morals gracefully, like a wood grouse displays his tail in mating season.') (103)

Man as a (two-legged) animal: Az ember kétlábú, felejtő állat. ('Man is a two-legged animal prone to forget things.') (128)

Man as a spider: Gyatra kis pókhálóimat a világnak most ebbe a kicsi sarkába feszítettem ki... ('I stretched out my poor little spider's web in this small corner of the world...') (128)

Man (woman) as a cow: A nők hűtlen tehenek ('Women are unfaithful cows') (217)

Man as a squirrel (in shape): A kirakatban mókus alakú ember üldögélt délutánonként... ('A squirrel-looking man was sitting in the window in the afternoons...') (249)

Man as a bird (eagle): Szégyelltem magam, hogy így lecsúsztam az Ilona szemében. A széles szárnyú, lebegő sas most közönséges szarka módjára billegett az ecetfán. ('I felt ashamed that I lost respect in her eyes. The mighty eagle now wagged his tail like a simple magpie on a hollowed tree') (301), És bennünk fuvolázott, hápogott és vidáman krúgatott a megtérő madarak életkedve. ('And the zest for life of returning birds twittered, quacked and whooped in us.') (361)

Man as a wolf: Mert elmaradtam a rohanó, csikorgó falkától. Mert nem tudtam ordas lenni. Te jó Isten, nem tévedtél? Ordas-szívet raktál az emberi bőrbe? ('Because I fell behind the wildly running pack. Because I could not be a wolf. My God, were you not wrong? To put a wolf's heart in human skin?') (315)

Man as a sea sponge: A nagy tömegek még a tengeri szivacs életét élik... ('The masses of people still live the life of a sea sponge...') (339)

Complex biomorphism

In Karácsony's prose, comparisons to plants and animals often have a broader context. (Such as complex poetic images in poems.) Such contexts, sometimes secretly, other times openly, refer to relationship of humanity to the living world. This is shown by the following examples:

⊗ De Éberlein doktor már végzett a szavakkal. Csak éppen a farkincájukat köpte ki. Az ő létehez nem tartoztak hozzá a fickándozó szavak, bővizű locsogások. ('But Dr. Éberlein was already done with words. He only spat out their fish-tails. His existence had nothing to do with chatters abounding in floundering words.') (63)

⊗ Két külön éghajlat vagyunk. Amit én szeretek, az idegen a számára. A tölgyfa csak mint kész gyártmány érdekli, mint pohárszék vagy szekrény, az állat csak mint szőrmebunda vagy laboratóriumi kísérleti nyúl... ('We are two different climates. What I like is foreign to her. She is only interested in oaks in the form of finished products, such as a cabinet or a sideboard, in animals only as fur coats or laboratory test subjects.') (341)

⊗ Ha döglött gyíkot, eltaposott szarvasbogarat vagy lelőt vércsét láttam a bokor ágai között, elégedetten állapítottam meg, hogy nem engem tapostak el, és nem engem terítettek le... ('When I saw a dead lizard, a down-trodden stag-beetle or a shot kestrel among the branches of a bush, I was pleased to find that it was not me who was trodden down or shot dead...') (129)

⊗ Az erdőőr házának zsúpfedelébe fészket fúrt magának egy verébpár. A jérce hirtelen kirepült a lyukból, és a fejem fölött elkapott valami elkésett bogarat. A kis rovar a veréb gyomrán át megváltotta átszállójegyet az anyaföldbe. Egy fél óra múlva már szürke trágyacsöpp lesz az őszi szántáson. ('A pair of sparrows nested in the thatched roof of the forest guard's house. The female suddenly flew out of the hole and caught a late bug. In the bird's stomach the small insect bought a transfer ticket to mother earth. In about half an hour, it will be nothing but a grey drop of dung on the autumn furrows.') (140)

⊗ Olyanok vagyunk, mint a rózsabogarak... párosodtunk, megtettük, amit a természet előír, most aztán mehetünk mind a ketten az orrunk után. ('We are like rose chafers... we have mated, we have done what nature demands, now we can follow our noses.') (143)

⊗ (nádi rigó) nem szeretem, ha lepuffantják személyes ismerőseimet ('[reed warbler:] I don't like it when my acquaintances are shot dead') (179)

⊗ derék teremtmények ezek a szentjánosbogarak. Felgyújtják apró villanylámpáikat, hogy párjuknak ne kelljen az éjszaka sötétben botorkáznuk... ('Fireflies are decent folk. They set their tiny lamps alight so that their lovers do not have to grope their way in the dark...') (182)

The similes with animals in *Napos oldal* lead to an understanding of ancient coexistence or even kinship between humans and animals. There are many references in human culture to man understanding the language of animals:

⊗ (nyuszt) „Én neveltem álnokságra... Én akartam őt békére és felebaráti szeretetre nevelni. A lét harc, vérengzés, vigasztalan tömegmészárszék, amelyben az okosabb felkoncolja a bizakodót. ('I raised him to be deceitful... I wanted to educate him to be peaceful and charitable. But life is all about fighting and shedding blood, a terrible massacre in which the smarter butchers the trustful.') (196) ⊗ Maga nagyon érdekes ember, Kázmér. Maga az állatok nyelvén beszél hozzám... ('You're a very interesting man, Kázmér. You're talking to me in the language of the animals.') (184)

⊗ A fűrj, aki kitanulta már a hangomat, és talán irigykedett is egy kicsit a csizre, a vállamra szállott, és a maga kedves, színes nyelvén, amely nem ismeri a kérdőjeleket, a múlt időket, csevegni kezdett. ('The quail that has become acquainted with my voice, and was perhaps a little envious of the siskin, descended on my shoulder and began to chat in her gentle, colourful language which knows nothing about question marks or past tenses.') (191)

⊗ Az volt az álláspontja, hogy szoros életközösségben élünk bizonyos növényekkel és állatokkal, egymásra vagyunk utalva kölcsönösen, és egyszerre fogunk kipusztulni. ('He had the firm view that we were living in an ecological community with certain plants and animals, mutually dependent on each other and likely to go extinct together.') (194)

Karácsony's biomorphic similes are more than stylistic devices: they express the philosophical thought of identification with nature, plants and animals.

⊗ A ló szebb, mint az ember, a madár bájosabb, a macska kecsesebb, a kutya hübb, a kígyó kitaróbb, az oroslán bátrabb és a természet okosabb. Mivel vesztegettük meg a természetet, hogy nekünk adta mégis a legveszedelmesebb fegyvert, az aljasságot, amely lehetővé teszi, hogy a többi állat fölé kerüljünk? ('Horses are more beautiful than humans, birds are more lovely, cats are more graceful, dogs are more loyal, snakes are more persistent, lions are more fearless, and termites are more intelligent. How, then, did we manage to bribe nature to give us villainy, the most powerful weapon that enables us to be superior to all other animals?') (88)

8 Az étellel valami titkos célja lehet a természetnek... Fejlődünk és tökéletesedünk. S ha majd egészen tökéletesek leszünk, s ha majd minden átalakul... ('Nature certainly has a secret purpose with life... We are developed and perfected, and when we are fully perfected, and everything transforms...') (353)

Humanization of flora and fauna

In conclusion, biomorphism (phytomorphism + zoomorphism) is the animation of various phenomena through comparison to the living world (flora and fauna). It is a linguistic device for humanizing (emancipating) living organisms. In Benő Karácsony's prose the entire living world constitutes a whole; its parts are somehow communicating with each other (even though not speaking), and man as an "insider" or "initiate" understands their language. This gesture is an attempt to restore the broken harmony with nature. The phenomenon, also known as biromanticism, can be traced in many forms in the works of Karácsony's contemporaries. Romanian folklorist Mircea Eliade writes about the memories of this once harmonious coexistence of animals and humans as follows: "The imitation of animal sounds in shamanism... reflects the desire to regain friendship with animals, and thus to restore primeval Paradise." (Eliade 2006: 108.) Géza Féja refers to this state as the golden age, a proof that Paradise existed: "Ancient culture and folklore know much about the 'golden age' when all entities, humans and animals, but even trees understood each other's language" (Féja 1970: 84). Nándor Várkonyi writes almost systematically about the initial paradisiacal state: "It is a universal belief and fairy-tale motif that man lived together with animals in Paradise, he knew their nature and understood their language." (Várkonyi 2009: 345.)

It seems as if Benő Karácsony spoke the language of plants and animals. Starting from the micro-world, he manages to reveal the big picture, the macro-world. He is assisted in this by his view of the world (as coded in language), Szekely irony, the above-mentioned multivalent mindset and way of reasoning, which, in my opinion, can be related to Eastern philosophies. In this respect, Karácsony's way of thinking also resembles that of Áron Tamási, as reflected in the incomplete trilogy *Jégtörő Mátyás*. Amidst the ecological and social problems of our modern age, there is no greater and more important programme than to rediscover harmony and the common language with nature, plants, animals and divine creatures.

List of works consulted**Literary works**

- Gulay István 1986. Bajviadal. Magvető, Budapest. (Rakéta Regénytár)
 Karácsony Benő 1982. Napos oldal. Helikon, Budapest.
 Karácsony Benő 1983. A megnyugvás ösvényein. Helikon, Budapest.
 Tamási Áron 1980. Jégtörő Mátyás. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
 (Olcsó könyvtár)

Technical literature

- Balogh Andrea, 2012. Az irónia Karácsony Benő regényeiben. Egyetemi Műhely Kiadó, Bolyai Társaság – Kolozsvár.
 Bernini, Marco, 2018. Towards a Theory of Elanification: Three Modest Proposals on Agency Combustion, Temporal Layering and Narrative Generators. Presented at the “Personification Across Disciplines” Conference, 17. 9. 2018, Durham University, UK.
 Eliade, Mircea 2006. Mítoszok, álmok és misztériumok. Cartaphilus, Budapest.
 Féja Géza 1970. Tamási Áron alkotásai és vallomásai tükrében. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
 Kállai Ernő 1947/2001. A természet rejtett arca. Misztótfalusi, 1947/Szenczi Molnár Társaság, Budapest, 2001.
 Kunszt György 1994. A posztmodern építészet antropomorfizmusa és dekonstruktivista elvetése. *Alföld* 50/3. 65—78.
 Lehmann-Nitsche, Robert 1911. Folklore argentino v. 1. Biblioteca centenaria. Universidad Nacional de La Plata, C. Hermanos.
 S. L. 2008. Megszemélyesítés vagy perszonifikáció. 380—386. In: Szathmári István főszerk.: *Alakzatlexikon. A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
 Taylor, Archer 1939. Bibliography of Riddles. Suomalainen Tiedeakatemia, Academia Scientiarum Fennica.
 Taylor, Archer 1954. Proverbial comparisons and similes from California. University of California Press.
 ÚMTSZ 2. kötet 1988. = Új magyar tájszótár. Főszerk.: B. Lőrinczy Éva. Akadémiai, Budapest.
 Vargha Katalin (összeállította), 2010. Magyar találós kérdések 19. századi szövegek antológiája. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
 Várkonyi Nándor 2009. Az elveszett paradicsom. Második, javított kiadás. Széphalom Könyvműhely, Budapest.

(A kutatás és a fordítás az ELTE Tématerületi Kiválósági Pályázat keretében valósult meg.)

Partium regénye. A régió megjelenítése Tabéry Géza *A Frimont-palota* című regényében

DR. ALBU-BALOGH ANDREA

Partiumi Keresztény Egyetem (Nagyvárad)

baloghandrea.pke@gmail.com

A tanulmányban Tabéry Géza *A Frimont-palota* című regényét vizsgáljuk. Fő szempontunk annak nyomon követése, hogy a műben miként jelenik meg a 19. századi Bihar, illetve Partium. Az alkotás sok szempontból forráskritikai igényű, így kordokumentumként is olvasható, és számos értékes adattal szolgál a régió 19. századi arculatára vonatkozóan. Azonban emellett rendkívül érdekes a regénynek az a jelentésösszefüggése, ami a történelmi eseményeket, a szereplők erőfeszítéseit és sorsuk alakulását vizsgálja és értékeli. Az író történelemkonceptiója mentes a mitizálástól, az eseményeket inkább a maguk esetlegességében láttatja, de nem válik értéktagadóvá. Ezt éppen azáltal éri el, hogy rámutat: a 19. századi Partium a történelem visszasságai és az emberi tévedések ellenére a szabadelvű eszméket képviselte.

Kulcsszavak: régió, Várad, Bihar, Partium, 19. század, történelmi regény

Minden monográfusnak, aki egy régió bemutatására szánja magát, alaposan végig kell gondolnia, hogyan is tudja a vállalt feladatot megfelelően végrehajtani. Tisztáznia kell, hogy hol húzza meg a régió határait, továbbá hogy a történelmi múltba milyen mélyen tekint bele, mennyit merít a régió társadalmi kapcsolatrendszeréből, a gazdasági és kulturális életéből stb. De hogyan lehet regényíróként egy régiót bemutatni? A kérdés azért indokolt, mivel Tabéry Géza *A Frimont-palota* című regényében meglátásunk szerint egy régió, a Partium bemutatása történik, különös tekintettel Bihar vármegyére. Az író a 19. századi történelmi események koordinátáján belül vizsgálja ezt a vidéket, ezért valós történelmi alakokat szerepeltet a magyar reformkor, illetve a szabadságharc időszakából, olyanokat, akiknek a régióban meghatározó szerepük volt. De nem csupán a történelem rekonstrukciója a célja, hanem meg akar mutatni valamit a „hely szelleméből”, amit ember és táj, természet és épített örökség együttes vegyületének lát. A régió centruma, Nagyvárad, hangsúlyos szerepet kap a regényben. A történet nem csak a Partiumban zajlik, hanem esetenként Pestig, Pozsonyig, Kolozsvárig, Szebenig, sőt, még Hamburgig is nyúlnak a szálak, azonban a hangsúly mégis ezen a vidéken van. A regény folyamán az is érzékelhető, hogy az író belülről ismeri az országnak ezt a szegletét, különösen a bihari vidéket.

Amiről ír, azt nem csupán a történelemkönyvekből ismeri, hanem maga is érzi és megéli a hely sajátos szellemiségét, és ezt próbálja megragadni a regényben.

1. A regény műfaji jellegzetességei, valamint irodalmi és életrajzi kontextusa

A *Frimont-palota* műfaji besorolás szerint leginkább történelmi regénynek nevezhető, ami dokumentumregényként is megállja a helyét. A szerző a legtöbb esetben ragaszkodik a történelmi hűséghez. A történet megkomponálásához, egy-egy esemény színezéséhez, illetve kontextualizálásához alkalmazza az írói fikciót.

A történelmi regény hagyománya Tabéryhoz két irányból jöhetett: egyrészt a 19. századi magyar regényirodalom felől, másrészt a két világháború közötti erdélyi magyar irodalomban – aminek az író is aktív részese volt – szintén nem volt idegen a műfaj. Tudjuk, hogy Tabéry más regényeiben is szívesen időzött történelmi témánál (lásd *Vértorony*, *Szarvasbika* című műveit. A 19. századi magyar irodalomban a történelmi regény elsősorban a nemzeti narratíva erősítését szolgálta – gondoljunk Jókai Mór alkotásaira –, továbbá megfogalmazhatott társadalombírálatot és a történelmi hitelesség iránti kételyt is – Mikszáth műveiben –, valamint a nemzeti narratíva egységességének lehetetlenségét – Kemény Zsigmond esetében. A 20. század első felében, az első világháború után szerveződő erdélyi magyar irodalomban a történelmi regény elsősorban a nemzeti identitásórzés szerepét töltötte be. A harmincas évekre számos vita alakult ki, többek között a történelmi regény műfajával kapcsolatosan. Az úgynevezett *vallani és vállalni* vita során éppen a múltba menekülés tűnt föl terhesnek a történelmi regény vonatkozásában. Kialakult azonban az a nézet is, hogy nem minden történelmi regény zárkózik a múltba, hanem vannak olyanok, amelyek a múlt problémái által a jelennek üzennek. Ebben a vitában többek között maga Tabéry is részt vett úgyannyira, hogy a fent nevezett vita kiindulópontja éppen *Vértorony* című, 1929-ben megjelent regénye volt (KÁNTOR 1984, 53–90).

Tabéry múltidézése minden művében inkább csak metafora, mely a jelen problémáit hivatott képesíteni. Ugyanolyan szereppel bír, mint más műveiben, például a *Tűzmadárban* a fantasztikum és a képzeletbeli világ. Hogy Tabéry a múlt által is a jelenre reflektál, bizonyítja, hogy első regénye, az 1936-ban megjelent *Fekete ablak* című, realiztikus jellegű, és egy kisebbségi helyzetben élő erdélyi város gondjait jeleníti meg. A helyszín itt is Nagyvárad lehet, bár ez nem explicit a műben. Schöpflin Aladár azt írja a *Nyugatban* a regényről, hogy végre egy olyan erdélyi regény, amely nem „egy sajátos romantika kódébe” burkolja az erdélyi helyzet bemutatását, hanem az önismeret szándékával néz a jelenre (SCHÖPFLIN 1937).

Utolsó regénye, *A Frimont-palota*, 1941-ben jelent meg, abban az időszakban, amikor Észak-Erdély ismét Magyarország része lett. Tabéry a történelmi regény műfaját az 1940-es években is aktuálisnak tartotta. A múlt által Tabéry nyilvánvalóan saját jelenének, elképzelhető, hogy saját, akkori helyzetének is üzent. Alakjai nem csupán a múlt figurái, hanem aktuálisként hatnak a 20., és talán a 21. században is. A regény nem ábrándos képet fest a történelemlről, bár azok az eszmék, amelyekért szereplői síkra szállnak, olyanok, amelyekkel érezhetően a szerző is rezonál. Mégis, a 19. századi események nem a dicső múlt mitizálását adják, hanem az emberi sorsok összetettségét a történelmi események hatására. Ezekért hol maguk a szereplők, hol a történelem alakulása a felelős.

Érdemes megjegyezni, hogy a második bécsi döntést követően az erdélyi magyar prózairodalomban újból megugrott a történelmi művek száma. Tabéry mellett Ligeti Ernő, Makkai Sándor, Berde Mária, Nyíró József és Wass Albert is a múlt felé fordultak. Az előző korszak történelmi műveihez képest a változás az, hogy míg a húszas években inkább az erdélyi fejedelemség korába, az erdélyi történelmi múltba néztek vissza az írók, addig ebben az időszakban, a negyvenes évek elején Magyarország 19. századi történelmi eseményei kerültek az írók fókuszába. Vallasek Júlia szerint ezek az alkotások azért vizsgálják nagy figyelemmel a múlt század eseményeit, hogy abban magyarázatot találjanak a 20. században végbement eseményekre, mint amilyen az első világháború, majd Magyarország feldarabolása. A szerző a történelemmel való szembenézés és az újraolvasás korának nevezi ezt az időszakot az erdélyi magyar irodalomban. Nemcsak Tabéry látja illúzióktól mentesen a múltat, hanem ugyanez igaz a többi szerzőre is (VALLASEK 2006). A regény megírásának körülményeiről érdemes megjegyezni, hogy Tabéry 1937-től, majd a bécsi döntést követően is rendőri megfigyelés alatt állt, mivel szót emelt a statárium idején kivégzett Sallai Imre és Fürst Sándor ügyében (DÁVID 2010).

A regény olvasójának az az érzése, miközben a mű világába lép, hogy a szerző a bemutatott figurák jó ismerőse, egyszerre nézi őket kívülről, egyfajta távolságtartással, de belülről is, határozott együttérzéssel. A közelségnek több oka is lehet. Egyrészt Tabéry származása: az író Nagyváradon született 1890-ben, itt nőtt fel, itt kezdte el a jogakadémiát, majd később ebben a városban telepedett le, innen fejtette ki újságírói, közírói és irodalomszervező tevékenységét, és haláláig itt élt.¹ Ugyanakkor a szerző a regényben bemuta-

¹ Jelen írásban nem celunk a Tabéry-életrajzzal részletesen foglalkozni, annyit azonban érdemes még megjegyeznünk, hogy az írónak a második világháború utáni „tiszogatások” miatt teljesen ellehetetlenült a megélhetése, irodalmi szerepvállalása végképp elveszítettnek látszott egészen 1955-ig, amikor megbízzák az Ady-múzeum

tott partiumi nemesi családokkal is érezhetően „közeli viszonyban” van, ami annak köszönhető, hogy családja a nagyváradi polgári középréteghez tartozott, így elég jól ismerhette saját gyermekkorából is a város és a környék úri rétegét. Továbbé felesége, Puskás Irén váradi úrilány révén ugyancsak sokat hallhatott a környékbeli nemesi családokról is. Erről így ír Tabéry: „ő [ti. Puskás Irén] váradi ismerőseiről fecseg, a bihari atyafiságról. Édesapjáról, a réveteg öregúrról. Édesanyja kiskunszabadszállási pátriájáról, testvérbátyjáról, akinek a révén a szabadságharcos történetíró Hegyesi Márton familiájával került sógorságba. Beöthyek, Juricskayék, hencidai, örvéndi kuriális életéről.” (TABÉRY 1970).

2. Partium regénye

A tanulmány címe Partium regénye. Ez a megnevezés mindenképpen megköveteli, hogy mielőtt rátérünk a regényben ábrázoltak tárgyalására, pontosítsuk ezt a címválasztást. Köztudott, hogy Partiumról 1570 óta beszélhetünk, amikor is a spayeri szerződés értelmében néhány, a Magyar Királyság keleti megyéjét az Erdélyi Fejedelemséghez csatolták. A szerződésben ugyanakkor azt is kimondták, hogy az Erdélyi Fejedelemség továbbra is a Magyar Királyság elidegeníthetetlen részét képezi. Partium, azaz Részek gyűjtőnévvel ellátva az alábbi kelet-magyarországi megyéket csatolták az Erdélyi Fejedelemséghez: Bihar, Közép-Szolnok, Kraszna, Máramaros és Zarán, Kővár vidéke, továbbá a karánsebesi és lugosi kerület. Az Erdélyi Fejedelemségen belül a Partium jelentős stratégiai szerepre tett szert. A török kiűzése és a Rákóczi-szabadságharc után a Habsburgok koronatartományként szervezték meg az Erdélyi Fejedelemséget, amelyhez 1733-tól újból néhány magyarországi megyét csatoltak, de ekkor Bihar már nem tartozott hozzá. Ezért a 18–19. században Partium a korábbihoz képest kis területet jelentett, mindössze Kraszna, Közép-Szolnok, Zaránd vármegye és Kővár vidékét. Ez a helyzet állt fenn a kiegyezés koráig, amikor feloszlatták az erdélyi országgyűlést, és a történeti Erdélyt Magyarország egységes közigazgatási rendszerébe tagolták (SZILÁGYI 2019, 9–20).

Mindezt azért fontos tisztázni, mivel a regény cselekményének időszakában a történelmi Partium már megszűnt közigazgatási egység lenni, Bihar, ami területileg, lakosságilag és stratégialag is korábban Partium „bázisát”

gondnokságával. Az 1945–1955 közötti időszakban alkalmi munkákat, például favágást volt kénytelen elvállalni. Lásd Boros Zoltán cikkét *Ódzsa, Tabéry és az Álomhajó* – Boros Zoltán személyes hangvételű visszaemlékezése címmel. (Krónika, 2019. febr. 20., <https://kronikaonline.ro/kultura/odzsa-es-tabery-n-boros-zoltan-szemelyes-hangvetelu-visszaemlekezese>)

adta, már nem volt ennek része. A történelmi pontosság kedvéért a regény időszakára nézve inkább Partium és Bihar regényéről kellene beszélnünk. Az egyszerűség kedvéért azonban maradunk a Partium megnevezésnél, de a fenti pontosítások figyelembe vételével. A regényben a hangsúly az akkori Bihar vármegyén van, a cselekmény zömmel itt játszódik, azonban nem elhanyagolhatóak azok az utalások sem, amelyek a Bihart körülvevő megyékre vonatkoznak. Különösen fontos ebből a szempontból Wesselényi Miklós alakja, aki Közép-Szolnok megyét képviselve küzd a pozsonyi országgyűlésen hasonló kitartással és hasonló eszmékért, mint a bihari követ, Beöthy Ödön. Továbbá Wesselényi mellett kiemelt szerepet kap Kölcseyt is. Bár a regény cselekménye nem időz Wesselényi és Kölcsey birtokain, mégis jelzi, hogy a történelmi Partium, aminek része volt Bihar, Szatmár és Közép-Szolnok, szellemileg összetartozik, az itt élőknek hasonlóak az elveik és a küzdelmeik, illetve arra is következtethetünk a regény alapján, hogy számottevő hatást gyakorolnak az akkori Magyarország politikai életére, különösen a szabadelvű eszmék tekintetében.

Az egykori Partium, aminek mint fentebb is láthattuk, a történelem folyamán mozgó határai voltak, a '89-es romániai rendszerváltás után újra kezdett önmagára eszmélni. Jelenleg is folyamatban vannak a térség önidentifikációs kísérletei. Manapság a partiumi identitás leginkább a régió romániai térfelén hangsúlyos, azonban fontos a határokon átnyúló régiókonceptió is. Mai állás szerint Románia északnyugati területe tartozik ide, leginkább Szatmár, Szilágy és Bihar alkotja, Arad és Máramaros határolja. A régió határainak kodifikálásában szerepet játszott a Partiumi Keresztény Egyetemen 2015-ben megalakult Partiumi Területi Kutatások Intézetének munkatársai által készített Partium-térkép is. Eszerint a régiót északon a román-ukrán határ, délen a Maros folyó, keleten a történelmi Erdély, nyugaton pedig a román-magyar határ szegélyezi (Vö. SZILÁGYI 2019, 26–31).

2.1. Beöthy Ödön, Tisza Lajos és Kuthy Lajos figurája

Ahhoz, hogy megvizsgálhassuk, miként is válik egy régió regényévé *A Frimont-palota*, leginkább a regény tér- és időszerkezetét, valamint a szereplőket kell megvizsgáljunk. A különböző szereplői útvonalak által járhatja be az olvasó is a vidéket. A történet 1832-ben kezdődik, és 1864-ben ér véget. Bizonyos történelmi események – például az 1830-as években tartott országgyűlések, az 1845-ös bihari tisztújítási botrány, az 1848-as forradalom, valamint az utána következő megtorlások nagy szerepet kapnak a regényben. Az író sok szereplőt vonultat fel, azonban ezek sorában kiemelt módon foglalkozik három férfi életútjával, akik által betekintést nyújt a 19. századi magyar történelembe, illetve általuk ismerteti meg Bihart, Partiumot, Erdélyt, és

végső soron az akkori Magyarországot. A három szereplő által a régió belesimul az országos ügyekbe, sőt mi több, a vidék eseményei országos jelentőségűekké válnak. Ez a három szereplő Beöthy Ödön, Tisza Lajos és Kuthy Lajos.

Jellemben és a szabadelvű eszmék iránti elkötelezettségben Beöthy Ödön emelkedik ki leginkább. Beöthy Kuthy Lajossal együtt már a regény első lapjain feltűnik, amint együtt utaznak a Várad melletti Palotára Frimont János temetésére. Beöthynek már ekkor megmutatkoznak legszembevetőbb vonásai, amelyek végigkísérik a cselekmény során: zömök, piros arcú úr, kicsit darabos, viszont rendkívül józan gondolkodású. A műben ábrázoltak szerint és a történelem tanúsága alapján is szabadelvű, nemzeti érzelmű magyar arisztokrata volt, mentes minden szélsőséges elragadtatottságtól. Frimont János temetésére „vármegyéjének sovány pennájával”, azaz Kuthy Lajossal utazik, akivel az elhunyt Frimontról beszélgetnek. Amikor egy négyes fogat, a Frimontoké eléjük vágat, Kuthy epés megjegyzést tesz az új nemesekre, akik a régiek elé tolakszanak. Kuthy itt arra céloz, hogy a lotharingiai származású Frimont János katonai szolgálataiért cserébe 1821-ben I. Ferdinandtól Nápolyban antradocoi hercegi címet, majd I. Ferencz császártól 1828-ban birodalmi grófi címet nyert, így lett magyar nemes, illetve így került a bihari Palotára. Beöthy viszont megvédi a Frimontokat, úgy véli, hogy kevés régi nemes tett annyit a magyar nyelv felkarolásáért, mint Frimont János, aki maga is tökéletesen megtanult magyarul.

Beöthy megingathatatlan józanságát és mérsékelt gondolkodását több történés is kidomborítja. Ezek sorában nagy jelentőséggel bír a száldobágyi szüreti multság Faliczky professzor úrék szólósében. Ekkortájt a bihari szabadelvű úri körök szimpátiájukat fejezték ki – Tisza Lajos alispán lelkesítő beszéde folytán – a lengyel forradalmi törekvések iránt. Faliczkyék szüreti multságán egy, a lengyel szabadságharcban részt vett, menekült „lengyel” úr is megjelent, akit a társaság rajongással vett körül. Beöthy azonban Csanády Lujza segítségével addig faggatja a lengyelt, amíg kiderül, hogy az valójában egy „tót”, aki valószínűleg soha nem is járt Lengyelországban. Beöthy kíméletlenül lerántja a leplet a szabadelvű eszmékre telepítő ingyenélőkről és honfitársainak túlzó rajongásáról is.

A regény Beöthy életútját 1932-től egészen az emigrációban bekövetkező haláláig követi végig. A harmincas években több éven keresztül Pozsonyban tartózkodik, ahol rendszeresen találkozik a magyar szabadelvű értelmiséggel. Elvbarátja Kölcseynek, Wesselényinek, Deák Ferencnek, Szemere Pálnak, Lovassy Lászlónak. Hazakerülve a vármegyébe politikai szerepvállalása a negyvenes években lesz újra jelentős, amikor Bihar megye alispánja lesz, majd a forradalom idején több terület kormánybiztosa, honvédezredes, majd bukaresti főkonzul. Ezt az aktív életutat 1949-től a kényszerű emigráció zárja. A regényben megingathatatlan reformpolitikusként mutatkozik, akinek kemény

arcéle a vármegyének, de végső soron az egész országnak hasznára van. 1832-től nagy ecsetvonásokkal a magánéletét is végigköveti a mű. Csanády Lujzával, későbbi feleségével való elköteleződésüket 1832-re teszi, házasságkötésüket a történeti hűségnek megfelelően 1837-re. Beöthy jellemének legsarkallatosabb és egyben legkérdésesebb pontja a műben éppen követi tiszttségének időszakához, illetve a Tisza Lajossal való kapcsolatához köthető.

Tisza Lajost Beöthy józanságával ellentétes jellemnek mutatja a szerző. Kezdetben ugyanazon az elven vannak, mindketten Bihar vármegye szabadelvű képviselőihez tartoznak, és aktívan részt vesznek a vármegye életében. Tisza a történet kezdetén, 1832-ben alispán, Beöthy pedig Bihar országgyűlési követe. Először a lengyel ügy kapcsán tűnik ki a két hős ellentétes habitusa. Beöthy higgadt álláspontot képviselt a vármegyegyűlésen a lengyel ügyben, azonban „Tisza vállalta a hozzászólást, lélekből, magyaros fenntartásnélküliséggel.” (TABÉRY, 1974, 20). Tisza Lajos könnyen lelkesedik, ha kell, verekszik is, de hamar lehiggad, és hiányzik belőle az az acélozottság, ami Beöthy Ödönben megvan. Erről az az eset is tanúskodik, amikor Tisza 1832-ben, útban a pozsonyi országgyűlésre – egy szóváltás folytán – Debrecenben összeverekszik Füzesséry Gábor beregi követtel. A verekedés miatt Tisza Lajost kizárlják az országgyűlésről, ezért egy időre kénytelen visszavonulni a politikától – mindez történelmi tény. Azonban Tabéry a regényben úgy alakítja a szálakat, mintha Tisza országgyűlésről való kizáratását elsősorban Beöthynek köszönhetné. A történet szerint Beöthy értesül először a szégyenletes históriáról, és ő áll ki elsőként amellett, hogy mivel Tisza az ügyet lovagiasan nem rendezte, nem ülhet le úriemberekkel tárgyalni az országgyűlésben. Tisza nem érti Beöthy támadását és megsemmisülten távozik Pozsonyból. Értetlensége leginkább abból fakad, hogy nem olyan tájékozott lovagiassági ügyekben, mint Beöthy vagy Wesselényi. Ekkortól a két férfi útja végzetesen elválik egymástól.

A történelmi tényeken túl a regényíró nyilvánvaló célja az, hogy ütköztesse Beöthy sziklaszilárd, következetes, de már-már merev karakterét Tisza lobbánékony, csapongó és kissé naiv figurájával. Egyiküket sem ábrázolja negatív karakternek, hanem inkább olyanoknak, akiket a jószándék vezérel, azonban személyiségük sajátosságai révén hibákat követnek el, és nem veszik észre, hogy azoknak milyen kihatásai lesznek az egész vármegyére, végső soron pedig az egész országra nézve. Beöthy és a többiek – miközben ragaszkodnak a lovagiassági szabályokhoz – nem mérik fel, hogy egy követtársuk kizáratásával az egész magyar ügyet hátráltatják. Ugyanígy Tisza – miközben jó ügyekért – összeverekszik a beregi követtel, képtelen belátni, hogy az ilyen heves megnyilvánulások nem viszik előre a szent ügyeket sem. Az szerző nem ítéli el a szereplőket csőlátásuk miatt, hanem inkább egyfajta rezignációval veszi tudomásul, hogy a történelmet mindig ilyen, vagy ehhez hasonló háttér-

események irányítják. A két férfi alakja által Tabéry végérvényesen leszámol a 19. századi magyar történelem mitizálásával. De ezzel együtt azt érzékelteti, hogy Beöthy és Tisza a maguk nemében nagyszerű alakjai a 19. századi Biharnak és Magyarországnak, illetve azok a szabadelvű eszmék, amelyekért a szereplők közül sokan síkra szállnak, a történelem minden visszássága ellenére megérik a küzdelmet. Azaz a regényíró egyszerre érvényesíti bizonyos értékek igenlését és a történelem demitizálását.

A műben Tisza Lajos és Beöthy Ödön konfliktusának nyilvánvaló következménye a szégyenletes 1845-ös bihari választási botrány. Tisza egy időre kénytelen távol maradni az aktív politikai élettől mind országos, mind vármegyei szinten, és geszti birtokára vonul vissza. Öt évvel az 1832-es pozsonyi országgyűlés után egy időre formális békét kötnek, azonban a köztük lévő ellentét újból kiéleződik, de immár politikai szinten, amikor Tisza meghazudtolva addigi elveit, a konzervatív réteggel összefogva igyekszik újból pozícióhoz jutni a vármegyében. Először az alispáni széket szerzi vissza, majd 1841-től 1845-ig főispáni helytartó és császári királyi kamarás. Így történhet meg az, hogy a korábbi reformpolitikus Tisza Lajos 1845-ben egy országos méretű botrány előidézője lesz: először igyekszik megakadályozni a vármegyei tisztújítást, majd amikor az 1845 decemberében sorra kerül, 18-án a helyi katonasággal kiűzi az ellenzéki (szabadelvű) képviselőket a vármegyegyűlésről, akik között ott van Beöthy Ödön is. A botrány maga, valamint Tisza pálfordulása történelmi tény, továbbá az is, hogy Beöthy mindvégig a haladó eszmék harcosa volt.

A történelmileg fontos eseményekhez – mint amilyen Tisza debreceni verekedése, valamint a '45-ös vármegyei választások – Tabéry a regényben lelki és szociális kontúrt rajzol, amiben nagyon nagy szerepet szán a regény női alakjainak, leginkább pedig Tiszáné Teleki Júliának. A debreceni botrány és az országgyűlésből való kizáratán után az asszony egy időre vidéki magányba, azaz geszti birtokukra menekíti férjét, majd ügyesen manőverezik, hogy megszerezze számára a konzervatív oldal támogatását Tisza esetleges újrállásának esetére. Továbbá ő az, aki szeszélye folytán – még a debreceni eset előtt – megalapozza a két férfi útjának szétválását (erre később még visszatérünk).

A szerző a regény szövése által azt sugallja, hogy a vármegye számára nagy veszteség a két befolyásos, kezdetben fej fej mellett küzdő férfi szétválása és ellentétes oldalra helyezkedése. Együtt esélyük lett volna nagy változásokat véghezvinni a vármegye életében, de mivel ez nem jött létre, a vármegyének, végső soron pedig az egész országnak vesztesége származott. A veszteség annál fájdalmasabb, mivel a regényben arra is lehet következtetni, hogy a két férfi minden ellentét ellenére valójában végig becsülte egymást és megbíztak egymásban. Erre nézve két mozzanot találunk a cselekményben.

Böethy, amikor az emigrációban találkozik feleségével, Lujzával, azt hagyja meg neki, hogy bármilyen veszély esetén, ami a családjukat fenyegetné, Tisza Lajosnál keressen menedéket. Továbbá arról olvasunk, hogy évekkel később Tisza Lajos gyakran találkozik az ifjú Beöthy Ákossal, Ödön és Lujza fiával, és nagyon kedveli őt. Továbbá többször ismételteti neki őszinte kifakadással, hogy bárcsak vitázhatna még egyet az édesapjával, Beöthy Ödönnel.

Kuthy Lajos, a szépreményű, azonban derékbatört sorsú fiatalember figurája ugyancsak hangsúlyos szerepet kap a regényben. Ő is valós történelmi személy, nem csak az írói fantázia terméke. Az Érmelléken született és nőtt fel, apja a történet idején református lelkész a Székelyhídhöz közeli Asszonyvásárán, ahová Kuthy többször vissza-visszatér megpihenni vagy éppen bujdosni a cselekmény folyamán. Kuthy mint megyei írnok legelőször Beöthy társaságában bukkan fel Frimont János temetésén. Nagyravágyó fiatalembernek mutatkozik, ami már a történet elején kiderül. Zokon veszi, hogy Beöthy nem viszi magával az előkelőségek közé, hanem azt mondja neki, hogy vegyüljön el a tömegben. A temetésen pillantja meg először álmai hölgyét, Frimont Dorinát, és innen kezdve mindenre kész, hogy a vármegyei elit közelébe kerülhessen: segít drámát írni Faliczky professzor feleségének, illetve ha meghívják valahová, igyekszik a társaság kedvence lenni stb. Amikor pedig Beöthy magával viszi a pozsonyi országgyűlésre, ott elragadja a történelem sodra és aktívan részt vesz a szabadelvű eszmék terjesztésében. Kossuth *Országgyűlési Tudósítások* című kéziratot hírlapjának munkatársa lesz, neki köszönhetően jutnak el a bihari megyeházára az országgyűlési hírek. De nem lehetünk biztosak abban, hogy Kuthy valóban a reformmozgalom elkötelezettje, vagy pedig Pozsonyban is csak az előkelő társaság kedvéért szegődik a szabadelvű gondolatok szolgálatába. Közben szép karriert kezd befutni, kötetek jelennek meg – mindezt az irodalomtörténet is tanúsítja. Wesselényi kérésére Kolozsvárra utazik, hogy ott az erdélyi országgyűlésről írjon tudósításokat. Mivel ezt a hatóságok nem nézik jó szemmel, még börtönben is ül. Hősiességének Váradon elismeréssel adóznak. A forradalomért lelkesedik, utána egy ideig ismét bujdosni kényszerül az érmelléki nádasokban, Diószeg és Székelyhíd környékén. Mivel nem lát más kiutat, hivatali állásra jelentkezik az osztrák adminisztrációban, ami a magyar lakosság körében a halálos ítéletével egyenlő. Így lesz először Nagyváradon megyebiztos, majd Aradra kerül, végül pedig Váradon lesz törvényszéki bírót. Utolsó éveit teljes magányban, a váradi lakosság által megvetve tengeti.

Kuthy a feltörekvő vidéki értelmiség képviselője, jogászhallgató papfiú, kétségtelenül tehetséges, nem rossz szándékú, viszont kissé ingatag jellem. Saját vágyai illetve a történelem vihara úgy alakítja sorsát, hogy mind személyes életében, mind politikai állásfoglalásában szélkakas módjára csapong, ami erejének és tartásának összeroppanásához vezet. Tabéry nem ítéli el

Kuthy Lajost „hazaárulása” miatt sem, úgy látja, hogy sorsának kisiklásáért kis részben ő maga, nagy részben viszont a történelem alakulása és annak könyörtelensége a felelős. A regény jelentésösszefüggése szerint, ha a történelem alakulása kedvezőbb lett volna, Kuthy Lajosra szép karrier és ismertség vár, így azonban önmagával meghasonlott, mások által megvetett figura lett belőle.

2.2. A regény mellékalakjai

Wesselényi Miklós alakja nem kerül annyira a cselekmény fókuszába, mint a fent bemutatott három szereplőé, azonban jelenléte meghatározó mindhármuk esetében. 1832-től ő is ott küzd Pozsonyban az országgyűlésen Beöthyvel és a többi szabadelvű politikussal együtt. Amikor Beöthy megérkezik Pozsonyba, és elvbarátainak, mint amilyen Kölcsey, Wesselényi, Széchenyi, Balogh János, Andrássy gróf és még sokan mások, elmondja Tisza Lajos és a beregi követ összeverekedésének csúfos történetét, mindenki Wesselényitől várja, hogy mondja ki az utolsó szót ebben a lovagiassági ügyben, aki maga is Beöthyhez hasonlóan vélekedik, azaz úgy látja, hogy a történetek után nem ülhetnek le többé az országgyűlésben egy asztalhoz sem Tiszával, sem Füzesséry Gáborral. Tehát Wesselényinek nagy szerepe van a regényben a Tisza és a Beöthy közötti konfliktus kialakulásában. Alakja Kuthy Lajos sorsára is nagy hatással van. Wesselényi Miklós birtokai Közép-Szolnok vármegyében voltak, ami – mint fentebb már említettük – az akkori Partium részét képezte és az erdélyi koronatartományhoz tartozott. Így Wesselényinek aktív beleszólása volt az erdélyi országgyűlés ügyeibe. A regényben jelentős mozzanat az, amikor a báró Kuthy Lajost munkatársnak kéri fel egy tervezett hírlap számára, ugyanis az erdélyi országgyűlésről egy, a pozsonyi *Országgyűlési Tudósítások*hoz hasonló hírlapot szeretett volna működtetni. Ennek lett volna egyik munkatársa Kuthy Lajos. Wesselényi nyomatékosítja, hogy ez a kezdeményezés bizonyára nem lesz a hatóság ínyére, és figyelmezteti a fiatalembert a veszélyekre, de az felhevülten igent mond, mivel a felkérést nagy megtiszteltetésnek veszi. A hatóságok a munkát nagyon hamar le is állítják. Kuthy a Wesselényivel való együttműködése miatt bujdosásra kényszerül, majd börtönbe is kerül.

Azonban Wesselényi alakja nemcsak a többi szereplőre gyakorolt hatása miatt érdemel figyelmet. A regényben az is körvonalazódik, hogy a történelmi Partium szabadelvű nemessége meghatározó szerepet játszott az ország sorsának alakulásában, illetve a '48-as forradalom előkészítésében és lefolyásában. Különösen az kap hangsúlyt, hogy Wesselényinek és Beöthynek mekkora hatása van a Pozsonyban zajló országos ügyekre: Beöthynek elsősorban a vallásügyi dolgokban, Wesselényinek pedig az úrbér-kérdés rendezésében. Az

1932-es pozsonyi országgyűlés eseményeinek bemutatásakor Wesselényi és Beöthy társaságában többek között ott találjuk Kölcseyt is, Szatmár megye követét. A regény nem követi nyomon Kölcsey sorsát, mint ahogyan Wesselényiét sem, azonban alakját kiemeli, és érzékelteti, hogy ők hárman szomszédos vármegyék képviselői, egyazon vidék szülöttei, és azonos elve-kért küzdenek. Tehát az említett alakok azért bírnak kulcsszereppel a műben, mert az író általuk jelzi, hogy az a vidék, amit a történelmi Partiumnak nevezhetünk, olyan nagyszerű reformpolitikusokat adott az országnak, mint amilyen Beöthy, Wesselényi és Kölcsey. Ez a jelentésszefüggés akkor is szembe-tűnő, ha magát a Partium megnevezést nem használja a szerző, ami teljesen érthető, ha figyelembe vesszük, hogy a 19. század elején a három megye köz-igazgatásilag nem tartozott össze.

A bihari nemesség sorában a Frimont-család szép példája az idegen nem-zetiségű, de a helyi közösségért áldozatot vállaló arisztokratáknak, akiktől a magyar uraknak is van mit tanulniuk. A történetben a Frimont család szerepe nem mellékes, hanem nagyon is meghatározó. Ennek ikonja a váradi Frimont palota, ami a regény címét is adja (az épületről később még részletesebben írunk). A mű első mozzanata Frimont János temetése. A gróf tehát ténylege-sen nem, de a maga után hagyott fizikai és szellemi örökség által nagyon is aktív részese a cselekménynek. Alakjának megítélésében nagyon fontos a Beöthy Ödön szájába adott jellemzés, amit Kuthy Lajosnak mond, miközben a gróf temetésére utaznak. Beöthy egyeneslelkűségéről, alkalomadtán inkább merevségéről híres, az ő esetében a részrehajlás, a hízelgés nem igazán áll fenn. Nem véletlen tehát, hogy az író éppen általa méltatja Frimont grófot.

Frimont János ugyancsak valós figura. Fentebb már említettük, hogy Lotharingiából származott. Katonai szolgálataiért cserébe 1821-ben I. Ferdinándtól Nápolyban antradocoi hercegi, majd I. Ferencz császártól 1828-ban birodalmi grófi címet kapott. Azonban ennél nagyobb örömmel fogadta a vármegye 1824-ben azt a kitüntetést, ami szerint őt és családját magyar bárói ranggal is megajándékozta a király. Bihar vármegye 1824. április 22-én össze-hívott közgyűlése immár mint a magyar főnemesség formálisan is elismert tagját üdvözölte (Lásd GYALOKAY 1915).

Tabéry nyilvánvalóan nem véletlenül foglalkozik a Frimont-családdal, illetve Frimont Jánossal. Nagyon valószínű, hogy általa rá akar mutatni, hogy a „nem fajtiszta” magyar is lehet „igazi magyar” nemes, aki kiválóan beszél és ír ezen a nyelven, illetve elkötelezett a magyar kultúra iránt, valamint kortár-sainál többet áldoz a köz javára.

Hiteles fugura Faliczky János professzor is, aki a regény cselekményének időszakában a nagyváradi királyi jogakadémia tanára. A források szerint 1809-től 1843-ig oktatott a jogakadémián (EMÖDI 2012, 5). Faliczkyék szüreti mulatságán mélyül el a barátság Beöthy Ödön és Csanády Lujza között, ami

később, 1837-ben házastársi szövetséggé válik. Csanády Lujza ugyancsak partiumi nemesi család sarja, később Beöthy felesége, hozzá hasonlóan erős, büszke jellem. A szüret segít az olvasónak jobban megismerni Beöthy vaslogikáját, Kuthy csapongását, valamint a vidék társasági életébe is elsőként ez az esemény segít belelátni. Faliczkyéknál ismeri meg Kuthy Lajos is későbbi menyasszonyát, Thurzó Jettát, aki aztán sajnálatosan nagyon fiatalon meghalt. A professzor felesége, Faliczkyné színdarabot ír *Ikrek* címmel, amit Váradon és Debrecenben is bemutatnak. Faliczkyék által az író a városi értelmiséget rajzolja meg, továbbá általuk betekintést enged a korabeli kulturális élet működésébe is.

A regényben nagy szerep jut a női szereplőknek is. A kor társadalmi működéséből adódóan ők inkább a háttérből irányítják az eseményeket, a történelem alakulására gyakorolt befolyásuk azonban – Tabéry szerint – a férfiakéhoz hasonló. Ebből különösen két asszony veszi ki aktívan a részét, Lónyainé Frimont Dorina és Tiszáné Teleki Júlia. A nők elsősorban a szóbeszédet, vagyis a pletykát működtetik, aminek a vármegye életében legalább akkora szerepe van, mint a férfiak hadakozásának a megyeházán.

Teleki Júlia – miután őket nem hívták meg a szüreti mulatságra, azt kezdi terjeszteni, hogy Faliczkyék bizonyára Beöthy hatására feledkeztek meg róluk, ennek oka pedig az lehet, hogy ők reformátusok, Beöthy pedig katolikus. Amikor a szüretet követően összetalálkozik Lujzával egy váradi kalapboltban, Lujzát Montmorency kisasszonynak nevezi, amivel Ödön állítólagos menyasszonyára szándékszik utalni. Tiszáné ezzel a megjegyzéssel akar bosszút állni Beöthyn a szüreti multságért. Lujza magyarázatot várva mindent elmond Ödönnek, aki tisztázza is a helyzetet, és elmagyarázza a lánynak, hogy Montmorency kisasszony nem létező személy, hanem egy lovagias ügy miatt ő maga találta ki évekkorábban. Ödönben ettől kezdve forr a harag Tiszáékkal szemben, és arra készül, hogy a sértésért Tisza Lajostól elégtételt követeljen. Mindez Tisza Lajos debreceni botránya előtt történik. A regényíró ezzel a háttéreseménnyel azt érzékelteti, hogy a vidék apró-cseprő eseményei, egy-egy női csevely és rosszindulatú célzás ugyanolyan fontos a történelem nagy szöttezésében, mint a férfiak „országos” dolgai. Megfigyelhetjük, hogy a történetnek ez a fajta gombolyítása segít abban, hogy a mű ne csupán a reformkorról és a szabadságharcról szóló történelmi regény legyen, hanem egy térség, egy régió elbeszélésévé váljon.

Tiszáné kebelbarátnője a regényben Frimont Dorina. A két nő Tiszáék váradi tartózkodása idején gyakran találkozik, és megbeszélik a városban illetve a környéken zajló eseményeket. Dorina Lónyainéként is lelkesedik Beöthy Ödönért, akihez lánykorában szerelem fűzte. Ödön úgy gondolva, hogy ők ketten nem egymáshoz valók, Dorina vonzalmát határozottan, de tapintatosan visszautasította. Tulajdonképpen az ő kedvéért találta ki Montmorency

kisasszonyt. Dorina azonban később, Lónyai István feleségeként is minden alkalommal megörült, ha Tiszánétól híreket hallott Ödönről, akit a legkiválóbb férfinak tartott. De Frimont Dorina rajongása a visszautasítás ellenére nem féltékeny és bosszúsomjas, hanem segítő és védő szándékú. 1845-ben, a hírhedt választási eset előtt cselédjétől, Katchentől megtudja, hogy a városban azt beszélik, gyilkosság készül a megyeházán: a helytartó úr, azaz Tisza Lajos és barátai agyon akarják verni a nyugtalankodó liberálisokat, akik között ott van Beöthy Ödön is. Dorina családi kapcsolathálóját mozgósítva azonnal Klausner ezredeshez rohan elmondani a hallottakat, és arra kéri, hogy akadályozza meg a vérengzést.

Mindezeket figyelembe véve megállapíthatjuk, hogy Tabéry igyekszik hitelesen követni a kor politikai történéseit, továbbá a közéleti szereppel bíró szereplők sorsát, de a történelmi hitelességen túl az eseményeket fikcionális „kötőanyaggal” tölti fel, amelyben nagy szerepet szán a mellékalakoknak, különösképpen a női szereplőknek.

2.3. Partiumi útvonalak

A szereplők lakhelye, valamint térbeli elmozdulása alapján az író körbevezeti az olvasót a korabeli Biharban, illetve a Partiumban.

A faluhálózat bizonyos pontjainak megjelölésében elsősorban a nemesi birtokok segítenek. Miközben értesülünk egy család Váradra való „berándulásáról”, azt is megtudjuk, hogy honnan érkeztek, vagy hová utaznak haza, azaz hol van a családi birtokuk. Az első település, amivel a regényben találkozunk, az **Palota**, ami a Frimont család bárói címének névadó birtoka. A falu mai nevén Újpalota (Palota), Romániában található Biharszentandrás és Köröstarján között, a román–magyar határ közelében. Itt gyűl össze a vármegye népe Frimont János gróf temetésére, itt találkozunk Beöthyvel és Kuthyval, Frimont Dorinával és még számos más szereplővel. Érdeemes megjegyezni, hogy a gróf 1831. december 26-án hunyt el, azonban Tabéry a temetést a regényben 1832 májusára teszi. A temetés valós körülményeit egyelőre nem ismerjük. A regényben utalás történik a falu csodálatos római katolikus templomára, ahol a temetési szertartás zajlik. A templomot Frimont János építtette olasz szakemberek bevonásával, ahová a gróftól örök nyugalomba helyezik. Gyalokay Jenő szerint 1915-ben még biztosan a palotai templomban voltak Frimont János földi maradványai. Gyalokay szerint a templom építését 1824-ben fejezték be. A templom ma is a település ékessége. Gyalokay így fogalmaz: „Frimont sírja az egyház déli oldalán, a szentély alatti altemplomban van, a melybe, kívülről, vasajtóval elzárt lépcső vezet. Az altemplomban kis márványoltár áll; előtte van Frimont és felesége: Mittersbacher Katalin sírja, melyet kőlap fed be. Az idegen származású, de később nyelvében és gondolkodásában egyaránt magyarrá vált vitéz katona sírja nincs elfelejtve. Halottak

ünnepén az újpalotai altemplomban is kigyúlad a kegyelet és emlékezés mécsvilága, az immár nagyrészt parcellázott szentjánosi uradalom egykori birtokosának hamvai felett.” (GYALOKAI 1913, 615–616).

Száldobágyon van a Faliczky-család szőlőse, itt zajlik az említett szüreti mulatság is. Ez a helyszín fontos találkozások és jellempróbák terepe, mint ahogyan azt fentebb láthattuk. Tabéry kiemeli a gyönyörű gyümölcsösöket, a dús szőlősöket, ahová a környékbeli úri társaság szívesen kiruccan. A falu Nagyváradtól északnyugatra (Romániában) található, ma teljes nevén Hegyközszáldobágy. A dombos vidéken most is sok a gyümölcsös, azonban ma már jóval kevesebb, mivel a falu szinte egybenőtt Nagyváraddal.

Marcziháza (Marciháza, románul Marțihaz, Nagyszalonta közeli település) Kuthy Lajos miatt fontos, ugyanis itt él Thurzó Jetta, Lajos menyasszonya, akivel a Faliczky-szüreten ismerkedik össze. Kuthy hiúságának tetszik, hogy a Thurzó család lányával tartson fenn kapcsolatot, pláne, amikor megtudja, hogy Jetta bejáratos Frimont Dorina házába. Amikor Lajos Böethy Ödön mellett Pozsonyban tartózkodik, nem sokat törődik Jettával, azonban amikor a fiatalember újból visszatér a városba – az országgyűlési tudósítások, a bujdosás, majd a börtönnapok után –, Jetta igazi hősként tekint rá, Lajos pedig megkéri a kezét. De kapcsolatuk nem tart sokáig, mivel a lánykérést követően Jetta hamarosan meghal. Ezek után Kuthyra igazi mártírként tekint a partiumi úri társaság, amihez immár minden kellék megvan: poéta, szabadelvű eszmék hirdetője, amiért szenvedett is, és magára maradt szerelmes. Marcziháza tehát Kuthy Lajos számára a vágyott „megdicsőülés” szimbóluma.

Nagy-Kereki településhez olyan események köthetők, amelyek Beöthy Ödön magánélete szempontjából fontosak. A Csanády család birtoka, ahol Ödön és Lujza többször találkoznak egymással házasságkötésük előtt. Itt zajlott az a fontos beszélgetés is, amikor tisztázták Ödön „nőügyeit” Tiszáné rosszindulatú megjegyzései után. Nagy-Kereki jelenleg Magyarországon, Hajdú-Bihar megyében található, a falu ékessége és látványossága az egykori Bocskai-kastély, ami a történet idején a Csanády család birtokában volt. **Marja** Beöthy Ödön fészke. Itt van a gazdasága, innen rándul be alkalomadtán Váradra, vagy éppen a szomszédos Kerekibe, továbbá Pozsonyba. Vende Aladár leírása alapján Böethy Ödönnek Nagy-Marján voltak birtokai, ami Nagy-Marja pusztaként volt bejegyezve, de Kis-Marja településhez tartozott (VENDE 1901, 100). A település mai neve Kismarja, Magyarországon, Hajdú-Bihar megyében található.

Kopacselen, azaz Kiskopácson köt formális békét Beöthy Ödön és Tisza Lajos. Ez a békekeződés 1837-ben történt egy vadászat alkalmával, öt évvel az 1832-es konfliktus után (aminek előzménye Tisza debreceni botránya és az országgyűlésről való kizáratása), illetve jóval az ominózus '45-ös tisztújítási botrányok előtt. Kopacsél, a Frimontok tulajdona, zömében román falu a cse-

lekmény idején is. Dorina férje, Lónyai István szervez itt vadászatot, ahová a környék úri családait mind meghívja. A falu kiválóan alkalmas erre, ugyanis a Király-erdő alatt, Élesd környékén fekszik. Tisza és Beöthy kezét fognak, ami a kibékülés első jele, utána pedig a vadászat során egymás segítségére lesznek. Ödön és Lujza számára ez az első társasági alkalom, amelyen már házasságként vesznek részt. Ekkor ismerkedik össze szorosabban a három nő, Dorina, Tiszáné és Csanády Lujza. Dorina szívből megkedveli Lujzát, holott valaha ő vágyott volna Beöthy Ödönné lenni.

A regényben sorra tűnnek fel az **érmelléki** települések, **Székelyhíd**, **Diószeg**, **Kágya**, **Asszonyvására**, **Mihályfalva**. Ezeket a településeket Kuthy Lajos által járhatja be az olvasó. A Diószeg környéki nádasban bújdosik Kuthy a szabadságharc bukása után. Asszonyvására Lajos szülői otthona, ahol édesapja református lelkész. Itt látják őt először reményteljes fiatalembernek, ide tér vissza többször is megpihenni vagy bujdosni, valamint itt temeti el édesapját. Tovább haladva **Nagykároly** következik, ami azért válik fontossá, mivel Kuthy a forradalom utáni tengődés időszakában Károlyban találkozik régi ismerősével, Lavonius császári tiszttel, aki azt tanácsolja neki, hogy vállaljon állást a császári adminisztrációban. Kuthy további sorsa tehát itt dől el. Fél év gondolkodási időt kér, azt követően pedig állásra jelentkezik az illetékeseknél. Első szolgálati helye éppen Nagykároly, ahol másod-megyebiztos lesz, majd **Arad** következik, utána pedig Várad. Tehát míg Marcziháza Kuthy számára a harmincas-negyvenes évek fordulóján a megdicsőülést jelenti, addig ez utóbbi települések egy évtizeddel később a bukást és a meghasonlást hozzák el számára.

A regényben a legfontosabb település **Várad**, ami Biharország axus mundija. A tehetősebb nemesi családok palotát tartanak fenn a városban. Akinek nincs állandó lakhelye itt, az is kötelességszerűen benéz időnként a városba, a férfiak a vármegyei és országos hírek, a nők pedig toalettjüket beszerzése végett. Egy jeles alkalom, amikor vidék úri lakossága berándul Váradra, az Faliczkyné színdarabjának, az *Ikreknek* a bemutatója a váradi színházban (aminek a megírásához Kuthy is asszisztált). A regény arról is tudósít, hogy ebben az időszakban a színház a Zöldfa Szállodában működött. Ödön is kötelességének tartja elmenni a „hazai” darabra, de meghívja a bemutatóra Csanády Lujzát és édesapját is. Másnap Lujza felkeres egy kalapboltot, ahol Tiszánéval találkozik, aki a már említett rosszindulatú megjegyzést teszi. Ez az alkalom, illetve a váradi kalapbolt mint helyszín szolgál háttérül a Tisza és Beöthy közötti konfliktus számára. Tehát a város nagyon fontos a társasági élet szempontjából, mivel a vidéki nemesség itt találkozik egymással, itt kelnek szárnyra a szóbeszédék, itt zajlik sok sorsdöntő esemény.

A város egyik kiemelt pontja a Báránka vendéglő is, ami a Fő utca (kedvelt nevén Sétáló utca, ma hivatalosan Republicii) 13 szám alatt működött. Az

épületet Forgách Pál püspök építtette 1753-ban. 1786-ban maga II. József is itt szállt meg. Később lebontották, átépítették, a helyén működött később a Széchenyi Szálloda. A történet idején még a régi szálló van a Báránka vendéglővel, ami a férfiak kedvenc tartózkodási helye, itt találkoznak egymással a vármegyei uraságok, itt vacsorázik sokszor a színi társaság. Kuthy Lajos ifjúkorának is meghatározó helyszíne volt a Báránka. Amikor a hatvanas években „Bach-huszárként” újra a városba kerül, először a Báránkában száll meg. De a szálloda és a vendéglő – továbbá a város mindan köve – a viszontlátás boldog öröme helyett a szégyen és meghasonlás érzésével tölti el.

Azonban a Báránkánál is fontosabb az tér, ahol az egykori Frimont-palota állott. Ez a mai Traian Park, itt található az Ady Endre Emlékmúzeum, tőle jobbra az Igazságügyi Palota, balra pedig a Megyeháza, amit hajdan vármegyeházaként emlegettek. A térnek ez a pontja tehát lényegében nem változott, mivel az épület külalakjában és funkciójában is majdnem ugyanaz, mint a 19. század derekán. Életének utolsó néhány évében, a múzeum munkatársaként az író, Tabéry Géza is sokat tartózkodott ezen a téren, pontosabban a Ady-múzeumban. Azonban a történet idején a vármegyeháza kivételével másként festett a tér: a múzeum épülete nem létezett, a mai Igazságügyi Palota helyén pedig az a Frimont-palota állott, amiről a regény a címét kapta. A vármegyeház felőli oldalon, a Frimont-palotával majdnem szemközt volt a Tisza ház. Ezért teljesen valószerűnek hat az, amit a regényben olvashatunk, hogy Teleki Júliának és Frimont Dorinának könnyű volt találkoznia és megbeszél-
nie az aktuális híreket. Az egykori Tisza-házban született Tisza Kálmán, Tisza Lajos és Teleki Júlia első gyermeke, a későbbi miniszterelnök. 1902-től az első világháború végéig a mai Traian Parkot Tisza Kálmán térnek nevezték. A negyvenes években szobrot is emeltek a tiszteletére, amit 1945-ben ledöntöttek a talapzatáról (PÉTER I. 2013/a). A ház Vende Aladár szerint így nézhetett ki: „A vármegyeháza közelében egy ódon stílusú (sic!), manzard-tetős, földszintes ház tűnik (sic!) szembe, mely a régi nemesi kúriák külsejét mutatja. Ez Tisza Kálmán szülőháza. Máskülömben (sic!) is nevezetes épület; ugyanis, a mikor 1784-ben a reformátusoknak ismét engedélyt adtak istentiszteletek tartására, templom hiányában itt tartották első istentiszteletüket. Most a város polgármestere lakik e házban.” (VENDE 1901, 174). Ma már az egykori Tisza ház nem található a téren, 1939-ben lebontották (PÉTER I. 2013/b).

A történet idején a Frimont palota, a vármegyeház és a Tisza ház által közrezárt teret Megyeház térnek nevezték, és ez a regény kulcsfontosságú helyszíne. Egyrészt azért, mert itt zajlanak a vármegyegyűlések, itt megy végbe az ominózus '45-ös választási botrány is. Tiszáné és Lónyainé első kézből kapják az információkat, minden fontos esemény úgymond a szemük előtt zajlik. Faliczkyék szürete után a Frimont palotába megy gyorsan Júlia asszony informálódni a részletek felől, itt fészkel el szívében és nyelvén a fullánkot,

amit alkalmas időben Lujzába ereszt a kalapboltban. Tehát a nyilvános politikára kihatással lévő események itt kezdődnek és itt végződnek ezen a téren.

Különösen a Frimont palota válik meghatározóvá a regényben, nem véletlenül, hiszen a mű címe is erre az épületre irányítja a figyelmet. Az író a Frimont ház különleges szerepét Frimont Dorina alakjának tulajdonítja. Ő az, aki szépségével, vagyonával és befolyásával a vidék asszonyai fölé kerekedik. Fentebb is láthattuk, hogy sok cselekményszálat ő mozgat, de nem alattomosan, hanem inkább naivan és női kíváncsiságának eredményeképpen. A szerző Dorina alakját rokonszenvesnek rajzolja meg. Személyiségének másokra és az eseményekre gyakorolt hatásáról neki magának legtöbb esetben nincs is tudomása. Dorina révén a Frimont ház a társasági élet központja lesz, különösen abban az időszakban, amikor Beöthy és Tisza formális kibékülése után egy nyugalmasabb korszak veszi kezdetét Biharban egészen a 1845-ös választásokig.

A Frimont palotában találkozik gyakran a három asszony, Dorina, Teleki Júlia és Beöthyné Csanády Lujza, valamint más vidéki úrhölgyek. Ebben az időszakban olyannak tűnik fel ez az úri lak, mint egyfajta tranzithely, illetve pihenőállomás, ami katalizálja a magyar urak sokszor szélsőséges indulatait, és még az ellenfeleket is képes egy időre összebékíteni. Tabéry lírai sorokat szentel ennek szemléltetésére: „A nemzet éjszakájában, a pillanatnyi csöndben most fénylett talán legszebben a Frimont-palota. Féken tartotta a honnak e tág szögletében a nagy indulatokat, nyugalom palástját terítette Várad és Bihar fölé. Hogyha Tiszáék Gesztről, Beöhtyék Marjáról be-betekintettek a városba, el nem mulasztották, hogy Lónyaiékhoz felnézzenek. Zord időben a boltozatos termék kandallómelege zsondította el, verőfényben a hatalmas délszaki park hódító illata altatta a szenvedélyeket.” (TABÉRY 1974, 154–155). Beöthy Ödön halála óráján Hamburgban – miután lázalmában számba veszi a bihari településeket – a Megyeház térre érkezik, látja a Mária-szobrot,² majd a Frimont-palotába akarna még egyszer bemenni: „Látni akarom, még egyszer látni a palotát, be akarok menni Louise [Lujza] után a kicsi Dorinához, a Frimont-palotába.” (TABÉRY 1974, 265).

Ifjú éveiben, még a vármegye írnokaként ebbe a palotába vágyik bejutni Kuthy Lajos is. Számára a Frimont ház a vágyott révbe érést, a kívánt társasági körökbe való bekerülést jelentette volna. A Thurzó Jettával való barátságát, szerelmét is azért fűzi szorosabbra, mert megtudja, hogy a Thurzó család bejáratos Lónyaiékhoz. Ami akkor nem jött össze számára, az a sors iróniája folytán – nem úgy, amint ő várta volna – évekkal később mégis bekövetkezett.

² Ez egy kőszobor volt, amit 1735-ben emeltek, majd 1888-ban bronzszoborra cseréltek. 1960-ban az akkori városvezetés a Mária-szobrot eltávolította, a talapzat azonban megmaradt, amire Ady Endre ma is látható mellszobrát helyezték (Lásd PÉTER I. 2013/a).

Amikor Bach-huszárként, azaz törvényszéki bíróként Váradra kerül, gyakran lesz alkalma a palotában időzni, mivel a törvényszék az egykori Frimont-palotában működött. Lajos a Frimontok távozásáról és a tulajdonos-váltásról a Báránykában értesült, és először nem akarta elhinni, hogy egykori kívánsága ennyire visszásan fog teljesülni. A Frimont palota Kuthy számára elhibáztott életének szomorú tükre. Látja benne a múlt nemes küzdelmeit szemben a jelen kiábrándító valóságával.

Ami a Frimont-palota sorsát illeti, Tabéry hú a történelemhez, bár az évszámok tekintetében a kompozíciós szempontoknak kedvezve szándékosan ferdít. A regényben azt olvashatjuk, hogy Kuthy 47 éves korában, azaz 1860-ban kerül vissza Váradra, amikor is a palotában már a törvényszék működött. Azonban a források szerint a város csak 1868-ban vásárolta meg az épületet Frimont Teodorától. Az egykori Frimont-házat, amit ma Igazságügyi Palotaként ismerünk, a város 1898-ban átépítette, akkor nyerte el az épület mai formáját.

Hogy miként is nézhetett ki az eredeti palota, valamint a Megyeház tér, arról egy nemrégiben előkerült kép tanúskodik, amit Péter I. Zoltán közölt a *Várad* folyóirat 2013. decemberi számában (PÉTER I. 2013/b). A grafikarajzon látszik a vármegyeház, mellette oldalt egy földszintes épület, a Tisza ház, valamint vele szemben emeletes épület, a Frimont palota. Péter I. Zoltán az említett cikkben több szempontot összevetve próbálja megfejtetni, hogy a kép mikor készülhetett, illetve hogy kié lehetett a Frimont palota abban az időszakban. Úgy véli, hogy a rajz valamikor 1855 és 1873 között készült. Ez az intervallum még nem ad választ a kérdésre, mivel a tulajdonosváltás 1868-ban következett be. Péter I. annyit még megállapít a rajz alapján, hogy a palota a klasszicizáló barokk stílusjegyeket mutatja.

Egyelőre azonban azt sem lehet pontosan tudni, hogy a titokzatos Frimont palota mikor épült. Annyit tudunk, hogy gróf Frimont János építette. Péter I. Zoltán szerint 1821 után, mivel addig Frimont János a császári hadseregben tevékenykedett (PÉTER I. 2013/b). Ez a felvetés nyilvánvalónak tűnik, főként ha összevetjük azzal, hogy a palotai templomot 1824-ben építtette. Valószínű, hogy a váradi palota is a húszas években épült, illetve biztosan 1831 előtt, mivel Frimont János 1931. dec. 26-án halt meg. Az épületről még egy feljegyzést találtunk Gyalokay Jenő visszaemlékezésében: „Frimont János háza Nagyváradon, a Széchényi-téren, a vármegyeházával szemben állott. Régi divatú, de kényelmes nagyúri lakás volt, a melybe (sic!) 1872-ben a kir. törvényszék költözködött. 1897-ben bontották le a régi világ ezen egyik érdekes maradványát, a midőn is az új törvényszék palotáját építették helyére.” (GYALOKAY 1913, 616). A fentiek alapján nem egyértelmű, hogy az épület hogyan is nézhetett ki a történet idején, de nem kizárt, hogy éppen a rajzon lévő kinézetét mutatta. Az mindenestre biztos, hogy a korabeli váradi épületekhez képest, amelyek között nem volt sok emeletes palota, bizonyára kitűnt

a Frimont-lak, és a korban az egyik legimpozánsabb épület lehetett a városban.

A regény címadó épületével kapcsolatosan még egy érdekességet megemlíthetünk. Péter I. Zoltán írja, hogy az Igazságügyi Palota legutóbbi felújításakor (a felújítást 2016-ban fejezték be) előkerült egy téglá, amelyen az 1846-os évszám található. Ez a tárgy jelenleg Szűcs Lászlónak, a *Várad* folyóirat szerkesztőjének tulajdonában van. A téglá az épület alagsorának felújításakor került elő, amikor ott új tárgyalótermeket alakítottak ki. 1846 bizonyára nem lehet a palota építésének éve, azonban bizonyosan egybeesik azzal az időszakkal, amikor az épület a Frimont család birtokában volt, illetve egybeesik a regény cselekményének időszakával is. Egyelőre nem tudni, mit jelez az 1846-os évszám, legbiztosabb feltételezés szerint egy felújítást vagy bővítést. Az viszont bizonyos, hogy ez a téglá abból az épületből származik, amire a szereplők olyan nagy rajongással gondolnak Tabéry Géza regényében.

Záró gondolatok

Tabéry regénye – időt, teret és kulcsfontosságú embereket megrajzolva – a 19. századi múltat kutatja, eközben Biharnak és a Partiumnak állít emléket. Nem mitizál, sokkal inkább a történelem alakulásának esetlegességét emeli ki, ami mélyrehatóan képes meghatározni az emberi sorsokat. A regény végki-csengése az, hogy a történelem töréspontjai és az emberi vétségek ellenére bizonyos eszmék, küzdelmek, illetve a régió a maga színeivel és hangjaival értéket hordoznak.

Felhasznált irodalom

- Dávid Gyula (főszerk.), 2010. Tabéry Géza szócikk. *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon 5/2*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.
- Emödi András, 2012. Adatok a bihari erdőfelmérések történetéhez (a Nagyváradi Római Katolikus Püspökség uradalmához tartozó erdők az 1811–1821 közötti széküresedéskor). *Historia Scientiarum*, 10/3–19.
- Gyalokay Jenő, 1913. Frimont János gróf sírja. *Hadtörténelmi Közlemények*, 14/615–617.
- Gyalokay Jenő, 1915. Adatok palotái Frimont János gróf élettörténetéhez. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1/213–218.
- Kántor Lajos, 1984. *Vallani és vállalni. Egy irodalmi vita és környéke (1929–1930)*. Kriterion Kiadó, Bukarest.
- Péter I. Zoltán, 2013/a. Az egykori Széchenyi tér. *Várad*, 7/<https://epa.oszk.hu/00100/00181/00089/>.

- Péter I. Zoltán, 2013/b. A Frimont-palota az igazságügy szolgálatában. *Várad*, 10/ <https://epa.oszk.hu/00100/00181/00094/>.
- Schöpflin Aladár, 1937. *Nyugat*, 1/<http://epa.oszk.hu/00000/00022/00612/19424.htm>.
- Szilágyi Ferenc, 2019. *Partium. Reintegráció a magyar-román határvidéken*. Károli Gáspár Egyetem, Budapest.
- Tabéry Géza, 1970. *Két kor küszöbén*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- Tabéry Géza, 1974. *A Frimont-palota*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- Tavaszi Hajnal, 2014. „A multunk a második szív, ami bennünk dobog” – Tabéry Géza Puskás Irénhez írt levelei 1917–1918. *Várad*, 3/<https://epa.oszk.hu/00100/00181/00096/>.
- Vallasek Júlia, 2006. Az újraolvasás kora. *Limes*, 2/93–105.
- Vende Aladár, 1901. Bihar vármegye községei. In: Borovszky Samu (főszerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Bihar vármegye és Nagyvárad*. Apollo Irodalmi Társaság, Budapest. 36–166.
- Vende Aladár, 1901. Nagyvárad. A város leírása. In: Borovszky Samu (főszerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Bihar vármegye és Nagyvárad*. Apollo Irodalmi Társaság, Budapest. 167–181.

Borders of a notion: parergon

NAGY FRUZZSINA

Szegedi Tudományegyetem, PhD-hallgató (Szeged)

nagyfruzzi89@gmail.com

A tanulmány a keretezés egy speciális esetéből, a parergon jelenségéből indul ki. A görög parergon (πάρεργον, para-ergon) összetétel szó szerinti jelentése úgy adható vissza, hogy 'valami, ami a mű mellett jelenik meg; egy olyan egység, ami maradékot, a járulékosat, a külsődleget jelent. A fogalom gyökerei az antikvitásig nyúlnak vissza, ahol a verbális és vizuális művészetekben olyan részeket értettek alatta, amelyek alárendeltek és másodlagosak voltak az alkotás fő egységéhez képest. A parergon éppen ezért mindig a határosság problémáját érinti, annak a kérdését, hogy mi tartozik a mű belső, teljes reprezentációjához, és mi az, ami külsődleges, kiegészítő elemként funkcionál. A parergonalitás fogalmának értelmezéstörténeti változásai éppen ezért azzal állnak összefüggésben, hogy a műalkotás kereteit és autonómiáját mennyire zárnak tekintjük. Kant szerint a parergon mindig másodlagos elem, nincs esztétikai önértéke: a kép fizikai kereteként vagy egy irodalmi alkotás borítójaként, tartalomjegyzékeként, függelékeként jelenik meg, és a feladata az, hogy a befogadó segítségére legyen a mű törvényszerűségeinek a felismerésében. Kant véleményével ellentétben Derrida úgy fogalmazott, hogy parergon nem külsődleges forma, hanem sokkal inkább a műalkotás szerves része, hiszen közvetítő szerepet tölt be a mű és a befogadó között. A tanulmány nem a parergon első antik lejegyzésétől napjainkig felvázolt fogalomtörténetén belüli (ön)ellentmondások feltárását és kiküszöbölését tűzi ki céljával, hanem sokkal inkább az értelmezések között fellépő különbségek felismerését és szintetizálását kísérel meg, kinyitva ezzel a parergonalitás többféle megvitatásra alkalmas diskurzrendszerét.

Kulcsszavak: keretezés, parergon, határosság

On the top of the column was a partridge.
The bird strongly attracted, as was natural,
the gaping admiration of the people, [such that ...]
the Satyr, although executed with great skill, was not noticed [...]
When Protogenes observed that the principal (έργον: ergon)
had become the subordinate part (πάρεργον: parergon) of his work,
he obtained permission of the curators of the temple
to efface the bird, which he did.

(Strabo, 14.2.10)

Parergon mainly touches on the problem of borders and bordering. Parergon always means the remainder, the subordinated, the external, something that does not belong to the inner, complete representation of the object, but is “only” its complement or subsidiary. It emerges *around* the object. The literal translation of the compound of the Greek parergon (πάρεργον, para-ergon) can also be rendered as ‘something that appears beside the work; a thing that is primarily subordinate and secondary’. The most well-known ancient occurrence of the expression also supports this: the word occurring in the plural as parerga covers the smaller, subsidiary labours appearing beside the twelve heroic deeds of Heracles.

The word ‘parergon’ first appeared as an umbrella term for the incidental labours connected to the heroic deeds of Heracles in the written memories of Greek mythology. These heroic deeds were the consequences of a grave transgression (parabasis): in a rush of madness Heracles killed his own children and also the two sons of his brother (Apollodorus II, 6.1). As an atonement for his actions, the demigod voluntarily went into exile. First, he travelled to Delphoi, where Apollo advised him (through Pythia) to go to Eurystheus and offer his services to the king for twelve years. The prophecy stated that if Zeus’s son succeeded to complete the ten labours the king had entrusted him with, he would be free of his sins and would even attain immortality. The ten labours became twelve in the end, because Eurystheus did not accept the second and fifth labours. However, the hero not only atoned for his sins by the work he had completed, but also fulfilled his own life task: “from the twelve labours, six very clearly, and through the ‘complementary tasks’ (parerga) carried out in the course of the journey, the other six also served to ensure the power for the Olympian order” (Trencsényi-Waldapfel 1956: 184). The labours that Heracles completed between two obligatory assignments as extras are classified among his complementary tasks, as well as those labours that he carried out after his service had expired until his death (Morford & Lenardon 2003: 519–548). Some literature only lists the subsidiary tasks carried out between the twelve labours as parerga, and handles every other heroic deed that happened outside the mission separately. In this case, the events of Heracles’s life are put into three main groups: 1. “The Twelve Labours (*athloi* or *erga*) which Heracles performed on the injunction of Eurystheus, alone or with the aid of his charioteer and true friend Iolaus; 2. the Incidentals (*parerga*) into which he fell while performing his Labours; 3. the Deeds (*praxeis*), warlike expeditions, which Heracles undertook on his account at the head of an army, and undertakings carried out by Heracles together with a number of other heroes” (Nilsson 1972: 195). In this classification parerga and the other deeds are primarily separated by the fact that in the latter cases the hero did not perform the labours

exclusively by himself. Therefore, what we strictly mean by parerga is only the extra events connected to the heroic deeds performed. According the sources of Greek mythology and literature, erga and parerga were separated as follows:

Erga	Parerga
1. Nemean Lion	
2. Lernaean Hydra	
3. Cerynitian Hind	
4. Erymanthian Boar	The accidental deaths of the Centaurs (Chiron and Pholos)
5. Stables of Augeas	The Olympic Games, Eurytion (Centaur)
6. Stymphalian Birds	
7. Cretan Bull	
8. Mares of Diomedes	Admetus and Alcestis
9. Belt of Hippolyte	Pillars of Heracles, Hesione
10. Cattle of Geryon	Cacus (Giant), Eryx
+	
11. Apples of Hesperides	Antaios, Busiris, Echidna, Prometheus
12. Hound Cerberus	
	+
	13. Achelous river-god
	14. Giant Alcyoneus
	15. Ethon (Eagle)
	16. Arcadian Centaurs
	17. Nessus and Deianira
	18. The Cercopes

As we can see, Heracles's main and subsidiary labours are more or less clearly separated, even in the cases of those actions that took place between two successive events, or those that could not even be performed without the sub-task. "Professor Robert, to whom we owe the best treatment of the Heracles myth, says that this classification has no value in regard to the development of the Heracles myth. Some of the Parerga may not be later than certain of the Labours; the only difference is that they were not received into the cycle of the Twelve Labours" (Nilsson 1972: 195–196). This statement may

also be applied to works of art. Although all the deeds were represented in Antiquity, including the complementary tasks, *ergon* and *parergon* were also canonically separated in visual arts. This can be seen, for example, on the metopes of the Temple of Zeus at Olympia from the 5th century B.C., where only the twelve deeds are represented, without the complementary actions. The compound ‘*para-ergon*’ suggests the relation of *being beside something* concerning Heracles’s deeds and expresses *what is more*; therefore, it points to the connection through a surplus. Nevertheless, the permanent discussion of the border between *ergon* and *parergon* inevitably results in thinking about the notion in terms of primary–secondary / superordinate–subordinated oppositions. Kant later reflected on this as follows:

Even what one calls ornaments (*parerga*), i.e., that which is not internal to the entire representation of the object as a constituent, but only belongs to it externally as an addendum and augments the satisfaction of taste, still does this only through its form: like the borders of paintings, draperies on statues, or colonnades around magnificent buildings. But if the ornament itself does not consist in beautiful form, if it is, like a gilt frame, attached merely in order to recommend approval for the painting through its charm—then it is called decoration, and detracts from genuine beauty. (Kant 2000, §14, 110–111)

According to Kant, *parergon* is an addition, a secondary object, a supplement, a parenthesis – in short, everything the proper object or the work (*ergon*) must not be. As Kant points out, there is always an interplay between *ergon* and *parergon*, because *parergon* may also have a beautiful form that increases the delight of taste. On the basis of Kant’s definition, the *erga* that can be found on the sill of the Temple of Zeus mentioned above are merely *parerga*, considering their aesthetical value and function. According to Kant’s opinion, the capitals and other decorative elements only add to the beauty of the buildings incidentally; thus, they cannot be considered equal to the internal elements of the temple. Starting out from Kant’s definition of *parergon*, these works can at once be interpreted as secondary compared to the temple’s beauty, since they merely appear as ornaments, and primary due to their place in mythology. Kant mainly started out from the supposition that *parergon* always connects to a closed work of art; therefore, it can be detached from it. As far as he was concerned, *parergon* is always dependent on the work, does not break its authority, and unites the space of externality. Derrida – who develops his own viewpoint by quoting Kant’s argumentation – challenged the idea that the artwork possesses an essence that is already present and complete (Duro 2019: 30).

Derrida notes how problematic it is to decide what intrinsically concerns the value of “beauty” and what remains external to our immanent sense of

beauty in his book entitled *La vérité en peinture*, published in 1987, in which he defines parergon as “precisely an ill-detachable detachment” (Derrida 1987: 59). Derrida investigates how parergon as a by-product gets into contact with pieces of art. Compared to Kant, Derrida further expands the expression parergon, and in his view parergon is a specific type of frame that interacts with the work it surrounds.

parergon: neither the work (ergon) nor outside the work [hors d'oeuvre], neither inside nor outside, neither above nor below, it disconcerts any opposition, but does not remain indeterminate, and it *gives rise* to the work. It is no longer merely around the work. That which it puts in place—the instances of the frame, the title, the signature, the legend, etc.—does not stop disturbing the internal order of discourse on painting, its works, its commerce, its evaluations, its surplus-values, its speculation, its law, and its hierarchies. (Derrida 1987: 9)

According to Derrida, parergon is not an external form, but rather something that is organically part of the work, a hybrid of outside and inside. The terms of the movement of *différance* – trace, reserve, supplement, dissemination, pharmakon, parergon etc. form such a chain where each may be substituted for the other, but not exactly, since no notion could completely cover another. Derrida's words are in constant movement; they do not fossilize into master-words or leading notions; Derrida leaves the definition to the working of the texts. (Molnár 2005: 110.)

A conceptual example of Kant and Derrida's notion of parergon may be *Theatrum Orbis Terrarum* (1570) by Abraham Ortelius, which is one of the outstanding works of the beginnings of cartography. The work consists of two bigger sections: world maps, *Theatrum*, and pages entitled *Parergon*, which was an atlas collection of different Antique and Biblical themes. Since the cartographer worked on both parts of the atlas until his death, he saw more than a hundred publications of his book in his life. As opposed to the world atlas, *Parergon* did not contain pages intended to be a precise copy of reality, but was rather a sequence of special maps with fabulous, fantastic pictures, which represented the travels of Odysseus, Abraham or Paul the Apostle for instance. Since *Parergon* was primarily identified and handled as an appendix due to its name, the publishers sometimes separated it from the authentic maps of *Theatrum* and did not even publish it with them. *Parergon* was merely considered a secondary, decorative part beside the world atlas, which was accepted as a scientific work. The reason for this clear separation was mostly the fact that Ortelius populated his maps with fantastic creatures, mythological personages, gorgeous plants and animals, and applied the recognisable and distinguishable signs that he developed for the topography

of the world atlases in vain; for the science of cartography these images appeared as a subsidiary issue, only cultural historical trivia.

The criteria of separation, which detach the primary from the secondary, the external from the internal, necessarily develop the operating conditions of the part labelled as external. The clear dividing line marks the other side of the border, and in the case of Ortelius's *Parergon* the entity labelled as secondary in the end grew into an individual work through discussions on aesthetics. As *Parergon* expanded, it became an artistic album of a cartographical form considered to be very modern at the time, representing classical themes, and leaving *Theatrum*, it was published as a separate work more than fifty times. The intermediary aspects have rearranged the traditional classification of *Parergon* interpreted as a work of art; they pointed out the continuous possibility of oscillation, in which parergonality does not let the developed borders harden in a historical framework, but constantly questions the reason for the borders, even regarding itself. Even though the two parts of the atlas had been separated and individual publications had appeared, Ortelius did not revise the name *Parergon*, and put the motto "*historiae oculus geographia*", that is, 'geography (is) the eye of history' before the sequence, which he later extended to the complete atlas. The complete metaphor referring to the comparability of geography and history may be interpreted as the *ars poetica* of Ortelius's cartographical views: geography in the source range of the structure may be substituted with the world atlas of *Theatrum*, while history in the target range includes the historicizing pieces of *Parergon*. The organ of vision is highlighted of the senses and shows the possibility for substitution: the eye, which refers to the original meaning of *Theatrum*, the Greek word 'theatron', also designates "the place of seeing". The paratext above emerges in an essentially important part-whole relation, in which history, *Parergon* represents the whole body, ergon, while *Theatrum* is responsible for the visibility of this larger whole. At the same time, Ortelius's motto also raises the issue of a basic historical dilemma: the question of history cannot be narrowed exclusively to the past. *Parergon* dealing with a theme of Antiquity does not only have to represent historical viewpoints just because it is influenced by Antique and Biblical traditions, while *Theatrum* regarded as "modern" does not necessarily lack the question of history.

The ambiguity of the relationship between *Theatrum* and *Parergon* provides an opportunity for us to interpret the works in various ways on the basis of Kant's and Derrida's definition of parergon. Following Kant's definition, *Parergon* is only a subsidiary unit of *Theatrum* and primarily has a decorative role. By detaching *Parergon*, *Theatrum* is only separated from its external hem. It is not damaged by this separation, however; it forms a closed

unit in itself. On the other hand, on the basis of Derrida's conception of parergon, Ortelius's motto can be interpreted as something creating a unity between the two parts, and may suggest that the part called *Parergon* may be more important than the reason why it was developed despite its apparent subsidiary function.

The history of interpretation of parergonality forces the receiver to come to similar conclusions: the phenomenon itself is not a story describable by a clear, chronological process, but a self-reflective process of interpretations concerning the question and designation of border, which sometimes results in recurrent, other times in different readings.

Bibliography:

- Abraham Ortelius, *Theatrum Orbis Terrarum*, Gilles Coppens de Diest, Antwerpen, 1570.
- Apollodorus, *The Library*, II. 6.1, translated by Sir James George Frazer, Loeb Classical Library Volumes, Cambridge, MA, Harvard University Press, London, 1921.
- Jacques Derrida, *The Truth in Painting*, translated by Geoff Bennington and Ian McLeod, University of Chicago Press, Chicago, 1987. (First published in 1978 as *La Vérité en peinture*, Flammarion, Paris.)
- Immanuel Kant, *Critique of the Power of Judgment*, translated by Paul Guyer and Eric Matthews, edited by Paul Guyer, Cambridge University Press Cambridge, 2000.
- Mark P.O. Morford és Robert J. Lenardon szerk., *Classical Mythology*, Oxford University Press, Oxford, 2003, 519–548.
- Martin P. Nilsson, *The Myenaean Origin of Greek Mythology*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London, 1972.
- Molnár Miklós, „Derridán kívül – egyben-másban elkülönözve”, in. *Kalligram*, 14.1 (2005): 110–120.
- Strabo, *The Geography of Strabo*, 14.2.10, translated by H. C. Hamilton and W. Falconer. G. Bohn, London, 1857, 30.
- Trencsényi-Waldapfel Imre, *Mitológia*, Tudományos és Ismeretterjesztő Kiadó, Budapest, 1956, 184.

Az anyanyelv- és az idegenyelv-használat néhány jellegzetessége a baksi és rinyabesenyői cigány fiatalok körében

BALOGH IMRE

területi koordinátor (Társadalmi Esélyteremtési Főigazgatóság)

imre.balogh@tef.gov.hu

BÓKA TAMÁS

doktorandusz (Debreceni Egyetem, Humán Tudományok Doktori Iskola)

bokatamas1972@gmail.com

Jelen tanulmányban a szegregátumban élő 14-20 éves roma/cigány fiatalok nyelvhasználati szokásait mutatjuk be néhány perspektívából¹. A kutatás előkészítéskor az életvilág fogalmából indultunk ki². Négy dimenziót köré csoportosítottuk a mélyinterjúk során használt kérdéseinket: 1) iskola, 2) közigazgatás, 3) munkahelyi környezet, és 4) idegennyelv-tanulás.

Elemzésünk középtávon lehetővé teszi az anyanyelvi és idegennyelvi fejlesztési irány specializációját a mélyszegénységben élő fiatalok körében, illetve olyan települési/családi mintázatok megismerését is szolgálja, amellyel a cigány nyelv használatát, családon/közösségen belüli tudásátadását, vagy a többségi nyelvhasználathoz való igazodást (az asszimiláció társadalmi környezetét) is megismerhetjük.

Kulcsszavak: szegregátum, nyelvi hátrány, Baks, Rinyabesenyő, cigány nyelv, anyanyelvi és idegennyelvi fejlesztés

Néhány szó a hazai és külföldi nyelvhasználati kutatásokról

A társadalom és nyelv kapcsolata a szociológia kutatásoknak egy olyan területe, amelynek jelentősége azért vitathatatlan, mivel számos tanulmány

---

¹ A kutatást Bakson és Rinyabesenyőn folytattuk le. Ezek a községek az EFOP 1.6.2 és EFOP 2.4.1 programokban sikeresen pályázó települések. A két pályázat a szegregált élethelyzetekben élő 16-54 éves korosztály fejlesztését célozza, így a kutatói szándék az, hogy szociológiai/antropológiai vizsgálatunkat hazánk más településeire is kiterjesszük. Rinyabesenyőn az önkormányzat épületében kialakított ideiglenes szolgáltató pontban 11; Bakson pedig az elődprojektben felépített Csillagházban 8 cigány/roma származású fiatalal beszélgettünk.

² Az életvilág megfogalmazásunkban a mindennapi élet azon elemeit jelenti, amelyet a társadalomban élő személy adottnak vesz (Andorka R. 1997. 635). Az egyénnek a társadalomban való eligazodását, tevékenységét segíti az, hogy az életvilágot ismeri és adottnak veszi, így az életvilág kisléptékű terekhez kapcsolható közösségeket is meghatároz.

és elmélet igazolta azt, hogy egy adott társadalmi pozíció mennyire befolyásolja mind a nyelvhasználatot, mind pedig annak elsajátítását, legyen az anya vagy idegen nyelv. A szülők és a család által használt nyelv általában alapvetően befolyásolja a gyermek nyelvhasználatát is. A család azonban csak egy társadalmi szintér. Más társadalmi szinterek, más és más nyelvhasználatot várnak el az egyéntől (Jánk 2017). Egy egyén társadalmi pozíciója nagymértékben függ az őt körülvevő kultúrától és az ebben a rendszerben használt nyelvtől, ami fordítva is igaz. Bernstein szerint a nyelv és a kultúra olyan kölcsönhatásban állnak egymással, amelyben inkább a kultúra hat a nyelvre. A társadalmi rendszerek sajátos nyelvi rendszereket hoznak létre, illetve ezek a nyelvi rendszerek újra alkotják a társadalmi rendszereket (Wardhaugh 2005). A társadalmi szerepek megtanulása kódolásnak nevezhető, amelyek kommunikációs folyamatok során történnek.

Bernstein alapvetően két nyelvi kódot különböztetett meg a kidolgozott és korlátozott nyelvi kódokat. A korlátozott nyelvi kódok elsajátítása alapvetően minden társadalmi csoportra jellemző, azonban a kidolgozott nyelvi kódok használata csak bizonyos társadalmi csoportoknál figyelhető meg. Minél lentebb megyünk a társadalmi ranglétrán annál jobban jellemző az egyénekre a kidolgozott nyelvi kódok hiánya. Ez további hátrányokat jelent az iskolában, amely Bernstein szerint a kidolgozott nyelvi kódok egyik legfontosabb tere. (Bernstein 1971, Wardhaugh 2005). Nagyon sok tanulmány és kutatás foglalkozik azzal a jelenséggel, amely Bernstein elméletére alapul. Ezek azt próbálják igazolni, hogy a különböző társadalmi csoportok más nyelvi kódokkal rendelkeznek és ez bizonyos nehézségeket okoz akár a társadalomban betölteni kívánt szerepekre, akár a társadalmi mobilitásban.

Rodríguez, Hines és Montinel azt találta, hogy a különböző társadalmi háttérrel rendelkező anyák teljesen máshogy kommunikálnak kiskorú gyermekeikkel, amely valószínűleg kihat későbbi társadalmi interakcióikra (Rodríguez – Hines - Montinel, 2009). Williams arra a következtetésre jutott, hogy a magasabb társadalmi pozícióval rendelkező gyermekek sokkal változatosabb nyelvtani szerkezeteket használnak. Kutatását Detroitban végezte fehér és afro-amerikai lányok és fiúk körében (Williams 1969). Lareau 2002-ben szintén végzett kutatást tíz éves afro-amerikai és fehér gyermekek körében. Azt vizsgálta, hogy a különböző társadalmi csoportokon belül betöltött pozíció hogyan hat az otthoni kommunikációra. A középosztály és alsó munkásosztályból kikerülő fiatalok közt szintén különbségek voltak kimutathatóak. (Lareau, 2002). A családon kívüli kommunikáció és nyelvhasználat elsődleges szinterei gyermekkortól egészen fiatal felnőtt korig a különböző közoktatási intézmények.

Hazai kutatások is vizsgálják az alacsony társadalmi pozícióval rendelkezők kettős nyelvhasználatát, amelyek közül megemlíthetjük Pálmainé

Orsós Anna tanulmányát, amely a magyarországi cigány közösségek beás nyelvhasználatát, illetve annak oktatását kutatja. A kutatás célja, szegregátumban élő roma közösségek szociolingvisztikai jellemzése és nyelv-választási stratégiáik vizsgálata volt. Kutatásai azt igazolták, hogy a magyar és beás nyelv közti csere folyamatos, de a beás nyelvhez való kötődés még eléggé erős, annak ellenére, hogy használata már nem olyan gyakori (Pálmainé Orsós Anna, 2006).

Réger Zita kutatásai egyértelműen cáfolják azokat a feltételezéseket, amelyek a kisebbségeket nyelvi deficittel jellemzik. Kutatásai azt az eredményt hozták, hogy a kisebbségben élő cigánygyerekek, roma nyelvhasználatát széleskörű kapcsolataik kedvezően befolyásolják (Réger 1987). Tehát itt is megfigyelhető egy a kisebbség által elsődlegesen használt nyelvhez való intenzív kötődés.

Pierre Bourdieu szerint az iskola eleve újra termeli a társadalmi különbségeket és egyenlőtlenségeket. Nemhogy csökkentené a társadalmi rétegek közötti különbségeket, hanem meg is erősíti (Bourdieu 1978). Ez az elmélet szorosan igazítható a Bernstein féle nyelvi kódok hiányához, illetve meglétéhez. Jelen kutatás esetében fontos megemlítenünk Szirmai Viktória és Váradi Zsuzsanna tanulmányát is, amely arra hívja fel a figyelmet, hogy a térbeli szegregáció mennyire befolyásoló tényező lehet a társadalmi folyamatok alakulásában. Ez akkor tud különösen negatív lenni, amikor egy érintett társadalmi csoport ennek a jelenségnek a következtében kirekesztődik. A tanulmány evidenciaként kezeli, hogy a térségi társadalmak pozíció alapú elkülönülése társadalmi tény. A társadalom térbeli elkülönülése sok esetben a különböző társadalmi igényekre is visszavezethető. Ennek azért van jelentősége, mert ez megfelelő látásmódot biztosít annak érdekében, hogy megértsük azt, hogy például a különböző iskolai végzettségű csoportok, hogyan viselkednek a térben, illetve, hogy ennek következtében milyen attitűdök és stratégiák alakulnak ki az egyéneknél. (Szirmai – Váradi 2012).

Ez szintén megjelenik a nyelv elsajátításának folyamatában is. Érdekes azonban olyan kutatást is megemlítenünk, amely szintén különböző társadalmi csoportokat vizsgált, de eltérő következtetésekre jutott. Groesjean a következőket szögezi le a kettős nyelvhasználattal kapcsolatban: Egyáltalán nem ritka mai világunkban a kettős nyelvhasználat fogalma, ugyanis becslések szerint a föld lakosságának körülbelül fele kettős vagy több nyelvhasználó. A több nyelv használata nem köthető sem társadalmi pozícióhoz, sem életkorhoz. Még azokban az országokban is magas a több nyelvet használók száma, ahol a többségre az egynyelvűség jellemző. Szerinte az a megállapítás sem helytálló, mely szerint az anyanyelven kívüli nyelvek elsajátítása elsősorban gyermekkorban történik meg a legsikeresebben. Nagyon sokan felnőtt korban sajátítanak el idegen nyelveket, melyet elsősorban térbeli mobilitá-

sok, azaz külföldre költözések indokolnak (Life and Reality, Francois Groesjean, 2010).

Összegezve a nyelv egy olyan emberi egyedülálló fogalom és eszköz, amelynek használata és elsajátítása nagymértékben függ az egyén adott társadalmi pozíciójától. Az elsajátított és beszélt nyelv ugyanakkor szintén befolyásolja a társadalmi mobilitási lehetőségeket, így az egyén társadalomban betölteni kívánt pozícióját. Ennek ereje akkora, hogy egy idegen nyelvtanulási folyamatot is döntő mértékben befolyásolhatja (Thékes, 2018).

A kutatásban résztvevő települések bemutatása

A 2294 fős Baksra a Szegedről gépkocsival 25 perc alatt lehet eljutni Csongrád város irányába Ópusztaszeren át. A Kisteleki járásban található település 2294 fős zsáktelepülés. A roma nyelvhasználati kutatásban fontos megemlítenünk, hogy Baksot minden fórumon a komplex telepprogram zászlóshajójának nevezik és szinte minden hazai felzárkóztatásról szóló konferencián, előadáson a település képviselőit meghívják, hogy példaként mutassák be az eddig megvalósult fejlesztéseket. Így a Csongrád megyei településen a közösségfejlesztésen alapuló felzárkózási munka szinte egy évtizedes múltra tekint vissza³.

A 205 fős Rinyabesenyő is zsáktelepülés. A település a nagyatádi járáshoz tartozik, Közös Önkormányzatot tart fent Láboddal, Nagykorpáddal, Háromfával, Rinyaszentkirállyal, Görgeteggel. A település korlátozott szolgáltatásokhoz való hozzáférést jól jellemzi az a tény is, hogy se élelmiszerbolt, sem italbolt nem működik itt. A szolgáltatások igénybevételének lehetősége sem megfelelő szintű, hiszen orvosi rendelés heti egy alkalommal van, védőnői tanácsadással együtt, gyógyszerár nincs helyben. Közoktatási intézmények közül csak óvoda van helyben, iskolába a gyermekeknek Lábodra, Nagyatádra kell járni. A település a NAV TEIR kimutatása alapján, Magyarország 11. legszegényebb települése, az egy főre jutó adóbefizetések alapján. Ez az összeg 2016-ban 19547 Ft volt egy lakosra vetítve. A település szegregátumában 124 fő él (Rinyabesenyő Helyi Esélyegyenlőségi Program, 2017).⁴

³ A Mária-telep nevű szegregátumban a lakosság kb. 35%-a él. Baks részt vett a 2016-ban lezárult TÁMOP 5.3.6 és TIOP 3.2.3 programban és számos képzést valósított meg a szegregátumban élők számára. Ezen felül 32 szociális bérlakás került megépítésre a Csillagház kialakítása mellett. Baks önkormányzata a „Folytassuk együtt Baksért!” nevű projekt keretében kezdte el a második komplex telepprogramját 2018. nyarán melynek során több, mint másfélszáz kedvezményezett kerül bevonásra.

⁴ Rinyabesenyő „A mi kis falunk fejlődéséért” elnevezésű projektjét 2018. februárjában indította.

Az idegen nyelv és az anyanyelv használatához kapcsolódó néhány szociológiai változó

Elgondolásunk szerint a nyelvi formák ismerete, megértése „híd” szerepet jelent a többség/kisebbség, az egyén/közösség és az intézmények között. Ezekben a dimenziókban fontos pl. a békésszentandrásai születésű Gázsó Ferenc munkássága /pl. Rendszerváltozás és ifjúság (1982), Esélyek és orientációk (1999), Fiatalok az új kapitalizmusban (2004)/, aki az iskolai (és tegyük hozzá a munkahelyi) eredményességet, sikerességet befolyásoló tényezők kutatásában azt találta (Gázsó és Laki, 2004), hogy a szélesedő lehetőségek világaként megfogalmazott újkapitalizmus legnagyobb vesztesévé az ifjúság vált Gázsó és Laki (2004) az okokat generációs újratermeléshez szükséges erőforrások hiányában látják. Továbbá felszínre hozzák azt a ténytet, hogy az addig is alulfinanszírozott iskolarendszerben nőtt az erőforráshiány, és nagyon látványosan erősödtek fel az iskolák közötti különbségek. Lényeges továbbá ebben a dimenzióban, hogy a szülők mennyire értették az iskola (tanárok, munkatárok, más szülők) kommunikációját, illetve mennyire volt téma otthon mindez.

A közigazgatáshoz kapcsolódva arra voltunk kíváncsiak, hogy mikor hivatalos ügyet kellett intézni, mennyire értették meg a hivatalos nyelvezetet/tartalmat, valamint arra, hogy online, tipikusan ügyfélkapun keresztül mennyire tudta intézni az ügyeket (pl. adóigazolás, erkölcsi bizonyítvány kérése, stb.)⁵.

Az idegenyelv-használat terén azt vizsgáltuk, hogy van-e az adatközlőnek olyan a környezetében (utcában, rokonságban), aki külföldön dolgozik és ez a személy hogyan boldogul nyelvileg az idegenyelvi környezetben. Továbbá megkértük, hogy értékeljék saját maguk idegen nyelvi szintét, illetve arra, hogy számoljanak be az idegenyelv-órákkal kapcsolatos élményeikről.

Bakson és Rinyabesenyőn a 'Ki tudott/tud a családban cigányul?' kérdésre mindenki azt válaszolta, hogy a szülők és a nagyszülők szinte mindannyian beszéltek/beszélik cigány nyelvet.

Az adatközlőt érintő konkrét kérdésre Bakson mindegyik résztvevő azt az információt adta, hogy a cigány nyelvet gyakran használják, Rinyabesenyőn ezzel szemben árnyaltabb információt kaptunk, ott kevesebben válaszolták azt, hogy mindennap használja a cigány nyelvet, ketten kifejezett hangsúlyozták, hogy nem beszélik a cigány nyelvet.

⁵ Megjegyzendő, hogy hazánkban működik a települési ügysegédi rendszer. Az egyes közigazgatási szakember ügysegédeket szociális ellátással kapcsolatos, családtámogatási, egészségbiztosítási, bírósági, nyugdíjellátási, stb. ügyekben lehet felkeresni. Az ügyeségek fogadóórát a települések közzéteszik a honlapjukon.

Egyik válaszadónknak sem okozott gondot az iskolai nyelv megértése. Örömteli az a nyelvi integráció, amelyet tapasztalunk a roma/cigány fiatalok körében. Bizakodásra ad okot az a tény is, hogy a magyarul és cigányul egyaránt hatékonyan kommunikáló fiataloknak sokkal jobbak (lesznek) a munkaerőpiaci esélyeik, mint akár húsz vagy harminc évvel ezelőtt. Az egyik fiatal kijelentése is ezt támasztja alá: *„A magyar és a cigány haverjaimmal jól elbeszélgetünk, sőt mindkét nyelven jókat poénkodunk...van úgy, hogy rímeket keresünk.”*

Az ügyintézés/közigazgatás szintjén már adódtak nyelvi értelmezési problémáink az adatközlőknek a közigazgatási nyelvhasználattal. Míg az iskolai nyelvhasználatnál szinte nem létező problémáról beszélünk, ebben a dimenzióban akadtunk olyan információra, mely szerint sok esetben szükséges a segítség az ügyintézés során. Különösen Rinyabesenyőn állították azt a résztvevők, hogy kértek már segítséget az ügyintézés alatt. Pont ugyanannyi fő állította a somogyi településen azt, hogy problémája van e téren, mint amennyi Bakson mondta azt, hogy nincs problémája. A mélyinterjúk során azonban az is megfigyelhető volt, hogy a digitális készségek terén magabiztosak a hátrányos helyzetű fiatalok. Ez a tény bizakodásra ad okot ugyanis még bőven van idejük fejlődni a kognitív képességekben, ezeken belül a nyelvi képességekben, és könnyen elsajátítva a digitális közigazgatási platform ügymenetét, a jövőben talán kevesebb problémával szembesülnek majd. Ezt a hipotézist sem elvetni sem megerősíteni nem tudjuk. További adatfelvétel szükséges a vizsgált probléma alaposabb feltáráshoz. Mindenestre az egyik baksi adatközlőtől idézve: *„felmegyek az ügyfélkapura vagy, hogy is hívják és hosszas keresgélés után a megfelelő menüpontra rábökök, azt elintézem, amit el kell...majd csak menni fog ez magától jobban...”*

Elenyésző számban voltak azok, akik azt állították, hogy nehézséggel küzdenek a munkahelyi nyelvhasználattal. Az iskolai dimenzióhoz hasonlóan örömteli megállapítani, hogy nyelvtanilag alig adódik problémájuk a roma/cigány fiataloknak. A mélyinterjúk során világosan kitűnt, hogy nyelvtanilag magabiztosak a fiatalok és amennyiben előfordulna olyan, hogy nem értettek meg egy-egy utasítást akkor szocio-pragmatikai szempontból nagyon helyesen visszakérdeznek, megkérik a közlőt, hogy fogalmazza át mondandóját. Egy résztvevő jelentette ki Bakson, hogy voltak munkakörnyezethez kapcsolódó problémái:

„Mondja nekem a főnök az üzemben a gépnél, hogy zummoljak rá...én meg mondom neki: mi van? mi az a zummog...ő meg mondja nekem, hogy nem zummog, hanem zoomol. Elmondta, hogy a zoom egy angol szó és azt jelenti ráirányítani a kamerát, így már mindjárt más volt...”

Számos kutatásban résztvevő elmondta, hogy van olyan ismerőse, aki külföldön dolgozik. Megkérdeztük azt is, hogy aki külföldön dolgozik, hogyan boldogul nyelvtanilag az idegennyelvi környezetben?

Mindkét településen a megkérdezettek elmondták, hogy jól boldogulnak az ismerősök külföldön és csupán egy olyan példát találtunk, amely szerint az ismerős hazajött, de annak nem csak nyelvi akadály volt.

Összeségében elmondható, hogy az iskolai nyelvtanítást nem tartják hasznosnak sőt többen némi szarkazmussal számoltak be, hogy a nyelvórákat kifejezetten alvással, telefonozással töltik. Többen is kiemelték, hogy a tanárok a nyelvtant magyarázták, ahelyett, hogy beszéltették volna a tanulókat az adott idegen nyelven. A többség angolul tanul és örömteli, hogy Rinyabesenyőn az egyik fiatal interjú alany már megszerte középfokú nyelvvizsgáját.

Összességében egyértelműen fény derült arra, hogy a nyelvórákat nem találták elég motiválónak, mint ahogy azt már korábbi kutatások is igazolták (Nikolov, 1999; Thékes, 2016; Thékes, 2015). Különösen a hátrányos helyzetűek nyelvtanulási motivációját nehéz a tanároknak erősíteniük. Az interjúk alatt kiderült, hogy az elsősorban angolul tanulók a nyelvtanulásban korán elvesztik motivációjukat és annak elvesztésével gyakorlatilag az soha nem is tér vissza. Beszédese az egyik adatközlőtől származó idézet: *„Mondtam az év elején a tanárnak, hogy hagyjon békén angolból, meghúzom magam hátul, alszok egy jót és majd csak vége az órának.”*

Több résztvevő is állította, hogy a külföldön dolgozó ismerősének nem okozott gondot a fogadó ország munkahelyi nyelvi környezetét megszokni és a kint dolgozók többsége - akár alap szintű nyelvtudással is - de boldogulni tudott külföldön. Ez a tény arra enged következtetni, hogy a nyelvtanulási motiváció nem az egyetlen fontos faktora a nyelvelsajátításnak, hanem a nyelvérzék is jelentős tényezője tud lenni ennek a képzési folyamatnak (Hild, 2007; Thékes, 2013).

Azonosságok és különbségek a nyelvhasználatban

Rinyabesenyőn a mélyinterjúk alatt megfigyelhető volt, hogy kevés magyarázat volt szükséges a kérdések értelmezéséhez és azok megfelelő válaszadására. Egy főnél voltak csak kisebb nehézségek a kérdések értelmezésében. A baksi kutatásról pedig elmondható, hogy nem volt egyáltalán nyelvi nehézség a mélyinterjú során.

A nyelvi attitűdök, nyelvhasználati szokások a zártnak hitt közösségekben is változnak, a kétnyelvűség (magyar nyelv és cigány nyelv együttes jelenléte) megfigyelhető. A cigány fiatalok a cigány nyelvhez való viszonyulása a „Használja, használta a cigány nyelvet?“, „Hogyan tekintesz a cigány (beás/romanes) nyelvre? ” adott válaszában megmutatkozik, hogy nyelvi transzformáció, a nyelvvesztés a beás nyelvet illetően a magas cigány/roma lakossággal bíró szegregátumokban is megfigyelhető⁶.

⁶ Vö. Pálmainé Orsós Anna PhD értekezése Nyelvi helyzet, nyelvoktatás, nyelvtanár-

Limitációk, jövőbeni lehetőségek

Összességében elmondható, hogy fontos társadalmi folyamatokkal találkoztunk a kutatás során. Az elkövetkezendőkben számos kis település valósít meg felzárkózási projekteket, melynek résztvevői értékes információkkal, adatokkal tudnak majd szolgálni.

Úgy gondoljuk, hogy a kutatási tematika települési kiterjesztése alapján mélyebb (települési-társadalmi, néprajzi) összefüggésekre is fényt deríthetünk, ami a roma/cigány fiatalok anyanyelv-, második nyelv- és idegennyelv-használati szokásaira, mintázataira és szerveződésére vonatkozik.

Felhasznált irodalom

- Andorka R. (2003). *Bevezetés a szociológiába*. Aula Kiadó, Budapest.
- Balcsók, I. – Becsei, L. – Szarvák, T. (2014). Magyar ifjúság az Alföldön In: Lukovics, M.; Zuti, B. (szerk.) *A területi fejlődés dilemmái* (pp. 211–225). Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar, Szeged.
- Bernstein, B.(1971). *Class, Codes and Control*. Routledge, London.
- Bourdieu, P. (1978). *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. General Press Kiadó, Budapest.
- Gazsó F. – Laki, L. (2004). *Fiatalok az újkapitalizmusban*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Grosjean, F. (2012). Bilingualism: A short introduction. In F. Grosjean & P. Li (szerk.), *The psycholinguistics of bilingualism* (pp. 5–25). John Wiley & Sons, Hoboken, NJ.
- Hild, G. (2007). A Magyar Egységes Nyelvérzékmérő Teszt (MENYÉT) vizsgálata hangos gondolkodtatásos eljárással. *Iskolakultúra*, 7(8-10), 108-115.
- Jánk, I. (2017). Nyelvi hátrány és diszkrimináció az iskolában. *Szociológiai Szemle* 27(3), 27–47.
- Lareau, A. (2002). *Invisible Inequality: Social Class and Childrearing in Black Families and in White Families*. Temple University, Philadelphia.
- Nikolov, M. (1999). Hungarian children's learning strategies. *Strani Jezici Zagreb*, 28(3-4), 225–233.
- Pálmainé Orsós, A. (2006). *Nyelvi, Nyelvoktatás, Nyelvtanárképzés, Vizsgálatok és gondolatok a beás nyelv megőrzésének lehetőségeiről*. Pécsi Tudományegyetem, Pécs.

képzés Vizsgálatok és gondolatok a beás nyelv megőrzésének lehetőségeiről 2006, elérhető:
http://www.kethanodrom.hu/attachments/article/1661/palmaine_orsos_anna_-_tezisek.pdf

- Réger, Z. (1987). *Nyelvi szocializáció és nyelvhasználat a magyarországi cigány nyelvi közösségekben*. MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest.
- Rodriguez, BL.- Hines, R. – Montiel, M. (2009). Mexican American mothers of low and middle socioeconomic status: communication behaviors and interactive strategies during shared bookreadings, *Language Speech and Hearing*, 40(3), 271–282.
- Szirmai, V. – Váradi, Zs. (2012). *Térbeli-társadalmi elkülönülés és integráció a magyar nagyvárostérségekben, Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon, tanulmányok*. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet, Budapest.
- Thékes, I. (2018). Angol, mint idegennyelvű szókapcsolatok vizsgálata néhány háttérváltozóval összefüggésben. *Deliberationes*, 11(1), 149–162.
- Thékes, I. (2016). An empirical study into Hungarian young learners' English as a foreign language learning strategies. *International Journal of Research Studies in Language Learning*, 8(1), 3–24.
- Thékes, I. (2015). Results of an online complex vocabulary test assessing young learners' English as a foreign language. *PedActa*, 5(1), 41–57.
- Thékes, I. (2013). The correlations of the processing of English as a second language idioms between mastery motivation, inductive reasoning and metacognitive competence. In Hulstij, J. (szerk.). *The EUROSLA Yearbook* (pp. 132-134). John Benjamins Publishing, Amsterdam.
- Wardhaugh, R. (2005). *An Introduction to Sociolinguistics*. Blackwell Publishing, London.
- Williams, F. (1969). Social class differences in children's syntactic: a quantitative analysis of field study data. *Journal of Speech and Hearing Research*, 12(4), 778–793.

Egy nyelvi revitalizációs program szükségességéről

DR. MAGYARI SÁRA

Partiumi Keresztény Egyetem (Nagyvárad)

saramagyary@yahoo.com

Jelen írásban egy nem régen indult kutatás szükségességét és részeredményeit kívánjuk bemutatni. Kutatásunk célja egy olyan nyelvismeretet mérő és fejlesztő tesztgyűjtemény elkészítése, kipróbálása, amely segíti az oktatás különböző szinterein dolgozó pedagógusokat abban, hogy felmérjék a csoportjaikba járó gyermekek magyar nyelvismeretét. Módszertani segítséget nyújtunk a kétnyelvű környezetben dolgozók számára a beszédértés és beszédprodukciónak fejlesztésében, a különböző nyelvtudású csoportok kialakításában és a nyelvi revitalizációs törekvések első lépéseként gyakorlati útmutatóként szolgáljanak a felmérők a mindennapi pedagógusi munkában. Kutatásunk kérdései: (a) milyen eszközökkel mérhető a kétnyelvű környezetben tanuló, abból származó gyermekek magyar nyelvismeretének szintje; (b) az oktatásstratégiai és oktatásstervezést biztosító dokumentumok tartalmazzak-e bármiféle ajánlást, javaslatot, módszertani utalást arra vonatkozólag, hogy milyen eszközökkel fejleszthető a magyar nyelvismeret; (c) a teszt- és feladatlapok milyen körülmények között használandók és milyen jellegű nyelvfejlesztést tesznek lehetővé. .

Kulcsszavak: oktatás, kétnyelvűség, revitalizáció, román, magyar

Bevezető

2018 novemberében megalakult egyetemünkön az Alkalmazott Kutatások Központja (AKK), melynek keretében nyelvészeti, neveléstudományi, pszichológiai, antropológiai, néprajzi, szemiotikai, retorikai, kultúra- és kommunikációkutatásokat végzünk. Következő év tavaszán el is nyertük a Sapientia Alapítvány Kutatási Programok Intézetének támogatását egy nyelvi revitalizációs program megalapozására. Kutatásvezetőként indítottam el a 2018–2019-es, illetve a 2019–2020-as egyetemi években a *Nyelvi revitalizáció megalapozása kétnyelvű környezetben* című kutatást, amelyben dr. Bartha Krisztina nyelvész-pszichológus kollégámmal, illetve Bubela Beáta és Marossy (Kovács) Boglárka magyartanárokkal, valamint többnyel-

vűség és multikulturalitás szakra járó, MA-s hallgatókkal közösen dolgozunk. Jelen írásban ennek a kutatásnak a szükségességét, előkészítését mutatom be.

Romániában általában a magyar nyelv oktatásáról mint *kisebbségi anyanyelv* tanításáról beszélünk, hiszen jelenleg az országban tizenhat megyében találunk magyar tannyelvű iskolákat, de csak két megye teljes területén folyik anyanyelvként való oktatás. A magyar tannyelvű iskolákkal párhuzamosan vagy akár ezek keretén belül szintén több olyan helyzettel találkozunk, ahol a magyart nem anyanyelvként tanulják a diákok. Ilyen eset lehet, amikor vegyes házasságból származó gyermeket adnak magyar tannyelvű iskolába és a magyar nyelvi kompetenciái nem mindig anyanyelvi szintűek (erre jó példa a bánsági szórvány), de ide tartoznak azok a szituációk is, amikor roma gyermeket íratnak magyar tannyelvű oktatási intézménybe, és ő sem sajátította el anyanyelvi szinten a magyart (ilyen esetekkel találkozunk például a Partiumban). Mindezek mellett azokon a településeken, ahol nincs magyar tannyelvű iskola, ha megfelelő létszámú csoport igényli, indulhat úgynevezett *fakultatív magyar* csoport. Ez azt jelenti, hogy heti 2–4 órában tanulhatnak magyar irodalmat, nyelvet és történelmet (kulturát) az idejáró diákok. A csoportalakítás nem osztályonként jön létre, hanem tagozatonként és a nyelvi kompetenciát veszi figyelembe. Csakhogy ezekbe a csoportokba is járnak olyan gyermekek, akik egyáltalán nem, vagy csak nagyon kis mértékben tudnak magyarul.

A témaválasztás indoklása

Témaválasztásunk oka kettős. Egyrészt a legtöbb nyelvi revitalizációs törekvés Romániában a fakultatív magyaroktatásra vonatkozik, esetleg vasárnapi iskolákra korlátozódik, ahol a magyar mint idegen nyelv (MID) jelenik meg, mely kifejezést elsősorban oktatásterminológiai szakszóként használom, azaz a külső szempontú nyelvszemléleten alapszik (vö. Giay-Nádor 1998). Viszont arra is ki kell térnünk, hogy ez az elnevezés nem él sem az oktatástervezésben, sem a közbeszédben, mert – szakmódszertani felkészültség hiányában – gyakran idegenkednek a fogalom használatától. A romániai magyarság és ennek vezetői valahogyan nem akarnak szembesülni avval a ténnyel, hogy egyrészt sok helyzetben már nem beszélnek a gyermekek a magyart anyanyelvként, másrészt vannak olyan, nem magyar származású diákok, akik – különböző okok miatt – magyarul szeretnének tanulni (vö. Magyarai 2016). Ehhez az oktatási formához – bár már évekkal ezelőtt elkezdtük egy módszertani csomag előkészítését – még mindig nincs elegendő segédanyagunk, hiányzik első sorban az óvodások és kisiskolások részére kidolgozott felmérők, feladatlapok gyűjteménye.

Másrészt a kétnyelvűség jelenségeinek, a magyar–román kétnyelvű gyermekek nyelvi állapotának folyamatos vizsgálatát több okból találjuk hatványozottan fontosnak. Szükséges tudnunk azt, hogy milyen fejlett beszédfeldolgozási és beszédproduktív működésekkel rendelkeznek a gyermekek, mennyire biztos az anyanyelvi tudásuk, mert ezek az alapvető nyelvi készségek hatással vannak a tanulási folyamatok működésére, sőt előfeltételei az iskolai eredményességnek. Ugyanakkor mindmáig csak részlegesen ismerjük a partiumi és bánási gyermekek nyelvi fejlettségét, ezért szükség van újabb és újabb vizsgálatokra, amelyek a szóbeli és az írott szöveg megértését, valamint a szóbeli és az írott szöveg alkotását mérik fel, hiszen ezek ismeretében tudunk hatékonyan foglalkozni a kétnyelvű gyermekek fejlesztésével, a balansz kétnyelvűség megtartásával.

Kutatási problematika

Kutatásunk vizsgálati szempontjai a következő kérdésekre irányulnak: (a) milyen eszközökkel mérhető a kétnyelvű környezetben tanuló és/vagy abból származó gyermekek magyar nyelvismeretének szintje; (b) hogyan mérik fel a fakultatív rendszerben oktató pedagógusok a saját diákjaik nyelvtudását, és milyen mérőeszközök segítségével történik meg a tanulási csoportokba való besorolás; (c) az oktatásstratégiai és oktatástervezést biztosító dokumentumok tartalmazzak-e bármiféle ajánlást, javaslatot, módszertani utalást arra vonatkozólag, hogy milyen eszközökkel fejleszthető a magyar nyelvismeret; (d) a kutatócsoport által elkészítendő és kipróbálandó teszt- és feladatlapok milyen körülmények között használandók és milyen jellegű, mértékű nyelvfejlesztést tesznek lehetővé.

A kutatási téma előzményei

A nyelvi revitalizációs törekvéseknek sokféle lehetőségével, de főként szükségével találkozunk Romániában (I. Gál 2010; Péntek 2001). Ezekhez igazodva a kutatócsoport két nyelvészoktatója évek óta végez olyan kutatásokat, amelyek egyrészt a fakultatív magyaroktatással és a nyelvi revitalizációval kapcsolatosak, másrészt pedig a kétnyelvű környezetben tanítók és tanulók helyzetét, kompetenciáit vizsgálja.

A fakultatív magyar nyelvoktatás sokáig mostohagyermek volt a romániai magyar közoktatásnak: sem a kidolgozott oktatási tartalmak, sem a pedagógusképzés terén nem volt tisztázott ennek az oktatási formának a mikéntje. Ezért is fontos, hogy 2006-ban a Bolyai Nyári Akadémia keretén belül került megrendezésre az első továbbképzési program azon pedagógusoknak, akik fakultatív módon tanítják nyelvünket, és 2010-ig további négy alkalommal szerveztük ezt meg Temesváron, az én koordinálásommal.

Az egyhetes temesvári képzésen olyan pedagógusok vettek részt, akik a Bánságból, csángó vidékről és a Székelyföldről érkeztek. Bár más-más körülmények között dolgoztak, változó lehetőségekkel, gondjaik nagyjából azonosak voltak: nem tudták, mit és hogyan tanítsanak, miként szervezzék meg csoportjaikat olyan esetben, amikor több korosztállyal kell egyszerre foglalkozniuk egy tanítási óra ideje alatt. Mindezt tovább tetézte az is, hogy a diákok különböző nyelvtudási szintekkel rendelkeznek. A pedagógusok megfogalmazták azt is, hogy helyzetüket továbbnehezíti az a tény, mely szerint a diákok nagy része egy-két év fakultatív módon való tanulás után magyar tannyelvű iskolában tanul tovább, ahol problémás számukra a nyelvi beilleszkedés, a felzárkózás. Továbbá gond az is, hogy a tanító kollégák egy része nem képzett pedagógus, sok esetben semmilyen pedagógusi képesítéssel nem rendelkezik, nemhogy magyartanári végzettségű legyen.

Több éve foglalkozunk a Temes megyében fakultatív módon oktatók sorával, így a témával kapcsolatos problémákat folyamatosan rögzítettük, s továbbképzésünk a már észlelt gondokon próbált segíteni. A program célja a fakultatív magyar nyelv tanításának módszertani fejlesztése volt, részben a szakterületen eddig felhalmozott nyelvpedagógiai tapasztalatok, részben a kevésbé ismert nyelvek tanításával összefüggő tapasztalatok alapján, valamint az, hogy megismertessük a résztvevőkkel a magyar nyelv külső szemléletét, nyelvtani, lexikai, pragmatikai sajátosságait; bemutassunk néhány korszerű és hatékony nyelvtanítási módszert; tájékoztassuk a jelenlevőket a tanítás során felhasználható, forgalomban lévő tananyagokról, kiegészítőkről (játékok, internetes portálok), valamint hogy lehetőséget biztosítsunk a tapasztalatcserére és vitára. Másodlagos célként tűztük ki, hogy feltérképezzük az olyan helyzeteket, ahol fakultatív rendszerben tanítanak magyar nyelvet, összegyűjtsük azokat az igényeket, problémákat, amelyekkel különböző vidékeken kerülnek szembe a pedagógusok. Ezek ismeretével és rendszerezésével kívántuk fejleszteni, alakítani képzési és továbbképzési programunkat.

Mikor fakultatív módon tanítjuk a magyar nyelvet, különböző nyelvtudású tanulókra kell számítani: (1) magyarul jól beszélő gyerekek, (2) magyarul kevésbé beszélő gyerekek, (3) magyarul egyáltalán nem beszélők. Képzéseink a 2-es és 3-as csoportokra vonatkoztak, azaz olyan problémákra kerestük a választ, amikor a tanulók második nyelvként kezdik meg a magyar nyelv tanulását, azaz módszertani szempontból a magyar mint idegen nyelv oktatására kellett felkészíteniük a pedagógusokat. Például Temes megyében minden ötödik gyermek iskolába lépéskor nem beszél olyan szinten a magyar nyelvet, hogy az általános iskolaérettségi feladatokat ezen a nyelven teljesíteni tudja, ugyanakkor minden második óvodás és minden harmadik kisiskolás olyan családból származik, ahol a kommunikáció nyelve elsősorban nem a magyar nyelv, illetve a nyelvileg vegyes házasságokban nevelkedő gyerekek szülei a

magyar nyelv megtanulását általában az intézményektől várják el (Erdei 2010: 20–21).

A továbbképzés szakmai hátterét annak idején a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem oktatói, illetve a Balassi Intézet tanárai biztosították. Ma már a nagyváradi Partiumi Keresztény Egyetem Nyelv- és Irodalomtudományi Tanszékének oktatójaként vettem át ennek a programnak az irányítását, illetve dolgoztam ki egy olyan tantárgycsomagot, amely a romániai speciális helyzetekhez igazodik.

2013-ban vezettük be a Partiumi Keresztény Egyetem akkori Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Tanszékén a magyar mint idegen nyelv (MID) módszertanának oktatását (heti egy előadás és egy szeminárium) két féléven keresztül. Hiánypótlásból tettük ezt, hiszen Romániában egyre több olyan diák került magyar tannyelvű iskolába, aki nem beszél anyanyelvi szinten a magyart, viszont a magyartanárok, tanítók nincsenek módszertanilag felkészítve erre a helyzetre. Ehhez a tárgyhoz 2017-ben kiadtunk egy egyetemi jegyzetet is (Magyari 2017), amely immáron negyedik eleme annak a módszertani csomagnak, amelyet az elmúlt években készítettünk: tankönyv (Magyari 2004; 2010), szintfelmérő tesztgyűjtemény (Balogh–Magyari 2010) és egy magyar–román hamis barát szószedet (Magyari 2016a) mellé ajánlottuk ki elsősorban hallgatóink figyelmébe ezt a kötetet, de mindazok számára, akik magyar nyelvet tanítanak nem anyanyelvként Romániában.

Az országos képzés és továbbképzés mellett 2016-tól módszertani segítséget nyújtunk kárpátaljai és vajdasági magyar pedagógusok számára is. Például a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség 2018. július 2–9. között, a Vajdasági Magyar Pedagógusok Egyesülete július 9–14. között szervezte meg szakmai műhelyeit olyan magyar tanítók és tanárok számára, akik Ukrajnában idegen nyelvként tanítják a magyart, illetve azoknak a szerbiai magyar tanároknak, akik anyanyelvi iskolákban dolgoznak.

Egyetemünk önkéntes munkával (pro bono) segíti évek óta a testvérkisebbségek szakmai fejlődését. Ebbe az oktatásstratégiai programba került be 2018-ban a Beregszászban megszervezett MID-továbbképzés is, megosztva az ottani kollégákkal azt a speciális nyelvoktatási módszertant (*A magyar mint idegen nyelv módszertana*), melyet Romániában elsőként a PKE vezetett be 2013-ban.

A Partiumi Keresztény Egyetemen működő magyar nyelvészeti kutatóműhely közösen a Neveléstudományi Intézet néhány munkatársával egyrészt kétnyelvűségi kutatásokat végez és konkrét ajánlásokat tesz kétnyelvű környezetben tanuló diákok oktatására vonatkozóan (Bartha 2013, 2016a, 2016b, 2018), másrészt a Romániai Magyar Pedagógusok Szövetsége 2017-ben felkérte egyetemünket, hogy kapcsolódjunk be annak a továbbképzésnek az elindításába, amely a kétnyelvű környezetben tanuló diákok kommunikációs kompetenciájának differenciált óvodai nevelését tűzte ki célul a szociális környezet

kontextusában. Ennek a programnak egyik alfejezete a családokkal való kommunikáció az óvodai nevelésben, különös tekintettel kétnyelvű környezetre, illetve a kommunikációs kompetenciák óvodai fejlesztése kétnyelvű környezetben. A 44 órás és 11 kreditpontot érő továbbképzés célcsoportja a romániai magyar óvodapedagógusok közössége volt (Magyari 2018).

Mindezek mellett egy olyan kutatói, majd oktatásmenedzseri programon dolgozunk, amelynek központi témája a nyelvi revitalizáció, különös tekintettel a bánsági és partiumi magyar közösségekre. Ennek során korszerűsíteni szeretnénk azokat a tananyagokat és módszereket, amelyeket a magyar fakultatív oktatásban használunk, illetve szeretnénk eljuttatni egy-egy oktatásmódszertani csomagot mindazon településekre, amelyek érintettek a fakultatív magyaroktatásban. Jelen kutatás ehhez segíti hozzá kutatócsoportunkat.

A kutatás módszertana

Kutatásunk célja többértű. *Konkrét célunk* egy olyan (magyar) nyelvismertet mérő és fejlesztő tesztgyűjtemény elkészítése, kipróbálása, amely segíti az oktatás különböző szinterein dolgozó pedagógusokat (óvodától a középiskoláig) abban, hogy felmérjék a csoportjaikba, osztályaikba járó gyermekek magyar nyelvismertét; módszertani segítséget nyújtson a kétnyelvű környezetben dolgozók számára a beszédértés és beszédprodukciónak fejlesztésében, a különböző nyelvtudású csoportok kialakításában (pl. fakultatív magyaroktatás) és a nyelvi revitalizációs törekvések első lépéseként gyakorlati útmutatóként szolgáljanak a tesztek, felmérők a mindennapi pedagógusi munkában, különös tekintettel a bánsági és partiumi oktatási helyzetekre vonatkoztatva.

Továbbá célunk az is, hogy feltérképezzük a tanügyminisztérium által kiadott oktatástervezési és -stratégiai dokumentumokat, tartalmazzanak-e módszertani ajánlásokat a kétnyelvű környezetben tanító pedagógusok sajátos helyzetére vonatkoztatva.

Általános cél, hogy a kutatásban résztvevő hallgatók komplexebb betekintést nyerjenek és tapasztalatot szerezzenek a tudományos kutatások területén. Valamint az is célunk, hogy alkalmazott kutatási megközelítésre neveljük a hallgatókat, hiszen mindkét diák gyakorló magyartanár is, akiknek szükségük van az elméleti tudásuk gyakorlativá alakítására.

Módszereink és eljárásaink az alkalmazott pedagógiában használt gyakorlati módszerek: tesztfejlesztés és kísérleti jellegű kipróbálásuk, majd terepmunka minimum négy romániai településen (Nagyváradon, Ipon, Temesváron, Lugoson), mélyinterjúk kutatások az érintett településeken oktató pedagógusokkal, illetve tapasztalatcsere vajdasági (Szabadka, Újvidék), szlovákiai (Komárom, Nyitra) pedagógusképzőkkel a nyelvi revitalizációs törekvések mentén.

Az eredmények alkalmazása, gyakorlati haszna

Kutatásunk eredménye négy komplex nyelvi szintfelmérő és négy fejlesztő feladatlap, melyek azonnal használhatóak a romániai magyar nyelvi revitalizációs oktatási programokban, mintául szolgálhatnak újabb felmérők és fejlesztő feladatlapok elkészítéséhez. A kutatás során létrejövő interjúk, beszélgetések révén konkrét módszertani segítséget is nyújtunk a megadott településeken oktatóknak. Gyakorlati haszonnak minősül az is, ha az érintett pedagógusok nevezik meg azokat a szükségleteket, hiányokat, amelyek újabb együttműködések hozhatnak majd módszertani útmutatók, ajánlások, esetleg továbbképzési programok kidolgozásában.

További eredménynek minősül az is, hogy tapasztalatainkat megosztjuk más Kárpát-medencei pedagógusképzőkkel is, ahol szintén felhasználhatják ezeket adaptálva saját oktatási helyzeteikre.

Részeredmények

A kutatás ütemterve az első szemeszterben a következőképpen alakult: a kutatás előkészítése, az elméleti megalapozás, a tanulmányutak megtörténte az első hónapokban, amikor a kutatócsoport tagjai közös megbeszéléseken vettek részt, május–július folyamán projektmegbeszéléseket tartottunk, ahol leosztottuk a feladatokat. Augusztusban könyvtári előkészítő úton vettünk részt Budapesten a Szabó Ervin Könyvtárban, majd szeptember és október folyamán előkészítettük a próbateszteket. Októberben és novemberben konzultáción vettünk részt a Bukaresti Egyetem hungarológia szakán és a Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Karán működő gyakorló iskola oktatóival, ahol a kutatás elméleti részét készítettük elő, illetve a tesztek kipróbálásának menetét rögzítettük.

Terepmunka, interjúk kutatások, tapasztalatsere, tanulmányok, konferenciaanyagok előkészítése szeptember–december között zajlott, de az ősz folyamán eljutottunk Vilniusba, Szegedre, Újvidékre, Komáromba, illetve Budapestre, megmutatva munkálataink részeredményeit.

A projekt finanszírozásából nemcsak a szakmai kutatóutak, tapasztalatszerések valósultak meg, hanem arra is törekszünk, hogy könyvtárfejlesztéssel is foglalkozzunk, hogy a korszerű oktatási segédanyagok hallgatóink, kollégáink számára is elérhetőek legyenek. Ezért leltári tárgyakat vásároltunk: könyveket, fejlesztő játékokat, amelyek szakmódszertani, nyelvpedagógiai kiadványok, segédanyagok, olyan pszicholingvisztikai, logopédiai szakkönyvek és fejlesztő programok, amelyekre a kutatásunk elméleti előkészítéséhez volt szükségünk, de az egyetemi könyvtár fejlesztését is célozták, hiszen olyan munkákról van szó, amelyek a következő generációk

oktatásában is nagy segítségünkre lesznek, azaz nemcsak egyszeri felhasználásúak.

A kutatás eredményeit egy továbbképzési programban is hasznosítottuk, a Temesvári Piaristák Templomi Közössége és a Gerhardinum Római Katolikus Teológiai Líceum által közösen szervezett szórványfejlesztési programban *A revitalizációtól a megmaradásig* c. tartottunk továbbképzést pedagógusok és lelkészek részére.

Felhasznált irodalom

- BALOGH Andrea – MAGYARI Sára (2010). *Nyelvi szintfelmérő tesztgyűjtemény - Culegere de teste de competență lingvistică în limba maghiară*. Temesvár: AEGIS Kiadó.
- BARTHA Krisztina (2013). A beszédfeldolgozás jellemzői magyar domináns kétnyelvű gyermekeknél. *Beszédkutatás* 2013: 233–246.
- BARTHA Krisztina (2016a). *Kétnyelvű kisiskolás gyermekek beszédfeldolgozási folyamatai*. Kolozsvár – Nagyvárad: Erdélyi Múzeum Egyesület – Partium Kiadó.
- BARTHA Krisztina (2016b). A mentális lexikon hatása a beszéd folyamatokra kétnyelvű gyermekeknél. In: Balázs Géza–Veszelszki Ágnes (szerk.): *Generációk nyelve. Tanulmányok*. Budapest: ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék -- Inter -- MSZT.
- BARTHA Krisztina (2018). A spontán beszéd néhány aspektusa kétnyelvű kisiskolásoknál. In: Tódor Erika-Mária – Tankó Enikő – Dégi Zsuzsannak (szerk.): *Nyelvi tájkép, nyelvi sokszínűség. Második kötet: Nyelvhasználati terek és nyelvi sokszínűség*. 2017. szept. 22–23., Csíkszereda. Kolozsvár: Scientia Kiadó. 99–109.
- ERDEI Ildikó (2010). Nyelvi életkor és iskolaérettség összefüggései többnyelvű környezetben szocializálódó gyerekeknél. In: *Iskolakultúra 2010/10.*, 17–27.
- GÁL Noémi (2010). *A nyelvi revitalizáció. Elméletek, módszerek, lehetőségek*. Kolozsvár: AESZ.
- GIAY Béla – NÁDOR Orsolya (szerk.) (1998). *Magyar mint idegen nyelv. Hungarológia. Tankönyv és szöveggyűjtemény*. Budapest: Osiris Kiadó.
- MAGYARI Sára (2004/2010). *Magyarul nem magyaroknak – Curs de limbă maghiară*. Temesvár: AEGIS Kiadó.
- MAGYARI Sára (2016a). MID-oktatás Romániában? – Fogalmak, helyzetek, lehetőségek. In: Maróti Orsolya – Nádor Orsolya (szerk.): *Journal of Teaching Hungarian as a 2nd Language and Hungarian Culture*. Budapest: Balassi Intézet. 70–76.

- MAGYARI Sára (2016b). *Hamis barátok a magyar és a román nyelvben. Szószedet*. Nagyvárad: Partium Kiadó.
- MAGYARI Sára (2017a). *A magyar mint idegen nyelv oktatása. Fogalmak, helyzetek, megoldások*. Nagyvárad: Partium Kiadó.
- MAGYARI Sára (2017b). A magyar nyelv és hungarológia tanítása a romániai tantervek tükrében. In: Koutny Ilona – Kinga Piotrowiak-Junkiért – Paweł Kornatowski – Németh Szabolcs (szerk.): *A hungarológia ma: nyelvészet, kultúra és oktatás*. Poznan: Adam Mickiewicz Egyetem Magyar Szak. 207–213.
- MAGYARI Sára (2018). A romániai MID-oktatás a nagyváradi műhely tükrében. In: Tóth Péter – Maior Enikő – Horváth Kinga – Kautnik András – Duchon Jenő – Sass Bálint (szerk.): *Kutatás és innováció a Kárpát-medencei oktatási térben*. Budapest: Magyar Nevelés- és Oktatáskutatók Egyesülete - Szakképzés- és Mérnökpedagógiai Tudományos Műhely. 9–18.
- PÉNTEK János (2001). *A nyelv ritkuló légköre*. Kolozsvár: Komp-press, Korunk Baráti Társaság.

Helynévkutatás a Bihar megyei Felső-Hegyközben Kutatási beszámoló és mutató

DR. SZILÁGYI-VARGA ZSUZSA

Partiumi Keresztény Egyetem (Nagyvárad)

szilazsu@gmail.com

2017 és 2019 között összegyűjtöttem, lokalizáltam és adatbázisba rendeztem a Bihar megyei Felső-Hegyköz élőnyelvi és történeti helyneveit, valamint az azokhoz köthető legfontosabb információkat. Írásom első fele ennek a munkának a mikéntjét, a helynévgyűjtés és a rendszerezés különböző állomásait ismerteti röviden. A közlemény második, tetemesebb része egy mutató. A beszámolót igazolandó a helynévgyűjtések Siter településre vonatkozó adatait közli szócikk formába rendezve. Ez a munka élőnyelvi és történeti helyneveket, valamint nyelvjárási adatközlést is tartalmaz. Ennek megfelelően további névtani-dialektológia vagy akár szociolingvisztikai kutatásokhoz nyújthat alapot.

Kulcsszavak: helynévgyűjtés, élőnyelvi és történeti helynév, Felső-Hegyköz, Siter

I. Helynévgyűjtés a Felső-Hegyközben

1. Bevezetés. Az Új Nemzeti Kiválóság Program (ÚNKP 2017 és 2018) támogatásával a 2017–2018, valamint a 2018–2019-as tanévekben lehetőséget kaptam arra, hogy a Bihar megyei Felső-Hegyközben végezzek élőnyelvi és történeti helynévkutatást. A Debreceni Egyetemen működő Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport irányításával és együttműködésével a két tanév 20 hónapja alatt összegyűjtöttem, lokalizáltam és adatbázisba rendeztem a kistérség magyar vonatkozású helyneveit. A következőkben ennek a munkának a lépéseit ismertetem röviden.

2. A kutatás helyszíne, a Bihar megyei Felső-Hegyköz. A bihari Hegyköz egy romániai kistérség. Az ország északnyugati részén, a magyarországi határ szomszédságában helyezkedik el. Elnevezése – a legelterjedtebb vélekedés szerint – arra az elgondolásra utalhat, miszerint az alföldi ember számára ez a terület szinte már hegyvidék. Valójában egy alacsonyabb hegylábi dombvidéket kell maguk elé képzelni, amelynek a legmagasabb pontja is 300 méter alatt van, mindössze 289 méter magas (SZENDREI 2013: 18).

A szakirodalom szerint a legbiztosabban délnyugati irányból tudjuk lehatárolni, „a Sebes-Körös-Berettyó vízválasztója mentén, de minden más irányban összeolvad [...] a szomszédaival. Keleten és délkeleten a Rézaljával, északkeleten a felső Berettyó-vidékkel, északon az Érmellékkel, nyugaton a Bihari-síkkal.” A természeti kép szempontjából a Rézaljával együtt, a társadalmi vonatkozások tekintetében viszont a Bihari-síkkal, esetleg az Érmellékkel együtt érdemes róla beszélni (SZILÁGYI 2013: 55).

Csupán a Hegyközt tekintve két, egymástól jól elkülöníthető területről beszélhetünk. A Bihar–Margitta főútvonal mentén sorakozó falvakról és a Bihari-hágón átvezető Nagyvárad–Szalárd útvonal mentén található településekről. Az előbbi az Alsó-, míg az utóbbi a Felső-Hegyköz nevet viseli.

Az általam vizsgált települések, a kutatási helyszín Hegyközcsatár (Hegyközcsatár, Siter, Siter völgy, Hegyköztóttelek) és Hegyközpályi községek (Hegyközpályi, Hegyközsáldobágy és Hegyközújlak) voltak. Ezek a Hegyköz felső részét képezik. Földrajzi elhelyezkedésüket tekintve egymás közvetlen folytatásának tekinthetők, térben tehát egy nagyobb összefüggő területet alkotnak.

Ez a rész a demográfiai mutatókra alapozó mintavételi kategóriák közül ma még a tömbmagyar térségek közé sorolható. A Nagyvárad közelében fekvő területeket viszont az átmenetiség fenyegeti. Hegyközpályi és Hegyközsáldobágy lassan összeér Nagyváraddal és kertvárosias jelleget ölt. Hosszú távon tehát a magyar lakosság előregedésével és kicserélődésével kell számolnunk.

3. A kutatómunka leírása. A Felső-Hegyközben folytatott nyelvészeti kutatás három fő mozzanatból állt. Egy adatgyűjtő (interjúkészítő és könyvtárhasználati szakasz) és egy adatfeldolgozó szakaszból, valamint egy, a térképes megjelenítésről szóló munkafázisból.

3.1. A munka első lépéseként előzetes egyeztetés után felkerestem a vizsgált települések tősgyökeres lakosait. A hólabdamódszert alkalmazva olyan személyekkel vettem fel a kapcsolatot, akik a munkájuk, az életvitelük folytán jól ismerik az adott térséget és a térséghez tartozó helyneveket. Az interjút vállaló személyeket egy vagy akár több találkozó alkalmával a településükről és a településükhöz köthető helynevekről kérdeztem. A félig strukturált interjúk segítségével a jelenleg is használatban lévő, élőnyelvi helyneveket gyűjtöttem össze.

Az adatok rögzítésekor a nevek és a nevek hiteles nyelvi alakja mellett igyekeztem minden olyan egyéb információt is feljegyezni, amely fontos lehet. Ennek megfelelően az adatok rendszerezésekor a nyelvhasználati sajátosságokra, a nevek által jelölt helyek jellegére, leírására, elhelyezkedésére, a vonatkozó történeti ismeretekre, néphagyományokra, a nevek eredetének és eredeti értelmének magyarázatára is kitértem.

A beszélgetésekkel párhuzamosan a szemiotikai, névszemiotikai tájkép (a településeken látható feliratok, kiírások) vizsgálatával is foglalkoztam. Egyfajta névszociológiai felmérést is végeztem. A régebbi és az újabb jelent helyneveket, valamint a különböző kiírásokat összehasonlítva ugyanis a nyelvi-etnikai viszonyok, a társadalmi változások iránya is kirajzolódott előttem.

A következő lépés a történeti helynevek összegyűjtése volt. Egy könyvtárhasználati szakasz keretein belül az írott dokumentumok, adattárak, szótárak, településmonográfiák (lásd BOROVSZKY, FÉNYES, Hnt., JAKÓ, RÁ CZ stb.) és térképek (lásd EKFT., HKFT., MKFT., MKF., Kat.) tanulmányozásával foglalkoztam. A történeti helynevek korpuszát ezeknek az iratoknak a felhasználásával állítottam össze.

3.2. Az összegyűjtött élőnyelvi és a történeti helyneveket a GoogleEarth felületén lokalizáltam, és az Excel adatbázis-kezelő programba vezettem be. Az elkészült fájlok, a Magyar Nemzeti Helynévtárhoz igazodva, a lehető leg részletesebben, tizenhét mezőben közölnek információkat (a nyelvi adat, a gyűjtés éve, az érintett megye és település megnevezése, az objektum elhelyezkedése, a hely fajtája, az objektumra vonatkozó egyéb információk stb.) a helynevekre vonatkozóan. A további munka alapját ezek a korpuszok képezték.

A következő állomás a helynévgyűjtések könyvfejezetekbe való rendezése volt. Ez a munka nem pusztán az adatok bővebb kifejtését jelentette, de szerkesztési, javítási-ellenőrzési feladatok elvégzésével is járt. Ennél a pontnál az adatok további egyeztetése miatt az adatközlők egy csoportját újra fel kellett keresnem. A munka eredményeképpen a korpuszok helyneveit és az azokkal kapcsolatos összes ismert információt szócikk formába (szócikkbe, utaló szócikkbe) rendeztem.

3.3. A harmadik szakaszban az adatok térképes megjelenítésével foglalkoztam. A Corel Draw és a GoogleEarth programok segítségével valamennyi helynévközléshez két-két, egy belterületi és egy külterületi térképet készítettem. Megrajzoltam a településhatárokat, feltüntettem a gyakran használt utakat, döntési- és csomópontokat, bejelöltem a legfontosabb objektumokat. Végül pedig – a követhetőség érdekében – az általam összegyűjtött élőnyelvi helyneveket is elhelyeztem a térképeken.

4. Az eredményekről és a további tervekről. A helynévgyűjtő munkának nem pusztán a vizsgált közösségekkel, a közösségek történetével, a nyelvhasználati szokásokkal, a helyi nyelvjárásokkal való megismerkedés, de egyéb eredményei is voltak. Napjainkban a Nagyvárad közelében fekvő, ma még főként magyar lakossággal rendelkező településeket ugyanis egyre inkább az átmenetiség fenyegeti. A tősgyökeres lakosság kiüregedése, az utó-

dok elvándorlása, és a beköltözések, a szuburbanizáció nyomán a térségben lassú, de folyamatos lakosságcsere megy végbe. Ez a folyamat a ma még meglévő helyneveket, a magyar közösségek örökségét is érinti, a legtöbb esetben egyenesen veszélyezteti. A kutatás ebben a kontextusban tehát egyfajta helynévmentő munkaként is értelmezhető.

A hét településről összesen 2100 helynevet gyűjtöttem össze. Ez Hegyközcstatárnál 402, Hegyköztótteleknél 232, Siternél 317, Siter völgyénél 163, Hegyközpályinál 318, Hegyközújlaknál 381, Hegyközszáldobágy esetében pedig 287 helynevet jelent. A korpuszok eddig több tanulmány és előadás alapját képezték. Jelenleg készen állnak arra, hogy bekerüljenek a Magyar Nemzeti Helynévtár állományába, valamint a Magyar Digitális Helynévtárba. Ennek köszönhetően további kutatások számára is elérhetőek lesznek.

Az adatbázisok anyagát a közeljövőben jómagam könyvformában, térképmellékletekkel kiegészítve szándékozom megjelentetni. A következőkben ennek a munkának a Siter településre vonatkozó fejezetét mutatom be.

II. Mutatvány az elkészült helynévközlésekből

A szócikkek szerkezete.¹ A bekezdések elején félkövérrel az akadémiai helyesírás szerint lejegyzett, sztenderd ejtismódú névváltozatok, illetve – amelyik objektum esetében létezik ilyen –, a hivatalos helynevek jelennek meg. Ezek után vagy egy hosszabb adatközlő-leíró rész vagy egy a *lásd* szót követő újabb félkövérrel szedett név jelenik meg. Ez utóbbi akkor fordul elő, amikor ugyanahhoz a helyhez több név, névváltozat is tartozik (pl. *Felszeg ~ Félszeg ~ Felszeg utca*). Az ilyen névcsoportokat – gyakorlati megfontolásból – egyetlen helyen, a fővariánsnak tekintett helynév (*Felszeg*) után tárgyaltam. Az összes többi névváltozat (*Félszeg, Felszeg utca*) tehát ehhez a fővariánshoz irányít bennünket. Például:

(...)

Felszeg 2017: *Felszeg ~ Félszeg ~ Felszeg ucca. | A felsz rész. A falunak a felsz része, az, úgy hívták, hogy Felszeg. [...] Mongyuk nem Felszeg, hanem Félszeg. De az emberek úgy monták, hogy Felszeg. 1889: Félszeg (Kat.). — Utca. A település belterületének déli része, a tulajdonképpeni központ. Vö. Alszeg.*

Félszeg lásd **Felszeg**

Felszeg utca lásd **Felszeg**

(...)

¹ Az adatok közlése igazodik a *Hajdú-Bihar megye helynevei 1.* című kötet szerkesztési elveihez: BÁBA BARBARA (szerk.) 2015. *Hajdú-Bihar megye helynevei 1. A Hajdúböszörményi és Hajdúhadházi járás helynevei.* Debreceni Egyetemi Kiadó. Debrecen.

A szócikkek három fő részből állnak: a címszóból, a nyelvi adatokat tartalmazó részből és a leíró részből. A fővariánsok után olvashatjuk az élőnyelvi gyűjtésből, azaz az adatközlőktől származó neveket, névmagyarzatokat, megjegyzéseket², valamint a történeti adatokat. Az előbbieket egyszerűsített fonetikai lejegyzésben, míg az utóbbiakat az adattári és a térképi, betűhív alakjukban közlöm. Ezeket követik azok az információk, amelyek közvetlenül az objektumokra és a nevekre vonatkoznak. Ismertettem a helyek fajtájára és elhelyezkedésére vonatkozó adatokat, valamint a nevek, névvariánsok eredetéhez kapcsolódó feltevéseket.

A helybeliekkel folytatott interjúk alkalmat adtak arra, hogy a helyneveket a saját nyelvi környezetükben vizsgálhassam, illetve, hogy egyúttal a helyi nyelvjárással is megismerkedhessek. Ennek megfelelően maga az írás nem pusztán helynévközlést, de kisebb részben egy nyelvjárási anyagot is tartalmaz.

Síter élőnyelvi és történeti helynevei

Síter 2017: *Síter, -ben, -be, -re, r. Sistereá. | Ahogy Tótteleket elhagyni, és akkor lejönni egy vŕgybe, onnan kezdődik a síteri határ. | A románság nem volt jellemző. Akik pedig most vannak, most vásároltak házat. A régi időkben nem volt jellemző.* 1940: *Síter* (JAKÓ), 1913: *Síter*, 1907: *Síter*, 1902: *Síter* (Hnt.), 1901: *Síter* / *Síter*, a Rézhegység nyúlványai alatt fekvő kisközség, a szalárdi járás egyik körjegyzősége, túlnyomóan ev. ref. vallású, magyar lakosokkal. Házainak száma 195, lakosaié 1042. Postája Szalárd, távírója és vasúti állomása Bihar. Hajdan Adorjánvár tartozéka volt. Az 1332-37-iki pápai tizedjegyzékben találunk első írott nyomaira. Azonban a hagyomány szerint már a tatárjárás előtt fennállott, csakhogy nem a mai helyén, a dombtetőn, hanem a völgyben. A XVI. században Sejter néven találkozunk e községgel. Későbbi földesurai a Korniss, a Csáky és Vay család voltak, most pedig Roheim Náthánnak van itt nagyobb biroka és egy régi vadászkastélya, melyet gr. Vay Dániel a múlt század első felében építtetett. A községben levő ev. ref. templom részben még az ősi egyház maradványa, melyet megnagyobbítottak és toronynyal láttak el. A szentély oldalfalain Rómer Flóris régi falfestményekre bukkant. Ide tartoznak Haraszt és Bangéta puszták. (BOROVSKY), 1900: *Síter*, 1898: *Síter*, 1895: *Síter*, 1892: *Síter*, 1888: *Síter* (Hnt.), 1884: *Síter* (HKFT.), 1883: *Sítér., Schechter., Cehter., Sehter., Suhtur., Sehtur.* | Már egészen gyökeret vert a

² Az adatközlőktől származó idézetekkel kapcsolatban megjegyezném, hogy gyakran tartalmaznak a településhez köthető anekdotákat és népi etimológiákat. Ezeknek a lejegyzését, a nyelvjárási adatközlés mellett, azért is tartottam fontosnak, mert egyrészt érdekesek, színesebbé teszik a korpuszt, másrészt pedig közelebb visznek bennünket az adott közösség megismeréséhez.

vélemény, legalább Biharban, hogy nevét a latin «S. iter» (szent ut) szavaktól vette azon okból, mint indokolólag mondják, mert a búcsusok, kik Szent-László sirjához vagy Szent-István jobbáéhoz zarándokoltak, e községen keresztül vették szent utjokat. E vélemény alaptalanságának igazolására, egyebeket mellőzve, elég csak annyit említeni, hogy e község még a harmadrendű utvonalaktól is távol, egészen félreeső, még napjainkban is, mondhatni, uttalan helyen, magas hegytetőn áll. Neve kétségkívül párja a zalamegyei Söjtörnek, mely hajdan, mint egy 1259-iki oklevélben olvasható, Sehtyr vala, de a Dunántul, hol az ö betű szaporábban kelendő, Söjtör lőn belőle, ellenben a Tiszántul, hol az i hangzó a kedveltebb, Siter-ré alakult. És csakugyan községünk neve még a XVI-ik század közepén is «Sejter», ami tökéletesen megfelel felül közlött, még régebbi névalakjainak. (BUNYITAY), 1882: *Siter*, 1873: *Siter* (Hnt.), 1864: *Sitér* (MKFT.), 1851: *Siter*. / *Siter*, magyar falu, Bihar vgyében, hegyes vidéken, Váradhoz 1 1/2 órányira, 980 ref. lak., s anyatemplommal. Határa 2800 hold, mellyből urb. szántó 726, hivatalnokoknál 72, rét 242, hivatalnokoknál 24, majorsági szántó 240, rét 240, közlegelő 60, szőlő 200, erdő 1000 hold. Agyagos földje nehéz mivélésü; de bora, gyümölcse sok, sőt gesztenyét is bőséggel termeszt. Birja gróf Csáky Antal. (FÉNYES), 1783: *Sitter* (EKFT.), 1599: *Seyter*, 1598: *Seyter*, 1581: *Syteriensis*, 1496: *Sejther*, 1489: *Seyther*, 1457: *Seyther*, 1421: *Sehther*, *Sether*, 1343: *Sehter*, 1332–1337: *Gethus*, *Schechter*, *Sehter*, *Gehter*, 1291–1294: *Sehtur*, *Suhtur* (RÁCZ 2007: 243–244). — Település Románia északnyugati részén, Szalárd (r. Sălard), Alsótótfalu (r. Sârbi), Szalárdalmás (r. Almașu Mic), Sitervölgy (r. Șușturogi) és Hegyköztöttelek (r. Tăutelec) falvak szomszédságában található. Hegyközcsetár (r. Cetariu), Hegyköztöttelekkel és Sitervölgygyel együtt Hegyközcsetár község (r. comuna Cetariu) része. Túlnyomóan magyar lakossággal rendelkezik. A 2011-es népszámlálási adatok szerint az összlakosság száma 597 fő. Ebből 504-en magyarnak (84,4%), 48-an románnak (8%), 28-an (4,7%) pedig roma nemzetiségűnek vallották magukat (ISPMN. 2011). A településnév a *sajtár* 'különféle háztartási célokra és ház körüli munkák végzéséhez használt, magvak mérésére szolgáló edény, dézsa, véka, folyadékmérték stb.' jelentésű köznévből (ÜMTsz.) keletkezhetett. A település valószínűleg *sajtár*-ra emlékeztető mélyedésben állt. A név változatai az ófelnémet és középelnémet közszó többszörös átvételével magyarázhatók. A településnév mai alakja a zártszótagbeli *h* kiesésével jött létre (RÁCZ 2007: 243–244).

Ábrahám halma 1889: *Ábrahám halma* (Kat.). — Földterület. A település külterületének északi oldalán található. Az Ábrahám-mező része. Vö. Ábrahám-mező.

Ábrahám-mező 1889: *Ábrahám mező* (Kat.). — Földterület. A település külterületének északi oldalán található. Vö. Ábrahám halma.

Akácfa-sor 2017: *Akácfa-sor*, -on. | *Az Akácfa-sor túlsó oldala még Síterhez tartozott, csak nem a falusiaké volt. | A Barackos meg a Haraszt*

köszt vīt egy akácos sor. Ott vīt valamikor Mallernek egy ijen fát szállító kis vasút. Asziszem, Biharig. — Kisebb fás terület. Az adatközlők szerint határválasztó rész. A település külterületének északkeleti oldalán, a Haraszt-pusztán található. Vö. Haraszt-pusztá.

Alsó-Fövényes 2017: *Alsó-Főnyös.* — Földterület. A település külterületének déli oldalán található. A Fövényes része. Vö. Fövényes, Felső-Fövényes.

Alsó-rét útja 2017: *Alsí-rít útja. | Abból a vŷgybül megint jött fel két út, hát szekérút. | Van egy nagy domb, és a domb ö tetőn kétfele szakad az út. Egyik megy a Felső-rét úttya, [...] a másik az Alsó-rét úttya. Igen, de a Főnyöshez. De a földnek a neve Főnyes. [...] A dombtetőrül van két ága az útnak. És a felső a Felső-rét úttya, az alsó az Alsó-rét úttya.* — Földút. A Fövényes nevű földterületen található. Vö. Fövényes, Felső-rét útja.

Alszeg 2017: *Alszeg ~ Lázár ucca. | Ez a, mék, megyen lefele az aszfalt, ez, hát eszt hitták, úgy hitták eredetileg, Alszeg. De abba nem vīt, csak két ház. És asztán kŷtözött oda egy bácsi. Tehát itt maratt a háborúból, egy ukrán származású. És a, Lázárnak hitták. És az azér vīt híres, híres? Hentes és mészáros vīt. Az miden héten, mikor lehetett, vagy kellett a falunak, ő mán tudta, ment Szalárdra, vette a jiszágot, levágta, s aszt úgy neveszték el, hogy Lázár ucca. De aszt csak egymás között. De mindenki tudta a faluba, hogy ez a Lázár ucca. | Azér hívják Lázár uccának, mer ott vīt egy hentes és mészáros, és úgy hívták, hogy Lázár.* — A Cigány-Páskom nevű utca folytatása. Csupán néhány házból áll. A Lázár utca névváltozat előtagja az utca egykori lakójának, a település ukrán származású mészárosának emlékét őrzi. Vö. Felszeg.

Árnyék-rét 2017: *Árnyék-rét ~ Árnyík-rít. | Mert oda a nap nem sütött be soha. Aszt elnevezték Árnyík-rítnek. 1889: Árnyék rét (Kat.), 1884: Árnyék rét (HKFT).* — Földterület. A település külterületének déli részén, a belterület szomszédságában található. Az adatközlők tudomása szerint árnyékos terület, erre utalhat az elnevezése.

Bába sikátor 2017: *Bába sikátor ~ Potyapina ucca. | A Lázár uccából van befele egy ucca, jobb kéz felŷl. [...] Vagy hat ház. [...] Ott lakott rígen egy ijen bába asszony. | Jólelkű hölgyek laktak annak idején.* — Kisebb utca. A Cigány-Páskomból ágazik el.

Bangéta 2017: *Bangéta. | Még az én gyerekkoromba még iskola is vīt ott, laktak ott többen. De hát a Csauceszku időbe elmentek, azok is kiöregedtek, azok is, meg elhúzódtak. Szalárdra, Váradra, ki hova. 1941: Bangéta-ta. [tanya] (MKF.), 1913: Bangétamajor (Hnt.), 1907: Bangéta, 1902: Bangéta (Hnt.), 1901: Bangéta (BOROVSKY), 1900: Bangéta, 1898: Bangéta (Hnt.), 1889: Bangéta, Bangéta pusztá (Kat.), 1888: Bangita (Hnt.), 1884: W.H. [Wirtshaus] Bángéta (HKFT.), 1882: Bángéta (Hnt.), 1864: Bangeta (MKFT.), 1783: Bangeta (EKFT).* — Földterület. Egykori tanya. A település külterületének északnyugati részén található. Valaha több család lakhelyeül is szolgált. Iskolája és csár-

dája is volt. Az 1976-os felsőbb utasítás értelmében kellett az ott lévő épületeket felszámolni. A területet mára letarolták. Egykori román lakossága ma már Szalárdon él (BORZÁSI–DANI–KÖRÖSI 2012/217: 80). A név feltehetően a *bangét* 1. 'a folyógátat erősítő fiókgát', 2. 'a műút betonozatlan széle', 3. 'cserép- vagy téglacsomó', illetve a *bangéta* 'téglat, vályogot szárítás végett élére állítani' (ÚMTsz.) közszavakkal hozható összefüggésbe, de az sem kizárt, hogy a *kányabangita* növénynévvel áll kapcsolatban. Vö. Bangéta csárda.

Bangéta csárda 2017: *Bangéta csárda. | Ott vīt egy ijen hánszerűség. [...] Abba az idŷbe csak szekérrel jártak. És vīt neki egy nagy, nagy-nagy lefedett terüllete ijen oszlopokon, s oda álltak be szekérrel. Lehetett enni mellette, vīt ijen kifŷzde. Hát, ijen csárdaszerűség. Mint ahogy van mostan az ótóshán. Ótóval megállnak. Az akkor ijen szekérrel, befért negyven-ötven szekér.* 1889: *Bangéta csárda* (Kat.). — Földterület. Egykori csárda, mely a Bangétán állt. A terület a település külterületének északnyugati oldalán található. A területet mára letarolták. Vö. Bangéta.

Bangéta-major lásd **Bangéta**

Bangéta-puszt lásd **Bangéta**

Bangéatanya lásd **Bangéta**

Baptista imaház 2017: *Baptista imaház ~ Imaház. | Mer régen több baptista [...] család vīt, de most már nem ojan sokan vannak.* — A Köz utcán található épület. A baptista felekezet használja.

Barackos 2017: *Barackos, -ba, ~ Maller-tanya ~ Síteri-tanya. | Barackos, de a Maller-féle vīt, és vīt vagy ötven család, aki neki ott dígozott.* 1941: *Haraszi-ma.* [major] (MKF.), 1884: *Haraszt tn.* [tanya] (HKFT.). — Földterület, gyümölcsös. Egykor tanya állt rajta. A település külterületének északi részén, a Haraszt-pusztán található. A Mahler család tulajdona volt. A kommunizmus éveiben államosították. Jelenleg magántulajdon.

Bárdos 2017: *Bárdos ~ Bárdos-ódal. | Az Irtás fele van. Igen, Bárdos-ódal, úgy hívták vīt Mallernek a kétszázötven hód erdeje, a Bárdos-ódal.* 1941: *Bárdos* (MKF.). — Az erdő része. A település külterületének déli oldalán található.

Bárdos-ódal lásd **Bárdos**

Belső-Haraszt 2017: *Belsŷ-Haraszt. | A Külsŷ-Haraszt megy Tótfalunak le, Szárbneg nyúlik. Rámegy a, a Barackos mellett nyúlik lefele. [...] A tótfalusi határra már, és a Belső-Haraszt meg ide, befele.* — Földterület. A Haraszt-puszt

Bende-rét 2017: *Bende-rét ~ Bende-rít, -en. | A Barackos felŷli tó, a rít, az Bende-rét.* 1889: *Bende rét* (Kat.). — Földterület. A település külterületének északi részén, a Bende-rét-tó mellett található. Vö. Bende-rét-tó.

Bende-rét-tó 2017: *Bende-rít-tó ~ Csillagos-tó.* — Mesterséges tó. A település külterületének északi részén, a Bende-rét és a szalárdi *Csillagos* nevű tanya szomszédságában található. Vö. Bende-rét.

Béres temető 2017: *Béres temető ~ Bíres temető. | Valami bíresfiú meghalt. Vagy hogy, hogy nem odatemették. | SüsmŸ, bozitos, az legelŸ vit.* — Földterület. A település külterületének keleti részén, a belterület szomszédságában található. Az adatközlők emlékezete szerint soha nem volt ott temető, a név alapján viszont feltételezik, hogy valamikor oda temethettek valakit.

Bikarét 2017: *Bikarít. | A falunak vit egy bikája, oszt, ott kaszáltak, ott vit neki lehangya egy darab rít, amit kaszáltak. Azoknak a ríszire.* — Kisebb földterület. A település külterületének nyugati oldalán, a Cser szomszédságában található. Bikák legeltetésére használták.

Bodonkút 2017: *Bodonkút. | Az lent, a legelőn. Abból ittak az állatok.* 1889: *Bodonkút* (Kat.). — A Dió-mező és a Bende-rét között, a település külterületének északi részén található. A név valószínűleg a 1. 'kivájt fatörzssel vagy faragott fával kibélelt, betongyűrűvel bélelt, kövel kirakott kút', 2. 'ásott kút', 3. 'forrás' jelentésű köznévvvel (FKnT.) hozható összefüggésbe.

Buszmezálló 2017: *Buszmezálló.* — A Felszeg keleti végében, a központnak tekintett részen található.

Büdös-kút 2017: *Büdös-kút. | Vit egy út, bal kéz fele, ahol járt a csorda is, mondom, itatni, [...] Úgy hívták az uccát, [...] Kút úttya. Elkanyarodik bal kéz fele. [...] Azér hívták úgy, hogy Kút úttya, mer a végén vit egy kút, amit úgy hívtak, hogy Büdös-kút. Nem tom, hogy mi vit. Valamijen gázos forrás lehetett?* 1889: *Büdöskút* (Kat.). — Kút. A település külterületének északnyugati részén, a belterület szomszédságában található. Vö. Kút útja.

Bükk lásd **Bükkös**

Bükk-hegy lásd **Bükkös**

Bükkös 2017: *Bükkös. | Ez Mallernek a főggye vit, csak elvették.* 1889: *Bükk* (Kat.), 1884: *Bik* (HKFT.). — Nagy kiterjedésű rész, erdő. A település külterületének déli–délkeleti oldalán található. Az adatközlők szerint ez a terület is a Mahler család tulajdona volt. Az erdő egy részéből erdőirtás révén lett szántóföld.

Cigány-Páskom 2017: *Cigány-Páskom ~ Páskom, -on. | Cigány részek. [...] Nem sokan vannak, de akik élnek, azok ebben a részben élnek. | A szocializmus kezdetén vit település, mer a Maller-tanya, a cselédjeiből kŸtöztettek be a faluba, és akkor kaptak [...]. Nem eredeti siteriek vitak.* — Utca. A település belterületének északnyugati részén húzódik. Az adatközlők szerint az előtag arra utal, hogy az ezen a részen élő lakosság nem tősgyökeres siteriekből, hanem más településekről ide költözött személyekből állt. A *páskom* köznévi jelentése 1. 'legelő', 2. 'a település határában/a faluhoz közel lévő földterület', 3. 'legelőből/erdőlegelőből lett szántóföld' (FKnT.).

Ciher 1. 2017: *Ciher.* — Utca. A település belterületének keleti részén húzódik. A *ciher* földrajzi köznévi jelentése 1. 'apró bokrokkal benőtt cserjés terület', 2. 'bozót' (FKnT.). Vö. *Ciher 2.*

Ciher 2. 2017: *Ciher*, 1889: *Cziher* (Kat.). — Földterület. A település külterületének keleti részén, a belterület szomszédságában húzódik. A *ciher* földrajzi köznévjelentése 1. 'apró bokrokkal benőtt cserjés terület', 2. 'bozót' (FKnT.). Vö. *Ciher 1.*

Cikló 2017: *Cikli*. | *A gyerekek onnan oda, Síterbe jártak iskolába.* — Földterület. Egykori tanya. Síter külterületéhez képest keletre helyezkedett el.

Csápé 2017: *Csápé ~ Kollektíva*. | *Itt volt a mezőgazdasági termelősövetkezetnek a székeheje.* — Egykori tanya. A Cigány-Páskom északi részén található. A valamikori kollektív gazdaság, az ún. kollektíva tulajdona volt. A *Csápé* névváltozat a román *CAP*, azaz *Cooperativă Agricolă de Producție* 'mezőgazdasági termelősövetkezet' betűszóra vezethető vissza. Ma már nem használják. Elhanyagolt, romos épületek emlékeztetnek az egykori tanyára.

Csató 2017: *Csató*. | *A Pipi Miháj uccájának, annak a legvégibe vit a Csató. [...] Csató Piroška, úgy hívták a nagynénémet.* — Belterületi rész. A Nagy utca és a Taba folytatása.

Csepegő lásd **Csepegő-zug**

Csepegő-zug 2017: *Csepegő-zug ~ Csepegő*. | *Mer ott is harmat vit mindig. Nem száradt fel. [...] A fákrul is csepegett mindig.* 1889: *Csepegő zug* (Kat.). — Földterület, kaszáló. A település külterületének déli részén található. Az adatközlők emlékezete szerint fás, árnyékos terület. A név előtagja erre utalhat.

Cser 2017: *Cser*. | *Az is ijen cserjés mindenfele, vit legel*. *Oszt kiosztották. Hogy oda vethetett ki mit akart. [...] Krumplif*. *Nagyon szerette a krumpli, borsí, ijesmi.* 1941: *Cservölgy* (MKF.), 1889: *Cserhát* (Kat.). — Völgy, szántóföld. A település külterületének nyugati részén található. A *cser* földrajzi köznévjelentése 1. 'cserfaerdő', 2. 'terület, amely hajdan csererdő volt', 3. 'bokros, cserjés hely' (FKnT.).

Cser-hát lásd **Cser**

Cser-oldal 2017: *Cser-ódal*. — Földterület. A település külterületének nyugati részén, a Cser és a Kis-mező között található. A *cser* földrajzi köznévjelentése 1. 'cserfaerdő', 2. 'terület, amely hajdan csererdő volt', 3. 'bokros, cserjés hely' (FKnT.).

Cserő-rét 2017: *Cserő-rét ~ Cserő-rít*. | *Az megint rít, csak kaszálásra alkalmas.* 1889: *Cserő-rét* (Kat.). — Földterület. A település külterületének nyugati oldalán található. Az előtag valószínűleg a *cserő* 1. 'cserjés', 2. 'agyagos, löszös föld' földrajzi köznévvvel (FKnT.) hozható összefüggésbe.

Cser-völgy lásd **Cser**

Csillagos 2017: *Csillagos*, 1941: *Csillagos-ma*. [major] (MKF.), 1884: *Uj Csillagos m*. [major] (HKFT.). — Épületmaradvány, egykori tanya. A külterület északi részén található. A 20. század elején még a Bartsch család birtoka volt. A kommunizmus idejében államosították. Szarvasmarhákat tenyésztettek rajta. Később a telepet egy olasz cég vette át. Mára teljesen tönkre-

ment, csupán az épületek alapjai és néhány düledező fal maradt meg. Vö. Bende-rét-tó.

Csillagos-major lásd **Csillagos**

Csillagos-tó lásd **Bende-rét-tó**

Daku-tanya 2017: *Daku-tanya ~ Daku tanyája. | Valami emberről neveszték el. Mán a nevirül, hogy Daku tanyája. [...] Nem tanya vit. Például ott cigányok tanyáztak. [...] Vit nekik Szalárdon házok. [...] Feljöttek nyáron, [...] nyárára vájogot vetni meg téglát égetni. [...] Csináltak ottan kunyhókat, míg ők dolgoztak. [...] Itt a faluba az összes ház azoknak a keze után van. | A Páskom vígin. [...] Az a Daku-tanya, ahol a cigányok vetették a vájogot. — Földterület. A vályogvető cigányok ideiglenes szálláshelye volt. Az adatközlők emlékezete szerint a szalárdi cigányság az 1960-as évek közepéig járt Siterre vályogot vetni. A ma is meglévő házak jelentős része ezekből a téglákból épült fel. A Daku előtag elmondásuk szerint személynévi eredetű.*

Daku tanyája lásd **Daku-tanya**

Dél-hegy 2017: *Dél-hegy ~ Nagy-hegy. | Ennek a teteje, ez lenne a Nagy-hegy. Úgy van térképen, de a falusiak nem úgy hívták, hanem: Dél-hegy. Az szöllő vit, a tótteleki határtul egisz fel Sítervőgyig, minden itt, az szöllő vit. Annak az ajja vit a Sas-kút-rét. Egy ijen vőgyes rész. 1889: Nagyhegy (Kat.). — Földterület, domb. A település külterületének déli részén húzódik. A siterieknek ezen a részen volt a szőlőse. Vö. Dél-hegyi út.*

Dél-hegyi út 2017: *Dél-hegyi út. — A Dél-hegyre vezető földút. A település külterületének déli részén húzódik. Vö. Dél-hegy.*

Dió-mező 2017: *Dió-mező. | Egy egyenes hej, a Kis ucca végén. [...] Nem nagy terület. — Kisebb földterület, a település külterületének északi részén, a belterület szomszédságában található.*

Diszpenszár lásd **Orvosi rendelő**

Doma-rét 2017: *Doma-rít. | Ez már szinte a faluban van benne. | Pont a Daku-tanyáról lehet bejárni. [...] Rányúlik a Kis uccaiaknak a kertye. — Földterület. A belterület szomszédságában található.*

Erős-patak 2017: *Erős-patak. | Az a vőgy még megyen felfele, a pataknak úgy monták, ahol már összébb záródott, hogy Erős-patak. | A Felső-hegy nyúlik rá. 1884: Erős oldal (HKFT.). — Földterület, szántóföld. A település külterületének déli részén található.*

Erős-oldal lásd **Erős-patak**

Ezeréves fa 2017: *Ezeréves fa. | Ojan borzasztó öreg lehetett. [...] Ojan nem is tudom, hány méter vit az átmérője. Borzaszti. Csak a vígin már annyira kiszáratt, kipusztult, rodhadt a töve, a gyökerei, hogy a vihar kiborította. | A Puszta-rét-Páskomon vit egy naaagy, nagyon nagy fa. [...] Oda mentünk szóra-kozni gyermekkorunkba, majálisokat szerveztünk, mán a mi időnkbe. Az anyukámék idejébe, a háborúidő alatt meg szekérrel oda mentek annak alá*

éccakázni. [...] A falubul mentek ki, mikor jöttek a repüllők, s oda az Ezeréves fa alá gyülekeztek, ott éccakáztak. — Egy öreg fa volt, amely a környéken viszonyítási pont szerepét töltötte be. Páskom nevű szántóföldön állt.

Fazekasék kis kútja lásd **Kis-kút**

Felső-Fövényes 2017: *Felső-Főnyös*. — A Fövényes része. Vö. Fövényes, Alsó-Fövényes.

Felső-hegy 2017: *Felső-hegy*. | *Egy földterületnek a neve. Szőlőültetvények viték valamikor. [...] Sok gazdának vité ott.* 1889: *Felsőhegy* (Kat.), 1884: *Felső hegy* (HKFT.). — Földterület, domb. A település külterületének déli részén, Siter és Siter völgy között található. Vö. Felső-hegy-tető.

Felső-hegy-tető 2017: *Felső-hegy-tető*. — Földterület, dombtető. A Felső-hegy része. Vö. Felső-hegy.

Felső-rét útja 2017: *Felső-rét útja*. | *Abból a völgyből megint jött fel két út, hát szekérút. | Van egy nagy domb, és a domb ö tetőn kétfele szakad az út. Egyik megy a Felső-rét úttya, [...] a másik az Alsó-rét úttya. Igen, de a Főnyöshez. De a földnek a neve Főnyes. [...] A dombtetőről van két ága az útnak. És a felső a Felső-rét úttya, az alsó az Alsó-rét úttya. — Földút. A Fövényes nevű területen található. Vö. Fövényes, Alsó-rét útja.*

Felszeg 2017: *Felszeg ~ Félseg ~ Felszeg ucca*. | *A felső rész. A falunak a felső része, az, úgy hívták, hogy Felszeg. [...] Mongyuk nem Felszeg, hanem Félseg. De az emberek úgy mondták, hogy Felszeg.* 1889: *Félseg* (Kat.). — Utca. A település belterületének déli része, a tulajdonképpeni központ. Vö. Alszeg.

Félseg lásd **Felszeg**

Felszeg utca lásd **Felszeg**

Fényes lásd **Fövényes**

Fövényes 2017: *Fövényes ~ Főnyes ~ Főnyes ~ Főnyös ~ Fényes, -en*. | *Még mielőtt letérünk a Nagy uccára, jobb kéz felől, [...] van egy út megint ott le, a Sas-kút-rét fele, úgy hívták, hogy Fényes, [...] falun, úgy hívták, Főnyes. De eredetileg a [...] térkép után a megnevezése Fényes.* 1889: *Fövényes* (Kat.). — Földterület. A település külterületének déli részén található. A név feltehetőleg a *fövényes* 1. 'homokos terület', 2. 'kavicsos talaj, termőföld' jelentésű földrajzi köznévvvel (FKnT.) hozható összefüggésbe. Népetimologikus hatásra a lakosság ma már inkább *Fényes*-ként emlegeti a területet.

Galambos kocsmá 2017: *Galambos kocsmá*. | *Ott fent Galambos kocsmának hívták, a központban. Ottan csináltak a fiatalok ijen bálakat, de Galambos kocsmának. Meg ijen kocsmá is vité. [...] Régen Szövetkezetnek hívtuk, és mellette a Galambos kocsmá.* — Épület. Egykori kocsmá. A Felszegen állt. Az épület tetejét egy bádoggalamb díszítette. A név előtagja erre utal.

Gesztenyés 1. 2017: *Gesztenyés, -re*. | *Az első pár ház, viszonylag új, annak a hejét szintén Gesztenyésznek hívták. [...] Síter erről vité híres: a cseresznye meg a gesztenye. | A Rikkancsról kell bemenni a Gesztenyészre.* — A település

belterületének déli része. Egykor gesztenyefák álltak rajta. Mára beépítették a területet. A régebbi időkben Siter a szelíd gesztenyéjéről volt híres. A gesztenyefákból mára alig maradt meg néhány. Vö. Gesztenyés 2.

Gesztenyés 2. 2017: *Gesztenyés. | Jobb kéz felől: gesztenyefák vitak, magánembereknek. [...] annak fojtatása van balódalt is, de az már bent a faluba.* 1889: *Gesztenyés* (Kat.). — Földterület. A település külterületének délnyugati része. A régebbi időkben Siter a szelíd gesztenyéjéről volt híres. A gesztenyefákból mára alig maradt meg néhány. Vö. Gesztenyés 1.

Gólya-rét lásd Gólya-völgy

Gólya-völgy 2017: *Gólya-völgy ~ Gólya-rét.* — Földterület, kaszáló. Siterhez képest északnyugatra helyezkedik el. A terület nagyobb része Hegyköztóttelekhez tartozik. Lapályos hely lévén nyáron rengeteg gólya tanyázik rajta. A nevek előtagjai erre utalnak.

Güzsü lásd **Güzsü utca**

Güzsü-patak 2017: *Güzsü-patak. | Ennek az uccának az ajján fojt egy patak, és aszt nevezték. [...] Még vit egy nagy kút is, egy nagy gémes kút, oda jártunk itatni.* — A Güzsü utca szomszédságában folydogáló patak. Vö. Kis-Güzsü-kút, Güzsü utca.

Güzsü utca 2017: *Güzsü ucca ~ Güzsü. | Vit egy ucca, most már lezárták. Az azér vit meghagyva, mert úgy hitták, mán magát az uccát, meg lent, mittomén, a domb alatti részt, Güzsü. | A Taba mellett van. [...] Ennek az uccának az ajján fojt egy patak, és aszt nevezték.* — Kisebb belterületi rész. A Köz utca, a Taba, az Alszeg és a Kis utca találkozási pontja. A név előtagja a szomszédos Güzsü-patakra utal. Vö. Kis-Güzsü-kút, Güzsü-patak.

Haraszt 1. 2017: *Haraszt. | Ahogy vannak az épületek a Barackosba, attul megy egy felfele nagy, [...] mezŸ. Az Haraszt-pusztá vit, de mán mink KülsŸ-Haraszt, aszt mondták. [...] Avval szembe a szánti, hát aztat csak Harasztnak mondták, meg Kenyeres-mező.* 1889: *Haraszt* (Kat.). — Földterület. A település külterületének északkeleti részén található. A Haraszt-pusztá része. A név feltehetőleg a *haraszt* 1. 'fiatal, sarjadzó, cserjés erdő, bozót', 2. 'műveletlen, gyomnövényvel benőtt terület', 3. 'sűrű aljnövényzetű, homokos terület' jelentésű (FKnT.) földrajzi köznévvvel hozható összefüggésbe. Vö. Haraszt-pusztá, Haraszt-mező.

Haraszt 2. lásd **Haraszt-pusztá**

Haraszt lásd **Haraszt-pusztá**

Haraszt-major lásd **Barackos**

Haraszt-pusztá lásd **Haraszt-pusztá**

Haraszt-mező lásd **Kenyeres-mező**

Haraszt-pusztá 2017: *Haraszt-pusztá ~ Haraszt-pusztá*, 1913: *Harasztpusztá*, 1907: *Haraszt*, 1902: *Haraszt* (Hnt.), 1901: *Haraszt* (BOROVSKY), 1900: *Haraszt*, 1898: *Haraszt* (Hnt.), 1889: *Haraszt pusztá* (Kat.), 1888:

Haraszi (Hnt.), 1884: *Haraszi psz.* [puszta] (HKFT.), 1882: *Haraszi*, 1873: *Haraszi* (Hnt.). — Nagy kiterjedésű szántóföld a település külterületének északkeleti részén. A név talán a *haraszt* 1. 'fiatal, sarjadzó, cserjés erdő, bozót', 2. 'műveletlen, gyomnövényvel benőtt terület', 3. 'sűrű aljnövényzetű, homokos terület' jelentésű (FKnT.) földrajzi köznévvvel hozható összefüggésbe. Vö. *Haraszt 1.*, *Kenyeres-mező*.

Harasztanya lásd **Barackos**

Hát út rét 2017: *Hát út rét*, 1889: *Hátút rét* (Kat.). — Földterület. A település külterületének keleti részén található.

Hegyköztótteleki út 2017: *Hegyköztótteleki út*. — A Hegyköztóttelekre vezető aszfaltos út. A település külterületének nyugati részén húzódik.

Imaház lásd **Baptista imaház**

Irtás 2017: *Irtás*. — Földterület. A település külterületének déli-délkeleti oldalán található. Az adatközlők szerint ez a terület is a Mahler család tulajdona volt. Erdőirtás révén lett belőle szántóföld.

Iskola lásd **Óvoda**

Jani Papó kútja lásd **Sas-kút**

Kanaza Bach lásd **Kansza-patak**

Kancsa 2017: *Kancsa, -n*, 1889: *Kancsa hegy* (Kat.). — Földterület, domb. A település külterületének délnyugati oldalán található. A terület neve feltehetőleg a közelben lévő *Kansza-patak* nevével hozható összefüggésbe. Vö. *Kancsa hátulja*, *Kancsa utca*, *Kansza-patak*.

Kancsa hátulja 2017: *Kancsa hátujja*. — Földterület, domboldal. A település külterületének délnyugati oldalán található. A *Kancsa* nevű domb része. Vö. *Kancsa-hegy*, *Kancsa utca*, *Kansza-patak*.

Kancsa-hegy lásd **Kancsa**

Kancsa utca 2017: *Kancsa ucca ~ Kancsi ucca. | Az aszfalttul nem fordulunk fel a faluhoz, hanem egyenesen, az már ojan köves út vit, van egy pár ház, bal kéz fel¶l, tíz ház, aszt úgy monták, hogy a Kancsárul lett elnevezve, de úgy monták, Kancsi ucca*. — Utca. A település belterületének nyugati oldalán található. A szomszédos domb szintén a *Kancsa* nevet viseli. Népetimologikus hatásra a helyiek ma már inkább *Kancsó utca*-ként emlegetik. Vö. *Kancsa-hegy*, *Kancsa hátulja*.

Kancsó utca lásd **Kancsa utca**

Kansza-patak 1941: *Kansza-p.* [patak] (MKF.), 1884: *Kansza p.* [patak] (HKFT.), 1864: *Kanaza-Bach* (MKFT.). — Patak. A település külterületének keleti-északkeleti oldalán folyt. Vö. *Kancsa*, *Kancsa hátulja*, *Kancsa utca*.

Kápolna 2017: *Kápolna*. — Épület. A temetőben, a Kis utcán található.

Kastély lásd **Mahler-kastély**

Kenderes 1. 2017: *Kenderes. | Amit kiosztottak, ahol most a házak vannak. [...] Kiosztotta, mán úgy a Néptanács. Mer akkor kenderrel foglalkoztak.*

[...] *Hogy legyík hova vessenek kendert.* — Földterület, szántóföld. A település külterületének északi részén, a belterület szomszédságában található. Egykor kendert termesztettek rajta. Vö. Kenderes 2.

Kenderes 2. 2017: *Kenderes.* / *Abba az időbe kendert vetettek az emberek, mert nem vīt ijen szövet, meg ojan. [...] Ebből csináltak ponyvákát, csináltak ruhákat, vagy lepedőt az ágyra. Vagy: úgy monták neki, hogy surgyé, amit összevartak, de vīt a közepén egy ijen nyitott szája, és azt megtömték szalmával, s azt tették az ágyba, és egy lepedővel letakartak, s azon aluttak.* 1889: *Kenderes, Kenderes és Búdöskút* (Kat.). — Földterület, szántóföld. A település külterületének északnyugati részén, a belterület szomszédságában található. Egykor kendert termesztettek rajta. Vö. Kenderes 1.

Kenderes és Búdöskút lásd **Kenderes 2.**

Kenyeres-mező 2017: *Kenyeres-mező ~ Haraszt-mező.* / [...] *Mert állítólag vīt egy ojan domb. Most is mezőnek. [...] Például a templomtól, onnan láttyuk. Van a mezőnek a közepin, mintha így fejjébb lenne. És aszt az öregek elnevezték. És kerek. Ojan kerek, mint egy kenyír. [...] Úgyhogy rígen, a rígi öregek Kenyeres-mezőnek hívták. Azon túl a Haraszi-pusztá. 1941: *Kenyeres mező* (MKF.), 1889: *Kenyeres mező* (Kat.). — Földterület. A település külterületének északkeleti részén található. A Haraszt-pusztá része. Az adatközlők szerint a *Kenyeres-mező* névváltozat előtagja a terület alakjára utal. Vö. Haraszt-pusztá, Haraszt.*

Keresztút 2017: *Keresztút.* / *Van egy út, ahun keresztül jöttünk a Kis uccáru, úgy hívják, hogy Keresztút. / Keresztül jön onnan a Kis uccáru ide az aszfaltra. [...] Egy kis gyepes út.* — A Kis-mezőt és a Kis utcát összekötő földút.

Kis-erdő 1884: *Kis erdő* (HKFT.). — Földterület, szántóföld. A Harmadik katonai felmérés szelvénye szerint a település külterületének északkeleti részén található.

Kis-Güzsü-kút 2017: *Kis-Güzsü-kút.* / *Abba a vőgybe vīt két kút. Egy kis kút vīt, amiből az emberek általába hortak vizet, mert jī ivóvíz vīt, az vīt a Kis-Güzsü-kút, meg itt lent, ahogy leérünk a, lejjebb egy nagy kút vīt. Oda jártak még csordát is lehajtottak itatni, mert, mikor a falu vízszükibe vīt. / Cément, dudu vīt a ódala.* — Egykori kút, mely a Güzsü utcán állt. Az adatközlők szerint nagyon jó minőségű vize volt. Vö. Güzsü-patak, Güzsü utca.

Kis-hát 2017: *Kis-hát.* / *Ott is van szánti. Még egy-két darab szőlő is vīt régen.* — Földterület, szántóföld. A település külterületének déli részén található.

Kis-hegy 2017: *Kis-hegy.* / *Ojan gazos az is, hogy hívják, szőlő vīt, úgy hívták, hogy Kis-hegy.* 1889: *Kishegy* (Kat.). — Földterület, domb. A település külterületének keleti részén található. Egykor szőlőt termesztettek rajta.

Kis-kút 2017: *Kis-kút ~ Fazekasék kis kúttya.* / *Fazekaséknak van ott kaszállójuk.* — Kút. A település külterületének déli részén található. A *Fazekasék kis kútja* névváltozat előtagja a földterület tulajdonosára utal.

Kis-mező 2017: *Kis-mező*. | *A Páskom vége fele van, ez vit a Kis-mező*. 1889: *Kismező* (Kat.). — Földterület, szántóföld. A település külterületének nyugati részén, a belterület szomszédságában található.

Kis utca 2017: *Kis ucca*. | *A leghosszabb uccánkat Kis uccának hívják, ott van egy kút a vígibe*. — A település egyik leghosszabb utcája. Egykor jóval kisebb, rövidebb volt, mint napjainkban. Vö. Nagy utca.

Kócs tava 2017: *Kócs tava ~ Kós tava*. | *És ott is vitak nagydarab fűdek, és szánti vit. És az ajjába vit kis akácerdő*. *Onnan tüzelt a kis ember, aki, míg nem vit a kollektíva. A Kós tava kút ez Irtás, most így mongyuk neki*. 1889: *Kócs tava* (Kat.). — Földterület, szántóföld. A település külterületének déli oldalán található. A Bükkös része. Vö. Bükkös, Kócs tava kút.

Kócs tava kút 2017: *Kós tova kút*. — A Kócs taván lévő kút. A település külterületének déli részén található. Vö. Kócs tava.

Kollektíva lásd **Csápé**

Kovácsház 2017: *Kovácsház*. | *Mert a falu ípittette, a falu kovácsának egy házat, amibe vit egy szoba-konyha meg vit a müheje, a kovácmüheje. [...] Pakó Pálnak hívták a kovácsot*. — A falu kovácsának épített ház, a Güzsü utcán állt.

Körtefa-tábla 2017: *Körtijfa-tábla*. | *Egy darab. Az öregek mindig úgy hitták. Hogy lehetett ott körtéjfa. Oszt azért nevezték úgy el? Nem tudom. De mán az én gyerekkoromba nem vit. Szántóföld. De vit akácos*. — Szántóföld. A település külterületének északi részén, a Bangéta szomszédságában található.

Közbülső-mező lásd Új-fogás

Közép-mező lásd Új-fogás

Középső-mező lásd Új-fogás

Központ 2017: *Köszpont, -ba, -ban*. | *Itt van az üzlet, kocsmá, buszmegálló*. — Településrész. A Felszeg környéke. Itt található a Református templom, az Óvoda, a Buszmegálló, az Orvosi rendelő és a Kultúrotthon.

Község-erdő lásd **Lác-erdő**

Köz utca 2017: *Köz ucca*. | *Ahol a templom van, bal kéz felől, van egy kis vé-alakú ucca. Bejön. De az már lejön, ide, egyik része aszfaltos, a másik része nem [...] Úgy hívták, hogy Köz ucca*. — Utca. A Nagy utca és a Rikkancs utca között helyezkedik el.

Kraja 1864: *Kraja* (MKFT.). — Földterület. A Második katonai felmérés szelvénye szerint a település külterületének délkeleti részén található.

Kultúrház lásd **Kultúrotthon**

Kultúrotthon 2017: *Kultúrotthon ~ Kultúrház*. — Épület. A Köz utca és a Felszeg találkozásánál áll.

Kutrica 1889: *Kutricza* (Kat.). — Földterület. A kataszteri térképszelvény szerint a település külterületének északkeleti részén található. A név valószínűleg a 1. 'elkerített hely', 2. 'ól', 3. 'bádogedény' jelentésű *kutrica* köznévre (ÚMTsz.) vezethető vissza.

Kút útja 2017: *Kút úttya. / Vít egy út, bal kéz fele, ahol járt a csorda is, mondom itatni, [...] Úgy hívták az uccát, [...] Kút úttya. Elkanyarodik bal kéz fele. [...] Azér hívták úgy, hogy Kút úttya, mer a végén vít egy kút, amit úgy hívtak, hogy Büdös-kút. Nem tom, hogy mi vít. Valamijen gázos forrás lehetett? — Utca. A Kis utcából ágazik. Az utca végén állt a Büdös-kút, erre utal az elnevezése. Vö. Büdös-kút.*

Kutya-telep lásd **SOS Dogs**

Külső-Haraszt 2017: *Külső-Haraszt. / A Külső-Haraszt megy Tótfalunak le, Szárbinek nyúlik. Rámegy a, a Barackos mellett nyúlik lefele. [...] A tótfalusi határra már, és a Belső-Haraszt meg ide, befele. — Földterület. A Haraszt-pusztá része. Vö. Haraszt-pusztá, Belső-Haraszt.*

Lác lásd **Lác-erdő**

Lác-erdő 2017: *Lác-erdő ~ Lác ~ Lác-gaz ~ Közsígerdő ~ Úrbéres-erdő ~ Úrbéres-közbirtok. / Tehát úgy vít írva, hogy Úrbéres-közbirtok, de az emberek úgy hívták, hogy Közsígerdő, tehát, akik a kössígebe laktak, azok mind kaptak. Akik eredetiek vitak. 1941: Lác (MKF.), 1889: Lác (Kat.). — Erdő. A település külterületének keleti részén található. Az adatközlők elmondása szerint ez a rész is a Mahler család birtoka volt eredetileg. Később a siteri lakosságé lett. Vö. Lác-tető.*

Lác-gaz lásd **Lác**

Lác-tető 1884: *Laz tető* (HKFT.). — A Harmadik katonai felmérés szelvénye szerint a Lác-erdő része. Vö. Lác-erdő.

Lázár utca lásd **Alszeg**

Mahler-birtok 2017: *Maller-birtok. — Földterület. A Mahler család birtoka volt. A település külterületének déli részén található. Vö. Mahler-kastély, Mahler-pince.*

Mahler-kastély 2017: *Maller-kastéj ~ Kastéj. / Vít egy kastéj, ahogy bejönni. Ott vít jobbkéz felől. Aszt a komunisták lebontották. — Földterület. Eredetileg a Mahler család kastélya állt rajta. Az épület az 1950-es években semmisült meg végleg. A település belterületének déli részén, a Felszegen állt. „[...] Későbbi földesurai a Korniss, a Csáky és Vay család voltak, most pedig Roheim Náthánnak van itt nagyobb biroka és egy régi vadászkastélya, melyet gr. Vay Dániel a mult század első felében építtetett.” (BOROVSKY). Vö. Mahler-birtok, Mahler-pince.*

Mahler-pince 2017: *Maller-pince. / Maller György, ő volt a földesúr a környéken. — Pince. A valamikori Mahler-kastély pincéje. A település belterületének déli részén, a Felszegen található. Vö. Mahler-birtok, Mahler-kastély.*

Mahler-tanya lásd **Barackos**

Margittai út lásd **Nagyvárad** út

Márton-kút 2017: *Márton-kút. / Még mielőtt bejövünk a faluba, ott vít egy kis kút. [...] Úgy is van redzsisztrálva be, úgy is hívták. 1889: Márton kút (Kat.). — Kút. A település külterületének nyugati részén, a Kancsán áll.*

Matri-bár 2017: *Matri-bár ~ Matri-bit.* — Épület. Kocsma és élelmiszerbolt. A Kis utca, a Lázár utca és a Güzsü utca találkozásánál áll. A név előtagja a tulajdonosra utal. A *Matri* ragadványnév a településen.

Matri-bolt lásd **Matri-bár**

Muzsda lásd **Muzsda-hegy**

Muzsda-hegy 2017: *Muzsda-hegy.* / *Az egész szöllő vit. Borzaszti temírdek gyümölcs vit itten.* 1889: *Muzsdahegy* (Kat.), 1884: *Muzsda* (HKFT.). — Földterület. A település külterületének déli részén található. Egykor szőlőt természetettek rajta. Az előtag feltehetőleg a *mezsgye ~ muzsda* 1. 'határ', 2. 'ösvény' jelentésű földrajzi köznévvvel (FKnT.) hozható összefüggésbe.

Nagy-hegy lásd **Dél-hegy**

Nagy-rét lásd **Sas-kút-rét**

Nagy-rét-oldal lásd **Sas-kút-rét**

Nagy utca 2017: *Nagy ucca.* / *Ojan Nagy ucca, hogy asziszem, hogy az a legkisebb, de abba az időbe, gondolom, az vit a legnagyobb ucca. A végit, az uccának a végit, két ház, három ház meg úgy hívták, hogy Csató. Hogy miér, nem tudom.* — Utca. A Felszeg és a Taba folytatása. Vö. Kis utca, Csató.

Nagyvárad **út** 1889: *Nagyvárdi út, Margitai út* (Kat.), 1864: *von Grosswardein* (MKFT.). — Út. A település nyugati oldalát szeli ketté. Délnek Nagyvárad felé, északnak haladva pedig Margitta felé vezet.

Orvosi rendelő 2017: *Orvosi rendelő ~ Diszpenzár.* — Épület. A Felszegen található. A *Diszpenzár* névváltozat a román *dispensar* 'orvosi rendelő' (RK.) jelentésű köznévre vezethető vissza.

Óvoda 2017: *Óvoda ~ Iskola.* / *Az iskolát Maller építtette.* — Épület. A Felszegen található. Ma már csak óvodaként működtetik.

Pálinkafőző 2017: *Pálinkafőző ~ Pálinkaház.* / *A Fényestül felfele, ott, ahol a Pálinkaház volt. Ott lent a vŕgybe, ahogy mész felfele, bal ódalt.* — Egykori pálinkafőző épület. A település külterületének déli részén, a *Tag* nevű földön állt.

Pálinkaház lásd **Pálinkafőző**

Pálinka-rét lásd **Telek-hegy**

Papok tava 2017: *Papok tava.* / *Régen vit ott az egyháznak is főggye.* — Mesterséges tó. A település külterületének északnyugati részén, a Bangéta mellett található.

Parókia 2017: *Parókia.* — Épület. A Felszegen áll. A református egyház tulajdona.

Páskom 1. 2017: *Páskom, -on ~ Puszta-rít-Páskom.* — Legelő. A település külterületének nyugati részén, a belterület szomszédságában található. A *páskom* köznévi jelentése 1. 'legelő', 2. 'a település határában/a faluhoz közel lévő földterület', 3. 'legelőből/erdőlegelőből lett szántóföld' (FKnT.). Vö. Cigány-Páskom.

Páskom 2. lásd Cigány-Páskom

Perce-patak 1889: *Percze patak* (Kat.). — Patak. A kataszteri térképszelvény szerint a település külterületének keleti oldalán folyik. A folytatása a Rakottya-patak. Vö. Perce-völgy, Rakottya-patak.

Perce-völgy 1941: *Percevölgy* (MKF.). — Földterület. A katonai felmérés térképszelvénye szerint a település külterületének északkeleti részén, a Perce-patak mentén fekszik. Vö. Perce-patak.

Peştea lásd Verőfény

Pipó-domb 2017: *Pipő-domb. / Lakott egy öreg, Pipó Mihájnak hívták. Egy dombon lakott. Oszt elnevezték Pipő-dombnak. / A Nagy ucca vígibe. Ott lakott Pipő Miháj. [...] A legutolsó ház. Aután jön a Taba-tető. — Belterületi domb. Nevét a dombon lakó Pipó családról kapta. A névadó családra az egyik siteri mondás is utal: „Pipő Miháj libája lerepült a Tabára.”*

Piski-rét 2017: *Piski-rét*, 1889: *Piski-rét* (Kat.). — Földterület. A település külterületének keleti oldalán fekszik. A név előtagja valószínűleg a tulajdonosra utal.

Potyapina utca lásd Bába sikátor

Pusztarét 2017: *Pusztarét ~ Pusztarít. / Maga a szánti, de mellette a legelő, ami jön tovább, ez egy vŷgy itt lent, aszt meg úgy hívták, hogy Pusztarít-Páskom. 1889: Pusztarét* (Kat.). — Földterület, legelő. A település külterületének keleti oldalán található.

Rakottya-patak 2017: *Rakottya-patak ~ Rakottya-ti. / Na, ott vīt több szöllŷ, az erdŷ szélén meg a Rakottya-ti. / A Külsŷ-Haraszt végibe van. 1889: Rakottya patak* (Kat.). — A Perce-patak folytatása. A település külterületének délkeleti részén található. Határválasztó rész. A *rekettye ~ rakottya* köznévjelentése 1. 'bokros, vizenyős rét, legelő', 2. 'rekettyebokrokkal benőtt terület' (FKnT.). Vö. Perce-patak.

Rakottya-tó lásd Rakottya-patak

Református templom 2017: *Református templom ~ Templom. / Siterbe a nagy szójárás az, hogy itt nem lehet eltévedni, mert a tornyot mindennonnan látni. / A szalárdi református toronynak a leghegye vízmértékbe van ennek a küszöbjével. — Műemléktemplom, a 13. században épült (VARGA-HORVÁTH-NAGY-SCHEFLER 2016: 176). A település belterületének déli részén, a domb tetején áll.*

Régi iskola 2017: *Régi iskola. — Egykori iskolaépület. A Nagy utcán áll. Vö. Óvoda.*

Régi temető 2017: *Régi temető. — Földterület. Egykori temető. A Kis utcán található. A területet temetkezésre ma már nem használják. Vö. Új temető.*

Rikkancs 2017: *Rikkancs ~ Rikkancs ucca. / Ahogy be tetszett írni a faluba, itt már fent, még nem írünk a templomig, visszább van egy ucca lefele, úgy hívták, hogy Rikkancs. 1889: Rikkancs* (Kat.). — A Cigány-Páskom és a Felszeg között húzódó utca.

Rikkancs utca lásd **Rikkancs**

Rózsás lásd **Rózsás-erdő**

Rózsás-dűlő lásd **Rózsás-erdő**

Rózsás-erdő 2017: *Rózsás-erdő ~ Rózsás-düllő ~ Rizsás, -ba.* | *A síteri embereké ott egy rész.* — Erdő. A település külterületének délkeleti részén, Sitervölgy szomszédságában található.

Sas-kút 2017: *Sas-kút, -on ~ Jani papi kútyya*, 1889: *Saskút* (Kat.). — Egykori kút. A település külterületének déli részén, a Sas-kút-réten állt. A *Jani papó kútja* névváltozat előtagja az egyik síteri lakos emlékét őrzi. Vö. Sas-kút-rét.

Sas-kút-rét 2017: *Sas-kút-rét ~ Nagy-rít-ódal ~ Nagy-rít.* — Földterület. A település külterületének déli részén található. A *Sas-kút-rét* névváltozat arra a kútra utal, amely egykor a területen állt. Vö. Sas-kút.

Sikátor lásd **Zug**

Şişterea lásd **Siter**

Siteri-tanya lásd **Barackos**

Siter-patak 1884: *Siter p.* [patak] (HKFT.), 1864: *Siter-Bach* (MKFT.). — Patak. A katonai felmérések szelvényei szerint a település külterületének északkeleti részén található.

Sitervölgy felé vezető út lásd **Sitervölgyi út**

Sitervölgyi út 2017: *Sítervölgyi út ~ Sitervölgy felé vezető út*, 1889: *Sítervölgyi út* (Kat.). — A szomszédos Sitervölgy település féle vezető aszfaltos út. A település külterületének keleti, délkeleti részén húzódik.

SOS Dogs 2017: *Esóes dogsz ~ Kutya-telep.* | *Az is erdő vit.* *Onnan irtották ki.* — Kutyamenhely. A település külterületének délkeleti részén található. A hely hivatalosan az *SOS Dogs* nevet viseli.

Szabó-kút 2017: *Szabó-kút.* | *Van egy dudu rajta, oszt onnen húzzák a vizet.* — Kút. A belterületen, a Tabán áll.

Szalárdi út 2017: *Szalárdi út*, 1889: *Szalárdi út* (Kat.). — A szomszédos Szalárdra vezető aszfaltos út. A település nyugati, északnyugati oldalát szeli ketté.

Szál-halom 2017: *Szál-halom.* | *Szántőföld is vit, szöllők is.* 1889: *Szálhalom* (Kat.). — Földterület, szántóföld. A település külterületének nyugati oldalán található. Vö. Szál-halom-gaz.

Szál-halom-gaz 2017: *Szál-halom-gaz.* | *Egy nagy burján és egy nagy akác nőtt, meg ijen-ojan. Nemígen használják semminek. Csúnya lett.* — Földterület, legelő. A település külterületének nyugati oldalán, a Szál-halom mellett található. Vö. Szál-halom.

Szeles 2017: *Szeles ~ Szeles ajja, -n.* | *Van meg, ha Váradnak mennénk, bal kéz felől, az meg a Szeles.* | *A Szál-halom végibe van a Szeles ajja.* — Földterület. A település külterületének délnyugati részén található.

Szeles alja lásd **Szeles**

Sziget 2017: *Sziget. | A sítervÿgyi útnak a balódalán úgy hívták, hogy Sziget.* — Földterület. A település külterületének keleti oldalán található.

Szövetkezet 2017: *Szövetkezet.* — Épület. A Felszegen, a Galambos kocsmaszomszédságában áll.

Taba 2017: *Taba, -ra. | Lent, egy gödörbe.* 1889: *Taba* (Kat.). — Kisebb utca. A Köz utca és a Nagy utca között található. Az adatközlők szerint a név az egyik ott lakó személyre utal. A *Taba* helynevet az egyik siteri mondás is őrzi: „*Pipī Miháj libája lerepült a Tabára.*” Vö. *Taba-tető*.

Taba-tető 2017: *Taba-tető.* — A Tabának a domb tetején lévő része. Vö. *Taba*.

Tag 2017: *Tag, -ba. | Ott vīt egy kút, és ott vīt a pálinkafőző. Nagyon jī víz vīt abba a kútba.* — Földterület, kaszáló. A település külterületének déli részén található. Vö. *Tagi-erdő*.

Tagi-erdő 2017: *Tagi-erdÿ. | Kaszálli is, erdÿ is vīt. Aszt mindig Tagi-erdÿnek hívtuk. | A Felső-rít úttya legajján van Tagi Lajos. Úgy híjják az embert, de nem az a neve, [...] csak amér a földterülettyüket úgy hívják, hogy Tag. Aszt elnevezték Tagi Lajosnak. Meg van Tagi-erdÿ, az is az övéké vīt.* — A *Tag* mellett lévő erdő. A település külterületének déli részén található. Vö. *Tag*.

Tardi 2017: *Tardi. | Három vagy négy darab fÿd vīt, mán a Dél-hegy fojtása, de úgy hívták, hogy Tardi, sarok.* — Földterület. A település külterületének déli részén található.

Tatár-domb 2017: *Tatár-domb.* — Földterület, rét. A település külterületének nyugati részén, a Tótteleki-erdő mellett található.

Telek alja lásd **Telek-hegy**

Telek-hegy 2017: *Telek-hegy ~ Telek ajja ~ Pálinka-rét. | De a faluvig, az Telek ajja. Mivelhogy onnen kezdÿdött a falu, annak úgy monták, hogy Telek ajja. | Aszt úgy hívták valamikor régen, hogy Pálinka-rét. Nem másért, hanem már dédnagyapámnak, már űknagyapámnak ijen forrásos, mittudomén, [...] és csinált oda pálinkafőzőt [...]. Ezelőtt százötven évvel. Vagy még előbb.* 1889: *Telekalja, Telekhegy* (Kat.). — Földterület, szántóföld. A település külterületének nyugati oldalán, a belterület szomszédságában található. A *Pálinka-rét* névváltozat arra utal, hogy egykor pálinkafőzőt működtettek rajta.

Temető 2017: *Temető. | Miután eszt a temetőt megszüntették, mert gondolom megtelt, nem vīt tovább, utána lett a Kis ucca vége fele egy temető. [...] Ez a temető még létezik. Mikor már ez is megtelt, vettek el a Kenderesből. És továbbtemettek.* — *Temető*. A Kis utcán található. Régi és Új temető nevű részekből áll. Vö. Régi temető, Új temető.

Templom lásd **Református templom**

Tojó-kút 2017: *Tojī-kút. | Verőfény, Tojīkút és Veres-haraszt. Ez mind Verőfényhez tartozott. Három részbul állt. Három hejt vītak a házak. Románok laktak. Burzukból jöttek.* — Földterület. Egykori tanya. A település külterületének déli részén állt.

Tót-erdő 2017: *Tót-erdő*. — Erdő. A település külterületének nyugati oldalán, Hegyköztöttelek szomszédságában található.

Tót-rét 2017: *Tót-rít*. — Földterület, völgy. A település keleti részén, a belterület szomszédságában található.

Törökhalál 2017: *Törökhalál, -nál ~ Törökhalála | A törökök itt vıtak. Ezek a hejbeli nípek valami törököt megöltek. | Adószedő vót. Ijen török, szóval adószedő vót. Oszt akko felmászott a. Hogy is vót már? Egy ember felmászott a fára. Oszt ott ment a török. Hát, ez a törökvilágba vót. Ott ment. Felmászott az ember a hogyhíjjákra. Oszt akkor aszt monta neki, hogy hát, nem tud leszállni, a mankóját, mittudomén, aggya oda neki a mankóját. A töröknek monta, aki az adószedő, ment át Sítervőgybe. Oszt míg a török lehajolt, hogy odaaggya neki a mankót, levágta a nyakát. És azér hívják Törökhalálának, mer a török perceptor ott halt meg. Aki szette az adíkat, a török. 1941: Török halála (MKF.), 1889: Törökhalála (Kat.), 1884: Török halála (HKFT.). — Útelágazás. A Siter, Sitervölgy, Verőfény és Alsótótfalu felé vezető utak itt találkoznak. A település külterületének délkeleti részén, Siter és Sitervölgy között található. Széles körben ismert név. A név eredetéhez köthető legendának több változata is él. A történetek mindegyike arról szól, hogy a régi időkben megöltek ott egy török katonát.*

Törökhalála lásd **Törökhalál**

Új-Csillagos-major lásd **Csillagos**

Új-fogás 2017: *Új-fogás ~ Közép-mező ~ Középső-mező ~ Közbülső-mező. | A Középső-mezőnek úgy monták, hogy Új-fogás. 1889: Ujfogás (Kat.). — Földterület, szántóföld. A település külterületének északi részén található. A fogás földrajzi köznév jelentése 1. 'egyszeri nekifogással megművelhető földdarab', 2. 'a falu közelében a telekhez kimért toldás', 3. 'szőlőterületnek a víz felfogására szolgáló két keresztárok közötti része', 4. 'irtás', 5. 'vízfolyás lezárására szolgáló földgát' (FKnT.).*

Új-kút 2017: *Új-kút. | Mer aszt mán úgy csinálták, újonnan. 1889: Uj kút (Kat.). — Kút. A település külterületének nyugati részén, a Kanca-hegyen található. Később ásták ki, mint a többi kutat. A név előtagja erre utal.*

Új temető 2017: *Új temető*. — A Temető része. Vö. Temető, Régi temető.

Uradalmi-erdő 1884: *Uradalmi erdő* (HKFT.), 1864: *Uradalmi Erdő* (MKFT.). — Erdő. A katonai felmérések szelvényei szerint a település külterületének délnyugati részén található.

Úrbéres-erdő lásd **Lác-erdő**

Úrbéres-közbirtok lásd **Lác-erdő**

Vágás-kút 1. 2017: *Vágás-kút*. — Legelő. A település külterületének nyugati oldalán található. Nevét a rajta álló kútról kapta. Vö. Vágás-kút 2.

Vágás-kút 2. 2017: *Vágás-kút. | Ez Vágás-kút meg a legelŷ is Vágás-kút. — Kút. A település külterületének nyugati oldalán található. Vö. Vágás-kút 1.*

Vápa lásd **Vápa-zug**

Vápa-zug 2017: *Vápa-zúg ~ Vápa.* | *Annak a végibe [Cser], mán a tífele vīt egy kis vřgyszerűség, úgy benyúlt. Vápa, Vápa-zúg.* — Földterület, völgy. A település külterületének nyugati oldalán található. A *vápa* földrajzi köznévi jelentése 1. 'völgy', 2. 'bemélyedés', 3. 'hegynyereg', 4. 'hegyoldal', 5. 'vízmosás által kimélyített erdei út', 6. 'vizenyős, mocsaras terület' (FKnT.).

Varga-birtok 2017: *Varga-birtok ~ Varga-tag.* | *A Fényesen, ahogy leme-gyünk, ott van egy ház, [...]. Megvárásoltak ott vagy harminc hektár fřdet, s akkor összevesztek a két feleség, s akkor elköltöztek. Mittomén, külön, de aszt úgy hívták abba az időbe, mer Varga nevű vīt a bácsi, hogy Varga-birtok. S akkor amellet vītak kisebb fřdek, Tardinak hívták.* — Földterület. A telepü-lés külterületének déli oldalán található. Nevét tulajdonosáról kapta.

Varga-tag lásd **Varga-birtok**

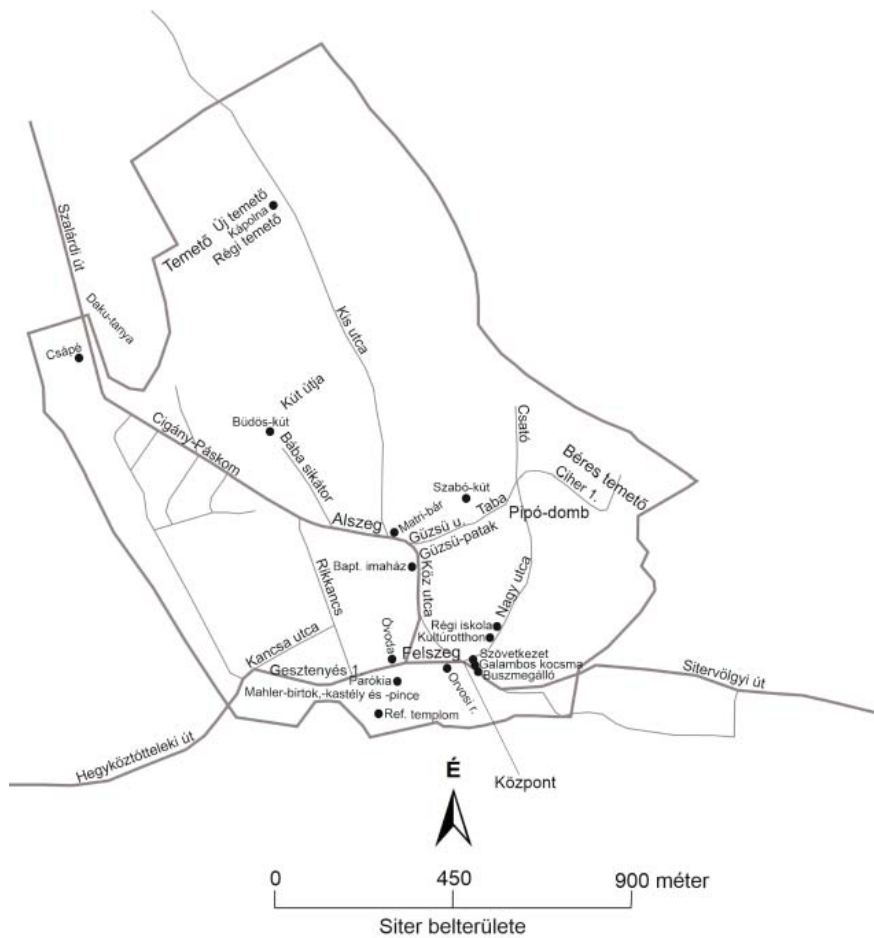
Verőfény 2017: *Verőfíny ~ Pestye ~ r. Peșteá.* | *Vīt kis uccasorok, Verőfínybe. Iskola is vīt. Egy-nígy osztáj.* — Tanya Siter és Sitervölgy között. A település külterületének déli részén található. Román ajkú lakossága van.

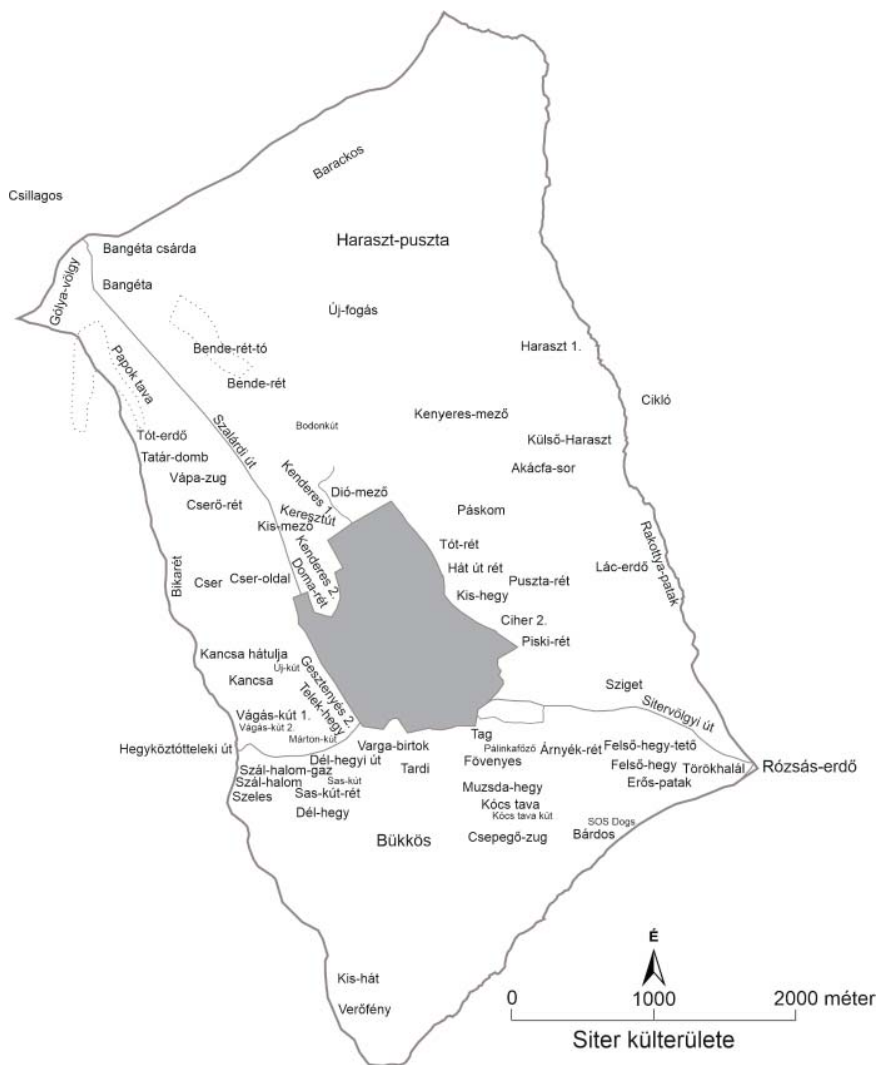
Vitályos-kocsma 2017: *Vitájos-kocsma.* | *Mert itt a tulajdonos, a bácsit úgy nevezték. Nagygazda vīt valamikor, és kocsmát nyitott. | A Matri-báron fejül.* — Egykori kocsma. A Kis utcán állt. Nevét tulajdonosáról kapta.

Vőfély-kút 2017: *Vőfi-kút.* — Kút. A település külterületének nyugati olda-lán, Siter és Hegyköztöttelek között található.

Wirtshaus Bángéta lásd **Bángéta**

Zsidó temető 2017: *Zsidó temető.* | *Vīt egy pár zsidó család Siterbe.* — Temető. A Régi temető része. Vő. Régi temető.

Felhasznált irodalom

- A 2017-es gyűjtés adatközlői: Albirt Pál, Albirt Magdaléna, Brád Gyula, Brád Gyuláné Szabó Gizella, Karácsony Sándor, Vitályos Barna.
- BOROVSZKY = BOROVSZKY SAMU–SZIKLAY JÁNOS szerk., *Magyarország vármegyéi és városai*. 5. kötet. Bihar vármegye és Nagyvárad. Budapest. 1901.
- BORZÁSI GYULA–DANI ZOLTÁN–KÖRÖSI IMRE 2012/2017. A történelem forgatagában. In: DANI ZOLTÁN–NAGY MIKLÓS (szerk.). *Szalárd és vidéke. Tegnap és ma*. Kiadta a Szalárdi Polgármesteri Hivatal.
- BUNYITAY VINCE 1883. *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig. Egyházak*. Harmadik kötet. Nagyvárad. http://www.ksh.hu/apps/hntr.egyeb?p_lang=HU&p_sablon=KONYVEK (2018.10.01.)
- EKFT. = *Az első katonai felmérés. A Magyar Királyság teljes területe 965 nagyfelbontású színes térképszelvényen. 1782–1785*. DVD. Budapest, Arcanum Adatbázis Kft. 2004.
- FÉNYES = FÉNYES ELEK, *Magyarország geográfiai szótára, mellyben minden város, falu és pusztá, betűrendben körülményesen leíratik*. Pest, [később] Budapest, 1851.
- FKnT. = BÁBA BARBARA–NEMES MAGDOLNA, *Magyar földrajzi köznevek tára*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó. 2014.
- HKFT. = *A harmadik katonai felmérés. 1869–1887, a Magyar Szent Korona Országai 1:25000*. DVD. Budapest, Arcanum Adatbázis Kft. 2007.
- Hnt. = *Magyarország helységnévtára*. Statisztikai Kiadó Vállalat. 1873, 1877, 1882, 1888, 1892, 1895, 1898, 1900, 1902, 1907, 1913.
- ISPMN. 2011 = A Nemzeti Kisebbségkutató Intézet honlapja: http://www.ispmn.gov.ro/maps/county/mixt2011_maghiar (2018.10.01.)
- JAKÓ = JAKÓ ZSIGMOND, *Bihar megye a török pusztítás előtt. Település- és népiségtörténeti értekezések 5*. Budapest, Sylvester Nyomda Rt. 1940.
- Kat. = *Síter kataszteri térképszelvényei 1889*. A Román Nemzeti levéltár Bihar megyei fiókjá (Direcția Județeană a Arhivelor Naționale, Bihor)
- MKF. = *Magyarország katonai felmérése 1941*: <http://mapire.eu/hu/map/hungary1941/?layers=osm%2C111&bbox=610272.5323422858%2C5338025.915507864%2C3951487.91274391%2C6744467.235955108> (2018.10.01.)
- MKFT. = *A második katonai felmérés. A Magyar királyság és a Temesi bánság nagyfelbontású, színes térképei. 1819–1869*. DVD. Budapest, Arcanum Adatbázis Kft. 2005.
- RÁCZ = RÁCZ ANITA 2007. *A régi Bihar vármegye településneveinek történeti-etimológiai szótára*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 12. Debrecen.
- RR. = MÁRTON GYULA–PÉNTEK JÁNOS–VÖÖ ISTVÁN 1977.. *A magyar nyelvjárások román kölcsönszavai*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó.
- SZENDREI ÁKOS 2013. *A bihari Hegyköz történetének vázlatja*. In: FORRÓ ENIKŐ–

- KŐRÖSI ZOLTÁN–SZENDREI ÁKOS–VERES PÉTER (szerk.). *Bihari Hegyköz 1*. Hatvani István Szakkollégium. Debreceni Egyetem Tudományegyetemi Karok. Debrecen–Nagyvárad. 15–53.
- SZILÁGYI FERENC 2013. A bihari Hegyköz községeinek társadalomföldrajzi arculata. In: FORRÓ ENIKŐ–KŐRÖSI ZOLTÁN–SZENDREI ÁKOS–VERES PÉTER (szerk.). *Bihari Hegyköz 1*. Hatvani István Szakkollégium. Debreceni Egyetem Tudományegyetemi Karok. Debrecen–Nagyvárad. 54–83.
- ÚMTsz. = B. LŐRINCZY ÉVA főszerk., Új magyar tájszótár 1–5. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979–2010.
- VARGA ZOLTÁN–HORVÁTH KÁROLY–NAGY TAMÁS–SCHEFLER GYÖRGY 2016. Siter (Șișterea). In: DUKRÉT GÉZA–LENKEI RÓBERT (szerk.). *Hegyköz Kollégium*. Antológia Kiadó. Lakitelek. 175–180.

Partiumi hajszálgyökerek

HALÁSZ PÉTER

ny. tudományos kutató, szerkesztő (Budapest, Gyimesközéplok)
tatrosmente@gmail.com

Ismeretlen Érmellék – írásban és képben: dr. Szabó József hat nagyobb fejezetre tagolt rendkívül szerteágazó témaköröket felölelő írásait tartalmazó kötet. A szerző egy általa is hiányolt „alapos, programszerű Érmellék-kutatás” hiányában, a helytörténeti kutatások alkalmi munkásaként kutatta és rendszerezte anyagát. Orvosként és helytörténészként egy újraszülető, identitását kereső közösséget mutat be.

Kulcsszavak: Érmellék, Bihardiószeg, Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság

„Az Érmellék kellemes, szelíd völgy, a hegyoldalon ama híres bortermő szőlők, a hegy alatt pedig gazdag szántóföldek...” – Részlet Petőfi Úti leveleiből. (Illyés Gyula: *Petőfi Sándor*. Kriterion, Bukarest, 1972. 264.)

Különleges könyvet mutatok be olvasóinknak, bár a honismereti mozgalom kiadványai között amúgy is szép számban akadnak nem mindennapi körülmények között született művek. Már a címe is mutatja, hogy a szerző néprajzi-történeti kistérségeink közül egyik kevésbé ismertnek a bemutatására vállalkozott, bizvást méltathatjuk tehát a kissé ugyan elcsépelet *hiánypótló* jelzővel. Persze a téma teljes bemutatása neki sem sikerülhetett, hiszen maga idézi A. Dalcsev bolgár költő gondolatát: *„Aki a tökéletességre törekszik, az arra van kárhoztatva, hogy csupán töredékeket alkosson.”* Különleges a könyv szerzőjének foglalkozása is, bár a honismereti mozgalomban hozzászokhattunk, hogy a tudományos és a társadalmi hasznosságot a szülőföldről való ismeretek gyarapításában találják meg a különböző végzettségű és foglalkozású emberek; ezért a legkevésbé ütközünk meg azon, hogy az *újszülöttgyógyász* szerző, aki szőlészeti-borászati kutatásokkal is foglalkozik, kenyérkereső munkájának „szüneteiben” helytörténeti anyagot gyűjt és tanulmányokat készít. Mégpedig *„nem középiskolás fokon”*, gondos szakirodalmi és levéltári búvárkodásokra alapozva, imponáló jegyzetapparátus-

sal, amiből létrehozhatna akár egy teljességre törekvő partiumi helytörténeti bibliográfiát is. A forrásanyagnak ez a bősége némileg cáfolja a könyv címében szereplő „*ismeretlen*”-séget, de az kétségtelen, hogy az egykori Magyarország keleti részének más tájegységeihez – Székelyföld, Kalotaszeg –, vagy akár Moldvához képest a köztudat viszonylag kevesebb ismerettel rendelkezik, az idegenforgalom is ritkábban látogatja a Partium eme gyöngyszemét, az Érmelléket, amely „*Szatmár és Bihar megye sajátos kistérsége, északon a Kraszna, délen a Berettyó határolja, keletről a Tasnádi-dombvidék, nyugat felé pedig a Nyírség homokbuckái zárják le.*” Nagy jelentőségük van tehát az ilyen jellegű, a lehető legjobb értelemben vett *ismeretterjesztő* köteteknek, mert hidat vernek, átjárási lehetőséget teremtenek a tudomány és a közművelődés területei között.

Szabó József dr. hat nagyobb fejezetre tagolta rendkívül szerteágazó témaköröket felölelő írásait. Ez annál is nehezebb feladat lehetett, hiszen a szerző nem egy általa is nagyon hiányolt „*alapos, programszerű Érmellék-kutatás*” intézményes keretei között dolgozhatott, hanem ennek hiányában, a helytörténeti kutatások alkalmi munkásaként kutatta és rendszerezte anyagát. Emiatt tartja az újszülöttgyógyász doktor úr is fontosnak, hogy az eltelt században két alkalommal is kisebbségbe került érmelléki magyarsággal, orvoscént és helytörténészként is – nem képzavar! – mint újra- és újrászülető, identitását kereső közösséggel foglalkozzon.

Az első fejezet logikusan, az *Érmelléknek és környékének természeti kincseivel* foglalkozik – persze csak vázlatosan. Belefér ebbe a fejezetbe a táj kutatástörténetének rövid áttekintése is, mégpedig olyan jeles tudósok nyomán, mint Kitaibel Pál és Cholnoky Jenő. Kiemelt figyelmet fordít a szerző az itt található különféle gyógyhatású ásványvizekre, s azok fürdőként és ivókúráként való hasznosítására. Ezt követi az *Érmellék „érdekes emberei”*-vel foglalkozó fejezet, amikben nyolc jeles, tájban gyökerező személyről, vagy inkább családról és cselekedeteikről és viselt dolgaikról közöl részletes és érdekes beszámolókat. Akad köztük vitézlő kuruc kapitány, jeles szőlőnemesítő, rettegett betyár, országosan kedvelt nótaszerző és boszorkány hírébe keveredett halottlátó asszony is. Az *Érmelléki értékek és történetek* címet viselő fejezet, nyolc történelmi mondát, legendát és valós történetet tartalmaz Székelyhíd váráról, Érolaszi sváb lakóiról, a „*világ közepének*” kikiáltott Kólyról, az érmelléki kincskeresők föltételezéseiről, a Szent Korona érmelléki kalandozásairól időről időre fölroppentett hírekről, a magyar határ román oldalán – a magyar hadsereg feltartóztatására – kiépített úgynevezett Károly-vonal helytörténeti érdekességeiről, valamint – Magyarai Attila tollából – az 1940-es magyar bevonulás tragikus diószegi eseményeinek különböző értelmezéseiről. Ebben a részben kapott helyet a 800 éves Margitta helytörténeti adatainak kiegészítését szolgáló rövid fejezet is.

A *reformáció 500. évfordulója tiszteletére* született írásokat fogja csokorba a 4. fejezet. Itt is szerepel egy „vendég” szerző, mégpedig dr. Nyakas Miklós történész, nyugalmazott hajdúböszörményi múzeumigazgató, aki a Bocskai-felkelésre és a hajdúk letelepítésére emlékezik. Dr. Szabó Józseftől szülőhelyéről, Bihardiószegegről olvashatunk több tanulmányt, úgymint a diószeg–álmosdi csatáról, amit szerzője „*a magyar történelem első és egyetlen sikeres szabadságharca első győztes csatájának*” nevez; Bihardiószeg reformátusságának történeti statisztikájáról, valamint a „*diószegi református múlt*”-ban való „*kultúrtörténeti guberálások*” néhány eredményéről. Végül az 5. fejezet az *Érmellék nemesi örökségéről* szóló írásokból közöl egy csokorra valót. Azon belül is három érmelléki főnemes családról: a gyászos emlékezetű Zichyekről, a székelyhídi Stubenberg famíliáról, valamint a felvidéki gyökerű Pongrác család néhány tagjáról; továbbá Jankafalva kisenemesi közösségéről. Végezetül rövid írásban foglalja össze a szerző az Érmelléki Értéktárral foglalkozó gondolatait. Találón állapítja meg erről a tájtól, hogy „*az anyaországiaknak csak tranzitzőna, a belső-erdélyieknek pedig az irigyelt magyar határ mente*”. Végül pedig megvallja, hogy miként szerzett tudomást a „*hetediziglen paraszti származású*”, elsőgenerációs, orvos végzettségű, értelmiségi szerző a kommunista román történelemtanításból ismeretlen magyar történelmi eseményekről, s azok nyomába eredve, Érmellék szőlészeti-borászati kultúrájával foglalkozva miként terjesztette ki kutatásainak „hatósugarát” az egész Érmellékre.

E kiterjesztés eredményeként, úgy tűnik, egy időt is érzékelő nagyítólenyce került Érmellék térképe fölé. A köztörténetből ismert fontos eseményekről valósággal mikroszkopikus részletességű tájékoztatást kapunk. Mint például a Fráter Loránd életéből való momentumok között a „*Kocsmárosné! Száz szál gyertyát...*” mottójú hallgatónóta keletkezéstörténetéről, a Szent Korona érmelléki legendájáról, amely „*ha igaz lenne, sem hangzana kegyeletsértőnek*”; valamint a Bocskai-szabadságharc néhány részletéről. Persze – gondoltam magamban az 1034 lábjegyzet közül az 521. olvasásakor –, „könnyű” annak a helytörténésznek, aki egy csata helyszínének valószínűsítésekor anyai nagyapja által a helyszínen talált korabeli ágyúcsőre tud hivatkozni a kormeghatározáshoz szükséges anyagelemzésre.

A kiadvány igen nagy értéke a mellékelt CD-n található több mint 250 dokumentum, amelyekre pontos utalások történnek a tanulmányok szövegében. Ezek számozás szerint találhatóak a lemezen, s önmagukban is jelentős kutatói háttérrel jelentenek. Tematikai felsorolásukat meg sem kísérem, csak éppen jelzem, hogy Érmellék táji behatárolásának térképekre vetített próbálkozásaitól a tájfotókon, a szövegekben szereplő személyek arcképein, gyógyvízreklámokon, települések pecsétjeinek képein és rajzolatain, különböző műemlékek ábráin keresztül, Fráter Loránd karikatúrájáról és temetéséről készült képekig mi minden található a két és félszáz dokumentumban.

Végezetül nem hallgathatom el: bár nem tudom, de nagyon is sejtem, hogy az *Ismeretlen Érmellék* 32 írásának legalábbis egy része nem születhetett volna meg a táj helytörténeti kutatásait elsősorban a megjelenés lehetőségének megteremtésével ösztönző Partiumi és Bánsági Múemlékvédő és Emlékhely Társaság létezése, sok-sok jó szándékú lokálpatriótát összefogó, közösségteremtő szerepe nélkül. Bihardiószeg büszke lehet dr. Szabó Józsefre, aki újszülöttgyógyászként nemcsak a „maszületettekkel”, de szülő- és lakóhelyének a múltjában élt személyiségeivel és történéseivel is behatóan és nagy szeretettel foglalkozik.

(Ismeretlen Érmellék – írásban és képben. Írta és szerkesztette: dr. Szabó József. Partiumi és Bánsági Múemlékvédő és Emlékhely Társaság–Varadinum Script Kiadó, Nagyvárad, 2018. 361 oldal + CD-melléklet)

Első közlés: Honismeret 2020/1. Az írást a szerző és a szerkesztőség engedélyével vettük át. A szerk.

Dánielisz Endre, Nagyszalonta művelődéstörténésze

DR. BALÁZS GÉZA

Eötvös Loránd Tudományegyetem (Budapest)

Partiumi Keresztény Egyetem (Nagyvárad)

balazs.geza@gmail.com

Az írás Nagyszalonta csaknem százéves művelődéstörténészeinek, Dánielisz Endrének önéletrajzi ihletettségu, valamint nyelvművelő kötetét mutatja be.

Kulcsszavak: Dánielisz Endre, Nagyszalonta, művelődéstörténet, nyelvművelés

Nagyszalonta csaknem százéves (2020-ban 95 éves) irodalomtörténésze, helytörténeti és folklórkutatója, iskolapszichológusa, pedagógiai írója; összefoglalóan talán úgy is mondhatjuk polihisztor művelődéstörténésze: Dánielisz Endre. 1925. április 6-án született Nagyszalontán. Itt végezte a középiskolát. A második világháborúban katonaként szolgált. Tanítói pályáját Köröstárkányban kezdte, majd 1951-ben a kolozsvári Bolyai Tudományegyetemen szerzett pedagógia-lélektan szakon diplomát. Rövid ideig középiskolai tanár volt Aradon, majd 1956-tól végleg Nagyszalontán él: 1966-ig az Arany János emlékmúzeum vezetője, később iskolapszichológus és tanár. Romániai és magyarországi kiadványokban jelentek meg írásai (Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények, Korunk, Igaz Szó, Utunk, Tanügyi Újság, Művelődés, Bihari Napló, Biharország; Az Erkel Ferenc Múzeum Értesítője, Irodalomtörténeti Közlemények).

A nagyszalontai Arany-kutatás megkerülhetetlen szakértője. Szerkesztésében és előszavával jelent meg több kiadásban a Toldi s a Toldi estéje (1964-től), valamint Tompa Mihály verseinek és leveleinek válogatása (Kolozsvár, 1977). Törös Lászlóval és Gergely Pállal sajtó alá rendezte Arany János összes művei XIII. kötetét (Hivatali iratok 1. Budapest, 1966) s a Könyvtári Szemlében (1972) bemutatta Arany János könyvtárát. A Mesetarisznya sorozat számára készült Kalevipoeg-feldolgozása (1970) németül is megjelent.

Dánielisz Endre munkásságát két utóbb megjelent, összefoglalónak is szánt kötete alapján mutatom be. Az egyik 2008-ban jelent meg, egyfajta

emlékiratnak, önéletrajznak is beillő személyes írásként gyűjteménye: Bizakodva egy életen át. Az emlékirat-kötetet az alábbi gépelt sorokkal küldte el nekem 2008. október 30-án: „Ez a 26. művem, amit búcsúzóknak szántam, hiszen a 80-at is betöltöttem. Ezért került a hátsó fedőlapra Arany Epilogusának néhány szakasza. Igaz, elhatározásom nem vált valóra, mert a helybeli polgármester rávett: írjam meg Nagyszalonta huszadik századi történetét. Nos, ez lett a ráadás. (...) Előadásaid hűségesen hallgatom. Nem tenéd-e szóvá, hogy szebb és kifejezőbb ez az igepárosítás: *hull a hó, az eső esik*. Amellett, hogy nagyszerű alliterációk, kifejezik a csapadék mozgásának időbeli eltérését.” Ez utóbbi nyelvvelő megjegyzése azért fontos, mert az epilógusnak, utolsóknak szánt kötetre tíz évvel később egy nyelvvelő kötet következett: *Nyelvőrség Biharországban* címmel. Ezt pedig ezekkel, a 2018. április 18-án Nagyszalontán kelt sorokkal ajánlotta figyelmembe: „2000-ben egy Marosvásárhelyt tartott nyelvész találkozó (a 9. anyanyelvi konferencián) egy asztalnál vacsoráztunk, majd közös fényképet is készítették rólunk. A közelmúltban (2017-ben) Nagyszalontán Aranyról tartottál előadást (a nagyszalontaiak figyelmébe ajánlottam Beke József háromkötetes Arany-szótárát). Ezt követően jómagam mutattam be az Aranyhoz fűződő szent helyeket. (...) 2015-ben Szűcs László irodalmi mindenekbe bejelenttem, szívesen magamra vállalom egy nyelvőrségi rovat folyamatos életben tartását az általa főszerkesztett Biharország című havonta megjelenő folyóiratban. Arany 200. születési évfordulóját ünneplendő úgy határozott, hogy nyelvészeti tanácsaimat önálló kötetben adja ki. Megköszöntem már azért is, mert ezzel a 44. kiadvánnyal 93 évesen zárom könyvbéli megszólalásaimat.”

Így ugrott a könyvek száma egyetlen évtized alatt 26-ról 44-re.

Az önéletrajzi írások egy része naplójegyzetek alapján született, s szinte regénnyé áll össze. Különösen a kamaszkor: amikor a Magyarországhoz csatolt Révi-szorosban a fiatalember turistákat vezet, barlangokat tár fel (kalauzolja Kessler Hubertet és Xántus Jánost), részt vesz A hegyek lánya filmforgatáson; majd bevonultatják leventének, Pesten megszökik, többször kerül közvetlen életveszélybe. Budapest ostromát túlélve hazahívja a szülőföld, a Partium. Tanító lesz, majd Kolozsvárt két felsőoktatási intézményben is tanul (teológiát az egyikben, pedagógiát és pszichológiát a másikban – „lelkészből lélektanász”, ahogy írja), de közben statisztál is a színházban. Aradi tanársága után Nagyszalontán az Arany Múzeumba kerül, irodalmi kört szervez, a lapangó Arany-kéziratok gyűjtését, rendszerezését végzi, de ez már gyanússá teszi, zaklatja a titkosrendőrség, kihallatják, lemondatták, de végülis hagyják tanítani – az egyébként Aranyhoz hasonlóan nyolc nyelvet valamilyen szinten ismerő – tanárt. Tudjuk, vannak, akik hasonló tevékenységért (ártalmatlan tudományos kutatómunkáért) jóval nagyobb büntetést kaptak, de mégis szorongató olvasni, hogy valakit efféle okból beidéznek, kihallgatnak, s utána

évekig még a szomszédos Gyulára sem engedik át rokonaihoz. Külső erők által fojtogatott, leszorított élet, amelyben tovább munkál a tiszteletreméltó kitar-tás, hit. A cím is erre utal: Bizakodva egy életen át. A könyv második részében a „jeles írókkal” való személyes találkozásait örökíti meg: Illyés Gyula, Olosz Lajos (Kisjenő) mellett a nagyszalontai származásúakat, akiknek kultuszát is igyekszik megteremteni: Erdélyi József, Sinka István, Zilahy Lajos és Bihari Klára. Számomra mély és megrendítő üzenet, hogy szinte egyetlen szalontai városrészben születtek, éltek olyan írók-költők, akik ugyanabból az „édes anyanyelvből” táplálkoztak, vitathatatlanul tehetségesek voltak, s volt köztük olyan, aki a vézskorszakban antiszemita nézeteket vallott, és volt olyan későbbi író, akinek rokonai az antiszemitizmus áldozatai lettek. Csoda, ha ezek után a Bihari Klárát meglátogató Dánielisz Endre ezt jegyzi föl naplójába: „A mi erdélyi problémáink iránt érzéketlen. Véleménye szerint a nemzet kategó-riája és a nemzeti érzés idők teltevel túlhaladottá válik.” De amikor Bihari Klára újra meglátogatja szülőföldjét, éppen az „édes anyanyelv” az, amely újra megteremti a kapcsolatot. Ezt írja a múzeum emlékkönyvébe: „Itt születtem. Ez fájdalom, boldogság és büszkeség. A sebet a történelem ütötte. A boldog büszkeség pedig azért él bennem, mert szülőföldem közös az Arany Jánoséval és az ő nyelvét beszéltem. Azt a szalontai tájban gyökerező nyelvet, amelyet őriztem féltékenyen és forró szeretettel, és az elkötelezettség felelősségével. 1965. szeptember tizenkettő. Bihari Klári”. Később pedig ezt írta A csábító című elbeszéléskötetében: „Nagyszalonta nemcsak táji, nyelvi kötöttséget jelent számomra. Az élet jelenségeit sűrítő, a létezés drámáit szégyenlősen vagy tagadó szigorral rejtegető, mégis lemeztelenítő kisváros éppen koncent-rált mivoltában hívta fel figyelmemet az emberi viszonylatok, osztályellenté-tek bonyolult és szélességében alig befogható szövevényességére.” Persze „tévedését” megszenvedte (sőt részben máig magán hordozza) Erdélyi József és Sinka István életműve is; ráadásul Erdélyi a második világháború után más-fél évig a közeli Árpádon bujdosott, majd visszament Magyarországra és felad-ta magát a népbíróságon. Megbánását ezek a sorai is mutatják: „Bűnöm, hogy igéd, a te szent igédet, /elnyomta bennem a világi élet. / Tekintsd meg rajtam ezt a bánatot, / és megbocsásd, hisz megbocsáthatod.” Erdélyi József kétéves partiumi bujdosásnak az emlékeit is felkutatta Dánielisz Endre.

A kötet harmadik részében külföldi útjairól számol be. A szocializmus időszakában csak néhány szocialista országba juthatott el, így Trabanttal Bulgáriába, a Német Demokratikus Köztársaságba és társasutazással a Szovjetunióba, ahol lenyűgözte Észtország és Lettország. Többször visszatér kötetében az észtek és a finnek iránti rajongása: ifjúkorában egy finn és egy észti hölgygel is levelezett, beléjük is gabalyodott, s szeretne volna helyreállí-tani a többezer éves finnugor nyelvrokonságot egy valódi rokonsággal. De ez végül nem sikerült. Magyar lányt lett a felesége.

Dánielisz Endre meghatározó ideológiai élménye a népi írók és falukutatók. Iránytűje mindenekelőtt Arany János, majd a 20. században Móricz, Szabó Dezső, Karácsony Sándor, Veres Péter, Lükő Gábor, és földije: Sinka István. És Balázs Ferenc unitárius lelkész Rög alatt című emlékirata. Ebből másolta ki: „Minden akaratom csúcs, minden szándékom teljessége a falu volt. (...) Egy falu sara engem le nem nyűgözött. Én csak odabújtam a rög alá, hadd lám: kikelek-é? Lesz-é rajta virág? Termek-é gyümölcsöt?”

Arany János hatása érződik abban is, hogy a „nyelvművész költő” példáját követve Dánielisz Endre is érzékeny a nyelvi jelenségekre, ezért nyelvvelő írásokkal is jelentkezett. „Nyelvörködésem számokba sűrítve így összegezhető: másfél évtizedes ügyeitem során közel kétszáz tanáccsal, tájékoztatással igyekeztem édes anyanyelvünk szeretetére, gondozására ösztökélni olvasóimat. (...) A nagyváradi televízió szerkesztői 1995-ben a szép és helyes magyar beszédről heti rendszerességgel egy képernyőre kerülő sorozatot iktattak be. Ennek keretében három és fél év alatt megközelítően 160-180 alkalommal figyelmeztettem hallgatóimat, nézőimet Reményik Sándor óvó intésére: Vigyázzatok ma jól mikor beszéltek, / És áhítattal ejtsétek a szót, / A nyelv ma néktek végső menedéktek... (...) E drága nyelvet porrá ne törjétek...”

A Nyelvőrségben Biharországban című kötetében közölt írásokat áthatja a személyesség: mondandóját igyekszik valamilyen ismert, átélhető eseményhez kötni. Nyelvvelő szemlélete a konzervativizmusban és olykor purizmusban nyilvánul meg, amely sok esetben túlzó, ám a hagyomány éltető értékrendje, valamint a kisebbségi lét felől tekintve érthető. A mai nyelvvelés ismerve és tudatosítva a változó nyelvi folyamatokat, nem föltétlenül ítéli el általában az idegen szavakat vagy az új igekötős igéket. A mai nyelvőrök sokkal inkább megfigyelik és leírják a nyelvi jelenségeket, majd felhívják a figyelmet bizonyos következetlenségekre, visszasságokra, leginkább felvilágosítanak, magyaráznak, de semmiképpen sem tiltanak, még csak óva sem intenek. A máig legnagyobb hatású nyelvvelő – akire Dánielisz Endre is többször utal – Lőrincze Lajos már ezt követte, de úgy tűnik, hogy ez az attitűdje talán mégsem volt eléggé átütő. A nyelvész tudja, hogy végső soron a beszélőközösség dönt. Döntését persze befolyásolhatja egy tanító, egy közéleti ember, vagy korunkban egy „sztárnak” nevezett médiaszemélyiség. A legkevésbé egy nyelvész. Tehát nem beszélnek „haszontalan” igekötőkről, és bizony a síl formát sem ítélik el a szabályosabbnak gondolt sízik helyett (pedig csaknem száz éven át sokan ezt tették; de a nyelvvelők alapmunkái már az 1980-as évektől felhívták arra a figyelmet, hogy teljesen szabályos mindkét forma). Nem mondják azt, hogy az otthon helyett használt „otthol” szabálytalan forma lenne, legföljebb azt, hogy tájnyelvi és oka talán analógia vagy értelmesítés: otthon > ott hol... Egyébként az otthol forma éppen nagyszalon-tai adattal is van dokumentálva az Új magyar tájszótárban (4/220). Tájszóra

nem mondhatjuk, hogy helytelen, csak óvatos tanítói megjegyzéssel azt, hogy táji, regionális, a köznyelvben másként van. Aranynál is a köznyelvi forma szerepel: „De van drága dolog otthon, Nagyfaluban”, s persze Arany is lehet minta.

Ha már végig szóba került a személyesség (az életsors és a munkásság kapcsán), akkor a legszemélyesebbek közé tartozó jelenséggel, a szerző nevének eredetével se maradjunk adósok. Az ősök az óstesamentumi Dániel próféta nevét viselték. A héber kifejezés azt jelenti: Isten a bírám. A 18. század elején az elődök a Tátra aljáról az elnéptelenedett Tiszántúlra vándoroltak. Békéscsabán egy latin okmányt állítottak ki számukra: Andreas, filius Danielis (Dánielnek fia, András). A név egy része lekopott, szerzőnk pedig „manapság is így, genitivus singularisban éli napjait”. És természetesen mi is csak azt kívánhatjuk, hogy Isten éltesse sokáig Nagyszalonta kiváló, szorgalmas művelődéstörténészét!

(Dánielisz Endre: *Bizakodva egy életen át*. Prolog Kiadó, Nagyvárad, 2008. 260 oldal; Dánielisz Endre: *Nyelvőrség Biharországban*. Holnap Kulturális Egyesület, Várad folyóirat, Nagyvárad, 2018. 90 oldal.)

Nagyvárad, 1944

TÓTH ÁDÁM

Partiumi Keresztény Egyetem, Többszínűség és multikulturalitás MA-szak
(Nagyvárad)
tothadamow@gmail.com

A szerző Nagyvárad várostörténetének kutatásai alapján vázolja fel az 1944-es év tragikus váradi eseményeit.

Kulcsszavak: Nagyvárad, 1944, német megszállás, légitámadások

A magyar csapatok 1940. szeptember 6-án Horthy Miklós kormányzó vezetésével, bevonultak Nagyváradra. A közigazgatást átszervezték. Beszédes számadat az 1941-es januári népszámlálás. Az adatok szerint Nagyvárad lakossága 92 942 fő (Fleisz 2000: 40). Ebből magyar 85 383 (91,9 %), román 4835 (5,2%). A zsidó lakosság száma ekkor 1546 (1,7%). 1940-ben Nagyváradon elnöki tanácsülést tartottak a közös akciók kialakításának érdekében és a zsidótörvényekkel kapcsolatban. Ezeknek a kezdeményezéseknek a végbemenő hatalomváltás nem sokkal később teljesen véget vetett (Fleisz 2005: 107). A német lakosság száma ekkor 671 (0,7%), az egyéb lakosoké 507 (0,5%).

1940 novemberében Hlatky Lászlót nevezték ki a város főispánjának, november 16-tól pedig Soós István lett a polgármester, akit Kupán Árpád (Kupán 2012: 141.) „Nagyvárad megmentőjének” nevez. „Csodát nem tett ugyan (...), de sokat tett a város és népe helyzetének javításáért és a társadalmi béke biztosításáért”. „Hálából” a szovjetek a Duna csatorna építéséhez hurcolták a negyvenes évek végén. Örök honvágya volt, nem a Váradon hagyott anyagi javak miatt, mivel a 1944-es bombázások házáat a földdel tették egyenlővé.

A háborús körülmények miatt a gazdasági élet értelemszerűen nagy nehézségekkel küzdött. 1944. március 19-én a német csapatok megszállták Magyarországot. Nagyváradra március 27-28-án vonultak be. Az események hatására a nagyváradai születésű Soós István polgármester lemondott, helyét Gyapay László, az addigi alpolgármester vette át. Május 3-tól a Gestapo a helyi csendőrség segítségével megkezdte a zsidó lakosságnak a váradi gettóba hurcolását, csaknem 25 ezer ártatlan embert, ahonnan megkezdtek az auschwitzi és dachau deportálásukat.

A háború vége felé Nagyváradot három hónap alatt kétszer bombázták a szövetséges légierők, 1944. június 2-án és szeptember 6-án, amelynek során számos épület megsemmisült és több száz lakos áldozatul esett.

1944. június 2. Nagyvárad „fekete péntekje” 1944 június másodika. „Az-tán felvisített a légiveszélyt jelző sziréna és a gyermekeket, asszonyokat betelrelték a félhomályos óvóhelyre. A férfiak a futóárokknál levő ajtónál figyeltek, majd mikor a vezérgép jelzést dobott le, mindnyájan behúzódtak. Szerencsénk volt, mert egy eltévedt, kisebb bomba leesett a közelbe, a Pece melletti rétre. (...) Mikor kimerészkedtünk, úgy tűnt, hogy a ragyogó kék ég fátyolozott, Várad felé sűrű homály látszott” - emlékszik vissza a 44-es történésekre Jósa Piroska (Jósa 2004: 4). Közel 50 repülőgép tört ekkor Nagyváradra. Fő célpontjaik a vasútállomás és vasúti hidak voltak. Csodával határos módon a vasútállomás épülete és a fűtőház épségben megúsza a támadást. A Nilgeztelep (a munkásosztály körzete) nem volt ilyen szerencsés. Az ottani házak szinte teljesen lakhatatlanná váltak. A csendőrlaktanya udvara és az előtte levő Horthy Miklós útra becsapódott bomba szinte elpusztította a környező épületeket. A kórház belgyógyászati osztályának pavilonját is eltalálta egy bomba. 19-en haltak meg, közülük 18 beteg és 1 ápoló. Az olasz plébánia épületének ablakai betörték. A hozzá közel elhelyezkedő római katolikus fiúiskola tetőzete beomlott, a légnyomás következtében ennek ablakai is betörték. A június 4-i hírek 100-120 halotról számolnak be. Azon a pénteki napon Szolnok is angol-szász bombatámadás áldozata lett. Az áldozatok a 2000 főt is meghaladták.

A kor forrásanyagainak feltárása nem könnyű feladat. Érthetetlen, hogy a bécsi döntést követően mindössze három új magyar lap kezdte meg működését Nagyváradon. De még olyanok is megszűntek, amelyek korábban gyökeret eresztettek Várad sajtójában, köztük az 1870 óta prosperáló Nagyvárad című napilap is 1944-ben szűnt meg (Indig 1999: 91). A Magyar Lapok, 1944. június 10., szombati száma: „Hivatalos megállapítás szerint 260 bomba hullott városunkra (...). 45 a Niglesz-telepre, tehát a kisemberek lakónegyedére hullott. Az agnoszkált halottak száma 103, ezen kívül van 5 halott, akiknek személyazonosságát nem sikerült megállapítani. A német haderőnek és ápolónői csoportnak 8 halottja van.” Vagyis a korabeli beszámoló alapján a bombatámadás összesen 116 életet követelt.

A Bihari Hírlap, 1944. június 10. (IV. évfolyam, 24. szám) a következőket írja: „A légiriadó lefűvése után Gyapay László helyettes polgármester azonnal felkereste azokat a helyeket, amelyeket a terrorbombázók meglátogattak és nyomban intézkedett a szükséges tennivalókról. Hivatalos megállapítás szerint 45 ellenséges repülőgép szállt el a város felett.” A Bihari Hírlap 1944. június 24. számának beszámolója szerint a bombázás 105 áldozatot követelt, közülük többen német katonák és ápolónők. 159 ház lakhatatlanná vált, 840

megrongálódott. A városra 260 bombát dobtak le, ezek között több 800 kilogramm súlyú volt. A városháza 124 000 pengő kártérítés utalt ki, valamint 2200 gyorsgélyt. A romok ideiglenes eltakarításán 240 személy összesen 763 munkanapot kitevő ideig dolgozott, 5 napon át. A támadás során egy 800 kilós bomba, amely a kórház udvarára esett hét és fél méter mélyen fúródott a talajba, és csodával határos módon nem robbant fel. Több napi munkával sikerült eltávolítani.

1944. szeptember 6. reggel tíz óra körül légitámadást jeleztek a szirénák. Nagyváradot ismételten bombatámadás érte (Fleisz 2000: 40). A nagyállomás volt a célpont, de az állomás épülete épen maradt a támadást követően. Azonban a fűtőház fele megsemmisült, az „Árpád vezér utat szőnyegbombázással a szó szoros értelmében megsemmisítették” (Jósa 2004: 37). Az út két oldalán minden a földel lett egyenlő. A házak helyén bombatölcsek keletkeztek. Tönkre ment a református imaház és paplak, és az akkor újonnan épített református iskola is. A légnyomás következtében a Székesegyház hajójának nagy ablakai összetörték. Emellett számos lakóház lakhatatlanná vált. Dr Gyapay László, Várad akkori polgármestere még a riadóztatás ideje alatt elindította a mentési munkálatokat. A szeptember 8-i jelentések szerint a támadás 180 áldozatot követelt. Az áldozatok közös temetését Fiedler István végezte szeptember 9-én. A gyors szertartásra azért volt szükség, mert a szeptemberi melegben a halottak már bomlani kezdtek – adta hírül az Új Nagyvárad 1944. szeptember 9-i számában. „Ma délután fél hatkor fájdalmas végtisztességre gyűl össze Nagyvárad lakossága. A Rulikovszki temetőben helyezük örök nyugalomra, azokat a hozzátartozóinkat, barátainkat polgártársainkat, akik áldozatul estek a szeptember hatodikai terrortámadásnak.”

A nagyváradai polgármesteri hivatal közölte a halottak névsorát. Az áldozatok életkorát jelző egy jegyű számok sokaságának látványa nagyon elszomorító látvány. A bomba nem válogatott. Sem nemet, sem korosztályt. Rombolt és ölt. Szeptember 11-én Gyapay László, Nagyvárad polgármestere búcsúztatta a támadás áldozatait, a város közösségének nevében – olvasható az Új Nagyvárad 1944. szeptember 11. számában.

1944. szeptember 27-én a szovjet és román csapatok behatoltak a városba, de visszaszorították őket az ellentámadásba lendült német és magyar csapatok. 1944. október 12-én a Vörös Hadsereg a Tudor Vladimirescu hadosztály segítségével visszavonulásra kényszeríti a német és magyar csapatokat, és elfoglalják Nagyváradot. A nagyváradai üzemeket „kirabolta a csőcselék” (Makai-Pásztai 2008: 21). Ellopták a hajtószíjakat, villanymotorokat, szerszámokat, megdézsmálták a nyersanyagkészletet, a kész árukat. Habár néhány nap múlva visszaállt a román közigazgatás, a háború okozta veszteségek pillanatnyi orvoslása lehetetlen feladatnak bizonyult. Nem volt áram, akadoztak a tűzi-faellátmányok, és hiányoztak az elemi élelmiszerek. „Új fogalommal kellett

megismerkedni, a robotmunkával, amelyre a város minden lakóját válogatás nélkül elvitték” (Makai-Pásztai 2008: 21).

A Szent László (Unirii tér) és a Bémer (Regele Ferdinand) teret összekötő „Kishíd” sem élte túl a 44-es októberi eseményeket. Bár az 1940-es évek elején a hatalomra kerülő városvezetés elhatározta, hogy lebontja a statikailag meggyengült hidat, de ezt a háborús környezet ezt nem tette lehetővé. 1944 októberében a visszavonuló német alakulatok felrobbantották a központi hidat (Péter 2008: 244). Ezt követően ideiglenes fahidat ácsoltak a maradványaira, hogy utána felépíthessék a Köröst máig átívelő vasbeton szerkezetű hidat, amely kisebb-nagyobb felújításokon ment át az évek során (legutóbb 2016-ban).

1944. november 11-én Nagyváradon bevezetik a szovjet adminisztrációt (Fleisz 2000: 41), egészen Petru Groza 1945. március 6-i kormányalakításáig. Ezt követően Nagyvárad ismét a királyi Románia része lett. 1945 márciusában kinevezték a város első munkás polgármesterét, Ványai Károly személyében. Gyakorlatilag Nagyvárad politikai és közigazgatási vezetését a helyi kommunisták vették át. Az 1946-ban megtartott - és mint utólag kiderült meghamisított - választások országos viszonylatban, de Biharban is a kommunisták győzelmét eredményezték. A következő évben, 1947. december 30-án lemondatták Mihály királyt, és kikiáltották a népköztársaságot. Az 1948-as népszámlálás szerint Nagyvárad lakossága több mint 10 000 fővel csökkent 1941-hez képest, ugyanis az adatok szerint 48-ban a városnak 82 282 lakosa volt.

Felhasznált irodalom:

- Dukrét Géza (szerk.) 2008. Nagyvárad ipartörténete. Kiadja a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság, a Királyhágómelléki Református Egyházkerület és a Nagyvárad Római Katolikus Püspökség, Nagyvárad.
- Fleisz János 2000. Nagyvárad története évszázadokban. Literator Kft., Nagyvárad.
- Fleisz János 2005. Egy város átalakulása. Literator Kft., Nagyvárad.
- Indig Ottó 1999. A nagyvárad újságírás története. Bihari Napló Kiadó, Nagyvárad.
- Jósa Piroska 2004. Ezüstös gépmadarak szárnyán érkezett a halál. Partiumi füzetek 34, Nagyvárad.
- Kupán Árpád 2012. Nagyvárad nagy változásainak vezéregyéniségei. Varadinum Script Könyvkiadó, Nagyvárad.
- Makai Zoltán—Pásztai Ottó, 2008. Nagyvárad ipartörténete. Europrint, Nagyvárad.
- Péter I. Zoltán, 2008. Istoria orasului Oradea (Nagyvárad város ipartörténete) (átdolgozott kiadás, társszerző). Cogito Kiadó, Nagyvárad.

Rezumate

Varkucs Róbert Károly: János cel viteaz la Teatrul de Operetă din Budapesta

Studiul prima dată prezintă pe scurt semiotica teatrală, sistemul de cod teatral și modelele de analiză a performanței, iar apoi analizează cea mai recentă adaptare a uneia dintre cele mai cunoscute operete maghiare. Spectacolul bogat în simboluri, amplu și unic, a fost prezentat de Teatrul de Operetă din Budapesta în 2019. Această regizare unică depășește nu numai mesajul poemului în proză, dar și adaptarea originală a sa de către Kacsóh Pongrác.

Cuvinte cheie: semiotica teatrală, codul teatral, modelele de analiză a performanței

Martyin-Szőke Tünde Ilona: Spațiul simbolic creat de pietrele comemorative de la Cheteghian

Lucrarea arată modul în care s-a schimbat până în prezent funcția de așezare a pietrelor comemorative din Ungaria și cum au devenit acestea expresii ale identității naționale. Prezintă tipurile de pietre comemorative prezente în Cheteghian (în Parcul Eco de acolo) și caracteristicile unice care se găsesc pe acestea. Analizează simbolurile recunoscute din punct de vedere semiotic. Autorul interpretează Parcul Eco ca un fel de „dumbravă sacră” în care semnificațiile construiesc o rețea complexă cu mitologia, cu credința religioasă și populară, cu diverse simboluri, cu embleme naționale, cu spațiu, cu timp, cu probleme existențiale, cu elemente religioase, și nu în ultimul rând, cu apropierea de natură însăși.

Cuvinte cheie: piatră comemorativă, semn de mormânt, emblemă națională, tipuri de pietre comemorative (clasică, în form de om, forme individuale), „dumbrava sacră”, Cheteghian

Covaciu Norbert: Casa lui Asterion. O interpretare semiotică a unei nuvele Borges

Prima parte a lucrării este baza teoretică pentru analiza semiotică a nuvelei Borges (Casa lui Asterion). A doua parte este noua abordare a autorului despre Minotaur. Prezintă cunoștințele istorice și încearcă să găsească răspuns (indicii) la întrebarea dacă Minotaurul era într-adevăr închis singur în închisoarea sa.

Cuvinte cheie: semiotică literară, denotație, conotație, sens conotativ, textură locală, structură logică, definire culturală, analiză culturală, informație de încheiere, Borges, Minotaur

Balázs Géza: Biomorfismul (umanizarea fenomenelor și faunei naturale) în romanul lui Karácsony Benő *Cu capul în soare*

Karácsony Benő este o personalitate a prozei maghiare de neegalat, cu viziune și stil unic. În lucrările sale, se poate observa o descriere detaliată, la nivel micro, a relației dintre natură și om, care alternează cu prezentarea la nivel macro, a relației cosmice dintre natură și om. Descrierea la nivel micro: este o observare exactă, aproape de istorie naturală; în forma lingvistică a celor mai multe idei apare un biomorfism, care este o manifestare lingvistică a biromantismului epocii care apare și la alți scriitori. Descrierea la nivel macro reprezintă gândurile filozofice, adesea sub formă de zicală, maximă, despre natură și om, care apar și în celelalte lucrări ale lui Karácsony Benő. Descrierile la nivel micro și macro ilustrează interdependența universală a lucrurilor vii. Pe lângă biomorfismul la nivel micro și macro, ca și o a treia caracteristică în stilul lui Karácsony, apare și ironia restrânsă secuiască. Cele trei ortografii (uneori poate aparent contradictorii) în operele lui sale se încadrează armonios, organic unul în celălalt, și fac astfel stilul lui Karácsony Benő unul unic. În analiza lingvistică a romanului *Cu capul în soare*, atrag atenția asupra mai multor fenomene lingvistice.

Cuvinte cheie: biomorfism, zoomorfism, antropomorfism, fitomorfism, polimorfism, Karácsony Benő, descriere la nivel micro și macro, maximă, apodictică, narațiune secuiască, umor

Albu-Balogh Andrea: Romanul lui Partium. Prezentarea regiunii în romanul *Palatul Frimont de Tabéry Géza*

În studiul de față analizează romanul lui Tabéry Géza intitulat *Palatul Frimont*. Principalul nostru aspect este să urmărim modul în care apare Bihorul și Partiumul secolului al 19-lea în operă. Lucrarea este una critică din mai multe puncte de vedere, și ca atare poate fi citită și ca un document de epocă și oferă o mulțime de informații valoroase despre imaginea regiunii din secolul al 19-lea. Cu toate acestea, romanul are și un context extrem de interesant, care examinează și evaluează evenimentele istorice, eforturile personajelor și evoluția destinului acestora. Concepția scriitorului despre istorie este lipsită de mitificare, el vede mai mult evenimentele aleatoriu, dar nu neagă valorile. Obține acest lucru tocmai subliniind că Partiumul secolului al 19-lea, în ciuda anomaliilor istoriei și ale erorilor umane, a reprezentat idei liberale.

Cuvinte cheie: regiune, Oradea, Bihor, Partium, secolul al 19-lea, roman istoric

Nagy, Fruzsina: Limitele unui concept: parergon

Studiul pornește de la un caz special de încadrare, de la fenomenul parergon. Cuvântul grecesc parergon (πάρεργον, para-ergon) poate fi definit ca și „ceva care apare lângă lucrare; unitate care înseamnă o rămășiță, un adjuvant,

ceva exterior". Rădăcinile conceptului se adâncesc în antichitate, unde în artele verbale și vizuale acesta însemna părți subordonate și secundare ale unităților principale ale creației. Acesta este motivul pentru care parergon-ul abordează întotdeauna problema limitei, ce aparține reprezentării interne, complete ale operei și ce funcționează ca și element extern, complementar. Schimbările interpretării istorice ale conceptului sunt, așadar, legate de cât de închisă considerăm că este cadrul și autonomia unei opere de artă. Potrivit lui Kant, parergon-ul denotă întotdeauna un element secundar, care nu are o valoare estetică: apare ca și cadrul fizic al unei imagini sau ca și o copertă a unei opere, ca și un cuprins, ca și o anexă, iar funcția sa este de a ajuta destinatarul să recunoască legile creației. Contrar opiniei lui Kant, Derrida a susținut că parergon nu este o formă externă, ci mai degrabă o parte integrantă a unei opere, deoarece acționează ca mediator între creație și destinatar. Scopul studiului nu este de a explora și elimina (auto)contradicțiile din istoria conceptului de la prima sa notare antică până în prezent, ci mai degrabă de a identifica și sintetiza diferențele dintre interpretări, deschizând astfel un discurs de parergonalitate potrivit discuțiilor multiple.

Cuvinte cheie: încadrare, parergon, limitare

Balogh Imre, Bóka Tamás: Câteva caracteristici ale limbii materne și străine în rândul tinerilor romi din Baks și din Rinyabesenyő

Vă prezentăm, din anumite perspective, obiceiurile de utilizare a limbii ale tinerilor romi / țigani cu vârste cuprinse între 14 și 20 de ani, care trăiesc în segregare. În pregătirea cercetării, am pornit de la conceptul despre lumea vieților. Am grupat întrebările noastre utilizate în interviurile aprofundate în jurul a patru dimensiuni: 1) școală, 2) administrație publică, 3) mediul de muncă și 4) studiul limbii străine. Pe termen mediu, analiza noastră permite specializarea direcției de dezvoltare a limbii materne și a celor străine în rândul tinerilor care trăiesc în sărăcie profundă, dar de asemenea oferă și o imagine mai clară asupra modelelor de așezare/familie, cu ajutorul căreia putem cunoaște mai bine folosirea limbii țiganilor, transferul de cunoștințe în cadrul familiei/comunității sau adaptarea la utilizarea limbii majoritare (mediul social de asimilare).

Cuvinte cheie: loc segregat, dezavantaj lingvistic, Baks, Rinyabesenyő, limba țigănească, dezvoltarea limbii materne și străine

Magyari Sára: Despre nevoile unui program de revitalizare a limbii

În acest studiu prezentăm nevoile și rezultatele parțiale unui proiect de cercetare. Scopul proiectului este elaborarea și aplicarea unei culegere de teste care vizează competențele de limbă maghiară ca limbă a doua, și ajută cadrele didactice în evaluarea cunoștințelor de limbă ale elevilor care frecventează

clase cu predare în limba maghiară maternă, dar nu vorbesc nativ maghiara. Dorim să aducem un aport metodologic colegilor care predau într-un mediu bilingv.

Problematika cercetării se rezumă la următoarele aspecte: (a) care sunt metodele de evaluare a cunoștințelor de limba maghiară într-un mediu bilingv; (b) care sunt recomandările metodologice în documentele emise de M.E.C.; (c) în ce condiții se pot folosi aceste teste și care este aportul lor în dezvoltarea competențelor lingvistice.

Cuvinte cheie: predare, bilingvism, revitalizare, român, maghiar

Szilágyi-Varga Zsuzsa: Cercetări toponimice în Felső-Hegyköz, județul Bihor. Raport de cercetare și prezentare

În perioada 2017 - 2019, am colectat, localizat și organizat într-o bază de date toponimele din limbajul viu și pe cele istorice din Felső-Hegyköz din județul Bihor, precum și cele mai importante informații legate de acestea. Prima jumătate a lucrării mele descrie pe scurt decursul acestor activități, precum și diferitele etape ale colectării și sistematizării toponimelor. A doua parte, mai vastă, este o prezentare. Publică datele toponimelor colectate din municipiul Șiștera, care justifică raportul, și care sunt aranjate într-o formă de articol. Această lucrare include, toponime vii și istorice, precum și comunicarea de date despre dialectale și ca atare, poate oferi o bază pentru cercetări onomastice și dialectice sau chiar sociolingvistice.

Cuvinte cheie: toponimie, toponim din limbajul viu și cel istoric, Felső-Hegyköz, Șiștera

Halász Péter: Perișori din Partium

Necunoscuta Valea Ierului – în scris și în imagini (Ismeretlen Érmellék – írásban és képen): este volumul lui dr. Szabó József și este împărțit în șase capitole majore și conține scrierile sale pe teme extrem de diverse. În lipsa unei „cercetări minuțioase, programatice a Văii Ierului”, scriitorul a decis să cerceteze și sistematizeze materialul cercetărilor sale; el lucrând ocazional la cercetarea de istorie locală. Ca și medic și istoric local, prezintă o comunitate renăscută și care își caută identitatea.

Cuvinte cheie: Valea Ierului, Diosig, Asociația pentru Protejarea Monumentelor și a Locurilor Comemorative din Partium și Banat

Balázs Géza: Dánielisz Endre, istoricul culturii din Salonta

Scrierea prezintă volumul de inspirație autobiografică și de artă lingvistică al lui Dánielisz Endre, un istoric cultural în vârstă de aproape 100 de ani din Salonta.

Cuvinte cheie: Dánielisz Endre, Salonta, istorie culturală, artă lingvistică

Tóth Ádám: Oradea, 1944

Bazându-se pe cercetarea istoriei orașului Oradea, autorul prezintă evenimentele tragice orădene din anul 1944.

Cuvinte cheie: Oradea, 1944, ocupație nemțească, atacuri aeriene

Cuvinte cheie: Biblia pauperum, legende Sfântul Ladislau, apariție, levitare, a privi în cap, îngrijire, Compostela Maghiară, Asociația Szent László

Abstracts

Róbert Károly, Varkucs: John the Valiant at the Operetta Theatre, Budapest

The paper gives a brief presentation of theatrical semiotics, the theatrical coding system and performance analysis models, and then it analyses the latest adaptation of one of the best-known Hungarian operetta`s (song plays). The colourful, unique and symbolically rich performance was presented in the Operetta Theatre from Budapest in 2019. This unique stage direction of the prose poem, goes beyond the original adaptation of Pongrác Kacsóh.

Keywords: theatre semiotics, theatre code, performance analysing models

Tünde Ilona, Martyin-Szőke: The Symbolic Space Created by the Tombstones in Cheteghian /Kötegyán

The paper shows how the function of tombstone-laying in Hungary has changed in the present, and how it has become an expression of national identity. It discusses what types of tombstones occur in Cheteghian/Kötegyán (in the Eco-Park there) and what unique features do they present. The recognized symbols are analysed from a semiotic point of view. The author interprets the Eco-Park as a kind of “sacred grove” in which there is a complex interplay of networks of meaning with mythology, with religious and folk beliefs, with various symbols, with national symbols, with space, with time, with existential issues, with religious elements, and last but not least, with the closeness to the nature itself.

Keywords: tombstone, grave marker, national symbol, tombstone types (classic, human-shaped, unique forms), “sacred grove”, Cheteghian/Kötegyán

Norbert, Covaciu: House of Asterion. A Semiotic Interpretation of a Borges Short Story

The first part of the study is the theoretical background for the semiotic analysis of the Borges short story (House of Asterion). The second part is the author’s new Minotaur approach. This part outlines the historical background knowledge and tries to find answer (clues) to the question of whether the Minotaur was locked up alone in his prison or not.

Keywords: literary semiotics, denotation, connotation, connotation meaning, local texture, logical structure, cultural determination, cultural analysis, final information, Borges, Minotaur

Géza, Balázs: Biomorphism (humanization of natural phenomena and animals) in the novel *Napos oldal* (‘Sunny Side’) by Benő Karácsony

With his unique mindset and style, Benő Karácsony is an unparalleled individual in Hungarian prose writing. His works abound in detailed micro-

descriptions as well as cosmic macro-descriptions about the relationship between man and nature. Micro-descriptions involve accurate, almost scientific observations and the use of biomorphism (aka elanification or animization) in the linguistic expression of ideas, a trace of interest in bioromanticism shared with some of his contemporaries. Macro-descriptions, on the other hand, involve philosophical thoughts about nature and man, sometimes in an aphoristic style. Micro- and macro-descriptions demonstrate the universal interdependence of living beings. In addition to biomorphic micro- and macro-descriptions, Karácsony's style is also characterized by a subtle Székely humour. The three (sometimes seemingly contradictory) stylistic elements fit harmoniously and organically in Benő Karácsony's writings, resulting in a unique style. The linguistic analysis of his book *Napos oldal* ('Sunny Side') reveals further interesting linguistic features.

Keywords: biomorphism, zoomorphism, anthropomorphism, phytomorphism, poikilomorphism, Benő Karácsony, micro- and macro-description, aphoristic style, apodicticity, Székely narrative style, humour

Andrea, Albu-Balogh: Partium's Novel. Representation of the Region in Géza Tabéry's Novel *The Frimont Palace*

In the study we analyse Géza Tabéry's novel entitled *The Frimont Palace*. Our main aspect is to follow how the 19th century Bihar/Bihor and Partium appear in the work. The work is a resource-critic in many ways, so it can be read as an age document, and it provides a lot of valuable information about the region's 19th century image. However, in addition, the context of the novel is also extremely interesting, which examines and evaluates the historical events, the efforts of the characters, and the evolution of their destinies. The writer's conception of history is free from mythification, he rather sees the events in their own contingency, but doing so he does not become a denier of value. He achieves this precisely by pointing out that: the Partium of the 19th century, in spite of the anomalies of history and human errors, represented liberal ideas.

Keywords: region, Oradea/Várad, Bihar/Bihor, Partium, 19th century, historical novel

Fruzsina, Nagy: Borders of a Notion: Parergon

The paper proceeds on a special case of framing, the phenomenon of parergon. This is a Greek notion, which means 'something that is an accessory to the main work or the subject'. The roots of the notion date back to Antiquity, when in verbal and visual arts it meant those parts of the work of art that were subordinated, secondary and subsidiary to the main unit of the work. This is why parergon concerns the problem of bordering, the question of what belongs to the inner, complete representation of the work and what functions as external,

complementary element. This is why the changes concerning the history of interpretation of the notion of parergonality are related to how closed we regard the frames and autonomy of the work of art. According to Kant, parergon is always a secondary element; it does not have an aesthetical value on its own: it appears as the physical frame of the picture, or as the cover, the table of contents or the appendix of a literary work, and its function is to help the receiver recognize the patterns of the work. Contrary to Kant's opinion, Derrida formulates that parergon is not an external form, but rather something that is organically part of the work, a hybrid of outside and inside. The paper does not aim to reveal and eliminate the (self-)contradictions in the history of the notion outlined from its first antique records until today, but much rather attempts to recognize and to synthesize the differences between the interpretations, opening a discussion of parergonality from different points of view.

Keywords: framing, parergon, borders

Imre, Balogh. Tamás, Bóka: Some Characteristics of Mother Tongue and Foreign Language Use among Roma Youth in Baks and Rinyabesenyő

We present from some perspectives the language using habits of Roma's/ Gypsy's youth, aged 14-20, living in segregation. In preparing the research, we started from the concept of the living world. We grouped our questions, used in the in-depth interviews, around four dimensions: 1) school, 2) public administration, 3) work environment and 4) foreign language learning. In the medium term, our analysis enables the specialization of mother tongue and foreign language development among young people living in deep poverty, as well as it reveals settlement/ family patterns with the help of which we can know better the use of the Gypsy language, the knowledge transfer within the family/ community, or the adaptation to the majority language use (the social environment of assimilation).

Keywords: segregation, linguistic disadvantage, Baks, Rinyabesenyő, Gipsy language, mother tongue and foreign language development

Sára, Magyari: About the Need for a Linguistic Revitalizations Project

In this paper we present the motivation and the partial results of a research that is just starting. The aim of our research is to create and test a test-collection that measures and develops language knowledge, which helps educators working in different arenas of education to assess the Hungarian language skills of children in their groups. The questions of our research are: (a) how to measure the level of Hungarian language proficiency of children born in a bilingual environment; (b) do the educational strategy and educational planning documents contain any recommendations, suggestions, methodological

references regarding the means by which Hungarian language skills can be improved; (c) the test- and problem-sheets used in the circumstances and the kind of language development they allow.

Keywords: teaching, bilingualism, revitalization, Romania, Hungarian

Zsuzsa, Szilágyi-Varga: Toponymic Research in Felső-Hegyköz, Bihar/ Bihar County. Research Report and Presentation

Between 2017 and 2019, I collected, localized and organized into a database the living language and historical toponyms of Felső-Hegyköz in Bihar/ Bihar County, as well as the most important information related to them. The first half of my paper briefly describes how this work went on and, the different stages of toponym collecting and systematization. The second, bigger part of the communication is a presentation. It presents the data, arranged in article form, of the toponym collecting, concerning the Şiștera/ Siter village, which data certify the report. This work also includes living language and historical toponyms as well as dialect data. This paper may provide a basis for further onomastic-dialectology or even sociolinguistic research.

Keywords: toponymic research, living language and historical toponyms, Felső-Hegyköz, Şiștera/ Siter

Péter, Halász: Rootlets from Partium

Unknown Valea Ierului/ Érmellék - in writing and picture: is dr. József Szabó's volume divided into six major chapters, and containing his writings on extremely diverse topics. In the absence of a "thorough, programmatic research on the Valea Ierului/ Érmellék", the author researched and systematized his material, he being a casual worker of the local history research. As a physician and a local historian, he presents a reborn community that seeks for identity.

Keywords: Valea Ierului/ Érmellék, Diosig/ Bihardiószeg, Partium and Banat Monument Protection and Memorial Society/Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság

Géza, Balázs: Endre Dánielisz, cultural historian of Salonta/ Nagyszalonta

The article presents the autobiographically inspired and language arts volume of Endre Dánielisz, who is a nearly 100-year-old cultural historian from Salonta/ Nagyszalonta.

Keywords: Endre Dánielisz, Salonta/ Nagyszalonta, cultural historian, language arts

Ádám, Tóth: Oradea, 1944

The author outlines the tragic events of 1944 from Oradea/ Nagyvárad based on city history researches.

Keywords: Oradea/ Nagyvárad, 1944, German occupation, air attack

